

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

Суспільно-політичний,
Науковий та Літературний
місячник

Ігор ЛОСІВ:
Русифікація в
незалежній Україні

Михайло ШВАЙКА:
Реформування
банківської системи
України

Юрій ЩУР:
Українська
Військова
Організація на
Великій Україні

Анатолій КЕНТІЙ:
До 65-ї річниці
загибелі Євгена
Коновальця

Галина СИТА:
Михайло
Остроградський

Володимир
ПОГРЕБЕННИК:
Слово Шевченка у
творчості Романа
Олійника-
Рахманного

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

Суспільно-політичний,
науковий та літературний
місячник
*Видає Українська
Інформаційна Служба*
Передплатний індекс – 74173

LIBERATION PATH

Ukrainian Political
Scholarly & Literary
Journal
*Published monthly by
The Ukrainian Information
Service Ltd.*
ISSN: 0042-9422

Видається з 1948 року
Реєстраційне свідоцтво – серія KB № 1693

Головний редактор – Степан Олеськів
Заступник головного редактора – Лариса Йолкіна
Літературний редактор – Оксана Радченко
Коректор – Маріанна Греділь

Редакційна колегія:

Іван Білас, Андрій Гайдамаха, Степан Галамай,
Ярослав Дашкевич, Григорій Дем'ян.

Ілля Дмитрів, Віталій Дончик.

Святослав Караванський,
Сергій Квіт, Омелян Коваль,
Володимир Косик, Любомир Наконечний,
Василь Олеськів, Володимир Погребенник,
Анатолій Погрібний, Тарас Салига,
Володимир Сергійчук, Генадій Сіренко,
Петро Цимбалістий, Микола Шатилов.

Редакція і адміністрація:

01034 м. Київ, вул. Ярославів вал, 9, пом. 5, 6
200, Liverpool Road, London, N1 1LF, Great Britain

Телефони: в Києві (044) 229-41-22; в Лондоні: (020) 7607 6266
Факс: в Києві (044) 229-41-22; в Лондоні: (020) 7607 6737

E-mail: vshliakh@mwfree.net (Лондон);
wsh@yaroslava.kiev.ua (Київ)

На обкладинці:

Полковник Євген Коновалець
14.VI.1891 – 23.V.1938

Матеріали, підписані прізвищем чи псевдонімом авторів,
не завжди відповідають поглядам Редакційної колегії.

Редакція застерігає собі право скорочувати матеріали і виправляти мову.
За достовірність надрукованих матеріалів відповідальність несуть автори.

Надіслані матеріали редакція не рецензує і не повертає.

Листування з читачами та авторами – тільки на сторінках журналу.
Передрук матеріалів дозволяється лише з посиланням на «Визвольний Шлях».

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

Суспільно-політичний, науковий
та літературний місячник

Історичний Календар	2
Сучасні проблеми	
<i>Ігор Лосів.</i> Русифікація в незалежній Україні: сучасний стан і перспективи	3
<i>Михайло Швайка.</i> До питання необхідності реформування банківської системи України	8
Історія	
<i>Юрій Шур.</i> Українська Військова Організація на Великій Україні: міт чи одна з «білих плям» у вітчизняній історії?	22
<i>Оксана Савчин.</i> До історії села Антонівці	27
<i>Володимир Сергійчук.</i> Трагедія Волині (Причини й перебіг польсько-українського конфлікту в роки Другої світової війни) (Частина IV)	30
Архівні матеріали	
<i>Анатолій Кентій.</i> «Б'ю в дзвін, щоб рушити справу ОУН з мертвої точки» (До 65-ї річниці трагічної загибелі Провідника ОУН Є. Коновальця)	43
Постаті	
<i>Галина Сита.</i> Михайло Остроградський (1801–1862)	51
Ювілеї	
<i>Сергій Квіт.</i> Дмитро Донцов. Ідеологічний портрет (Частина II)	58
Мовознавство	
<i>Віталій Шевченко.</i> Особливості розвитку мови та український літературний процес XI – поч. XX ст. (культурно-історичний аспект) (Частина II)	74
Літературознавство. Критика	
<i>Володимир Погребенник.</i> Суд Шевченком: універсалії пророчого слова в орудуванні Романа Олійника-Рахманного	87
Спогади	
<i>Микола Шатилів.</i> З повсякдення літературної провінції (Частина I)	104
Огляди. Рецензії	
<i>Ігор Марчук.</i> Хто ж спровокував конфлікт? (Siemaszko W., Siemaszko E. <i>Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia 1939-1945.</i> – Warszawa, 2000).	118
Про авторів	128

том зовнішньої політики щодо колишніх республік СРСР, предметом дипломатичних демаршів і політичних ультиматумів, про що свідчить низка офіційних документів («Стратегічний курс РФ у СНГ», «Державна програма розвитку російської мови» тощо). Протягом багатьох років, від часу постанови СНГ, не припинялися спроби змусити новостворені держави надати російській мові особливого привілейованого статусу.

Такі спроби, що стають уже традиційними, є вагомим аргументом на користь тих сил в українському суспільстві, що не втомлюються нагадувати про виняткову роль мови у нації- та державотворенні.

Мовна ситуація в Україні дедалі більше привертає увагу російських політиків і державних діячів. Загальником багатьох виступів представників російського істеблішменту, присвячених українській проблематиці, стають драматичні оповідання про «утиски» російської мови в Україні. Не обтяжуючи себе наведенням доказів, російські політики й аналітики вперто повторюють про жорстку політику Української Держави, спрямовану проти російської мови. Але жодного антиросійського закону на кшталт Валуєвського чи Емського в Україні немає.

Усі ці виступи свідчать про те, що на думку російських політиків, мовне питання є питанням доленосним, і аж ніяк не маргінальним і дріб'язковим, не є воно також і ознакою національно-патріотичної провінційності, як доводив нам дехто з наших лібералів.

Привертає увагу той факт, що на початку 90-х років російські політики ставились до мовного питання набагато спокійніше. Тоді вони сподівалися, що всі мовні вимоги українців мають суто емоційний характер, протестний підтекст. Ущухнуть емоції – не буде так підніматися й саме питання, і справа закінчиться деклараціями про вшанування декоративно-екзотичної місцевої мови, що внаслідок своєї необов'язковості, факультативності, швидко перетвориться на надбання безсилої мовної меншини, котра сама з часом набуватиме рис історично приреченої секти.

Деякі очевидні факти тепер підживлюють подібні настрої. Адже на більшій частині України панує російська мова, панує реально, в мільйонах повсякденних ситуацій і подій. Українська є державною, себто панівною лише де-юре, на папері. Але це вагома заявка на майбутнє, коли фактичний статус відповідатиме юридичному. Такий юридичний статус єдиної державної (офіційної) дає українській мові шанс і надію, що згодом нестійку рівновагу фактичного панування російської та юридичного панування української буде порушено на користь останньої. Крім того, незважаючи на саботаж значної частини бюрократичного апарату і згуртованого блоку антидержавних політичних сил, українська мова почала досить повільно, але неухильно, крок за кроком відвоювати свої позиції. Настільки повільно й непослідовно, щоб викликати обурення патріотичної української громадськості, і настільки швидко, щоби перелякати антиукраїнську опозицію. Адже збільшується кількість українсь-

ких шкіл, україномовних вищих навчальних закладів, усе більше громадян України різного етнічного походження переконуються в необхідності володіння державною мовою.

Так, процес цей надзвичайно повільний, але напрямок його цілком визначений. Державність української мови виявилась не черговою кампанією, а досить серйозною (за всіх хиб і помилок) тенденцією, що в історичній перспективі може зробити українську мову та культуру однозначно панівними в Україні. Це наблизить нашу державу до тих країн Європи, де подібне становище автохтонної культури та мови є нормою. Відповідно, це природним шляхом буде зменшувати сферу панування на українській території російської мови та культури. І тоді замість прикмет країни-лімітрофа (придатка) Україна поступово набуватиме найважливіших ознак суверенності – духовну, ментальну незалежність. Скорочення сфери поширення російського мовно-культурного комплексу в Україні означатиме водночас і зменшення політичного та ідеологічного впливу Росії на нашу державу. Саме така перспектива викликала відкритий, демонстративний тиск з боку російської політичної верхівки на українське керівництво.

Головний об'єкт атаки – державність української мови. Оскільки відкрито скасувати це завоювання Української Нації неможливо, пропонується інший варіант – надання російській мові статусу другої державної в Україні, що де-факто означатиме повернення до мовної політики часів Щербицького. Адже в ті часи двомовність була запроваджена лише для корінного населення України – як специфічний шлях до російської одномовності. Крім того, в концепціях прихильників українсько-російської двомовності зафіксована норма, яка надає право громадянину володіти лише однією з двох мов, замість закріплення обов'язку володіти двома. У такій ситуації україномовна людина реально, як і раніше, скористатися цим правом не зможе. Ідеться про прагнення антиукраїнського реваншу, про відновлення політики офіційної русифікації, але вже в незалежній Україні.

Надання російській мові статусу другої державної означатиме увічнення результатів майже 350-річного етнокультурного панування росіян в Україні та легітимізацію для нашої держави статусу підлеглого. Це також означатиме зведення свідомого українства на становище мовно-культурної меншини в умовах більш чи менш захищеної державою «української резервації». Україна й надалі залишатиметься культурною провінцією північно-східного сусіда, що може значно полегшити її повернення на роль провінції політичної, економічної, військової. Неподільне панування в Україні російської мови (російські діячі застосовують усі методи для збереження цієї ситуації – політичні, пропагандивні й дипломатичні) створює і створюватиме сприятливі умови для експансії російської культури як політичної сили, за допомогою якої можна впливати на український електорат, активно втручатись у внутрішні справи України, володарювати над свідомістю мільйонів наших співгромадян.

Тож головна мета російських політиків (а вони цього і не приховують) полягає в тому, щоб не допустити набуття українською мовою і культурою в Україні такого самого реального статусу, який у Росії має російська, в Польщі – польська, в Болгарії – болгарська мова та культура. Українська, на їх погляд, не повинна виходити у великий світ зі свого обмеженого ареалу, не має права на становище вище, ніж становище реліктової мови, що якимсь дивом ще збереглася.

Усі вислови, заяви, оцінки російських політиків дають підстави вважати, що в майбутньому вони бачать Україну виключно російськомовною.

Культурне панування Росії над Україною є запорукою панування політичного та економічного. Тому російська сторона виявляє таке зацікавлення тими процесами, що відбуваються в гуманітарній сфері України. В основі поглядів російських політичних кіл лежить переконання (сформоване ще за часів Російської імперії та Советського Союзу), що російська мова та культура не лише є національною ознакою росіян, але й виступають як наднаціональна мова та культура на всьому імперському, советському, а тепер постсоветському просторі й уже через те не можуть перебувати на одному щаблі з мовами та культурами «вузьконаціональними», місцевими.

Себто, на їхню думку, все російське від самого початку повинно мати вищий статус, а відтак будь-які спроби вирівняти становище в колишніх республіках сприймаються як русофобія. антиросійська політика, утиски тощо.

Це породжує пекучі проблеми саме в російській свідомості, якій необхідно зректися глибинного переконання у власній мовно-культурній винятковості та перевагах над неросіянами.

Російській свідомості страшенно важко визнати росіян рівними серед рівних, такими як усі, адже почуття зверхності «старшого брата» багато століть було альфою і омегою російського культурно-історичного світосприймання. Цю ситуацію визначив американський дослідник Роман Шпорлюк:

Перетворення Росії в одну з багатьох рівноправних держав на місці колишнього СРСР, що не посідає виняткового, привілейованого місця, є викликом, який багатьом росіянам навіть важко усвідомити, не те що прийняти. Бо це означає, перш за все, різке територіальне зменшення Росії та її пониження до рівня однієї з держав у цій частині світу. По-друге, це викликало б перехід російської культури, науки та мистецтва від статусу наднаціональної, «спільної культури» всього Советського Союзу до рівня однієї з багатьох «національних культур».¹

Але втрачаючи винятковість культурну, Росія неминуче втрачатиме і свою політичну, економічну, ідеологічну винятковість на теренах колиш-

1. Шпорлюк Р. Євразійський дім // Сучасність. – 1992. – № 5. – С. 71.

нього Советського Союзу, що аж ніяк не влаштовує еліту цієї країни. Насамперед не влаштовує деколонізація інших мов, зокрема української. Бо якщо культурні процеси в нових державах відбуватимуться переважно в національному мовному середовищі, можливості контролю і впливу з боку Росії суттєво обмежуються, знижується потенційний культурний резонанс на експансію російського культурно-пропагандивного комплексу.

Адже у людей поступово формуватиметься основа національного духовного суверенітету, а саме – здатність усвідомлювати культурну межу між «моїми» та «не моїми» культурними надбаннями.

Така диференціація є ознакою нормального духовного буття нації та її культури, її самостійності, що обов'язково формується у світі, де поруч співіснують найрізноманітніші людські спільноти, на основі протиставлення понять «ми» і «вони».

Духовний суверенітет, природно, не означає національної замкнутості і зовсім не передбачає відмови від міжкультурного спілкування, запозичень, впливів. Слід лише зважити на те, які саме впливи та запозичення сприяють збереженню власних духовних надбань нації, а які відіграють роль своєрідного «троянського коня», спрямовуючи процес спочатку до згладжування рис національної самобутності, а потім і до цілковитого розчинення нації в іншій людській спільноті. Найлегше цей процес відбувається в умовах т. зв. «ірландизації», себто перетворення рідної мови народу на експонат етнографічного музею, витіснення її з усіх соціально важливих сфер функціонування, навіть формально без позбавлення нації її державності.

Це дозволяє колишній метрополії зберігати свій вплив протягом тривалого історичного періоду, накидаючи номінально незалежній нації свої форми мислення, поведінки, світосприйняття і себе як постійний вищий зразок. Навіть не дуже реальна сьогодні (але цілком імовірна в недалекому майбутньому) для українців можливість вирватися з цих тенет серйозно стурбувала російських політиків і викликала в них справді непідробну зацікавленість статусом української мови в Україні. Хотілося б сподіватися, що це фундаментальне для нашого народу питання викличе не менш жвавий інтерес і в українських можновладців, які нарешті зрозуміють: доля української мови – то є водночас доля Української Держави і Нації. □

Михайло Швайка

До питання необхідності реформування банківської системи України

Новий уряд і нове керівництво Національного банку України, шукаючи шляхів виходу з глибокої економічної кризи, дедалі більше уваги приділяють питанням грошово-кредитної політики й банківського будівництва, які потребують істотного реформування та докорінних змін. Тож спробуємо розглянути ці галузі з точки зору теперішньої ситуації в економіці України, а також те, як вони на неї впливають.

Тисячі заводів і фабрик стоять. 7,5 млн. осіб виїхали за кордон у пошуках роботи, у тому числі 4,0 тисячі науковців. В Україні на сьогодні більше 3 мільйонів безробітних. Проте ті, кому пощастило працевлаштуватися, також злидарують. Погодинна оплата в Україні становить лише 0,65 євро, що в 25 разів менше, ніж у країнах Європи. Поручено не лише процеси виробничої та трудової діяльності, а й здійснення актів купівлі-продажу, платежів і розрахунків, оплати праці. Інтенсивно знищується виробничий і трудовий потенціал. Отже, в ситуації, що склалася, банківська система та грошово-кредитна політика мають велике значення. І саме з цих позицій треба їх розглядати й оцінювати.

У реформування банківської системи впирається реформування всієї економіки. Наведення тут порядку могло б послужити базою для наведення порядку в цілому в країні, особливо у царині фінансів. Справа в тому, що вся вироблена продукція повинна бути реалізованою, перетвореною на гроші. Саме цей етап цікавить людей, які прагнуть легкої наживи. Уникаючи складних і відповідальних процесів безпосереднього виробництва, вони сконцентрували свою увагу на посередницьких операціях, поспіхом набиваючи кишені грішми, обдираючи народ, грабуючи й руйнуючи країну. Сучасна банківська система України відповідає потребам саме таких людей, створена для обслуговування відповідних процесів.

Під час горбачовської перебудови й у перші роки незалежності робилася спроба скерувати новостворювані комерційні банки на шлях прогресивного розвитку, наблизити їх до виробництва, запровадити прогресивні форми обслуговування підприємств (наприклад, факторинг), але це тривало недовго.

У часі становлення незалежності України до влади прийшли різні сили, які неоднозначно сприймали побудову вільної, демократичної держави. Дехто розумів свободу як безкарність злочинних дій. Не бракувало таких людей і в банківській системі. Характер її діяльності чітко відображають слова Президента України Леоніда Кучми: вона «працює сама на себе», «перебуває під впливом кримінальних елементів»; є «фабри-

кою відмивання брудних грошей і створення олігархів»; банківська система організувала рух «грошових потоків, які виходять з України в усі сторони і знекровлюють її», «у банках порядок: хто більше вкрав – у того й більше прав», «паразитуює на труднощах підприємств...», «не здійснено функціонального розмежування між різними видами банків, не створено спецбанків, немає інвестиційних банків, у яких повинні акумулюватися тимчасово вільні кошти населення й перетворюватися в інвестиції».

За своєю природою банківська система в Україні є марнотратною й неефективною – розтринькує і нераціонально використовує суспільний капітал, застосовуючи його переважно для посередницьких платіжно-розрахункових операцій, які повинні здійснюватися за рахунок створених банками грошей, грошових сурогатів і замінників грошей.

У першу чергу, треба з'ясувати, яку банківську систему ми створили, чому на неї так багато нарікань з боку підприємців і бізнесменів, чому вони не знаходять у банках підтримки.

Як стверджують фахівці, за своєю суттю, характером діяльності, видами послуг, які надаються клієнтам, і їх вартістю, рівнем обслуговування населення банківська система України є лихварською.¹

З огляду на це, для нас є досить цікавим досвід розвинених капіталістичних країн, яким вдалося подолати це явище. Іще в 1848 році англійський економіст Д. Гардкасл у книзі «Банки і банкіри» зазначав, що євреї, ломбардники, лихварі були першими банкірами, ремесло яких слід таврувати ганьбою. Згодом економічна роль банківських установ докорінно змінилася. На перший план вийшли кредитні відносини, надаючи економіці функціональних ознак, притаманних капіталістичним методам господарювання.

Банки почали перетворювати вільні кошти на позичковий капітал, що дедалі більше спрямовувався у сферу виробничої діяльності та підприємництва. На цьому ґрунті докорінно змінилася система кредитних відносин. «Споживчий» лихварський кредит поступово трансформується в кредит підприємницький, що є специфічною формою капіталістичного кредиту. Надання саме такого кредиту стало специфічною функцією банків. У такий спосіб було забезпечене органічне поєднання кредиту з виробництвом, комерцією, іншими сферами підприємництва.²

Отже, для того, щоб підняти економіку, створити належну базу державного будівництва та життя народу, треба розв'язати руки підприємстві й бізнесові, звільнити їх від лихварських банківських кайданів.

Президент США Франклін Рузвельт у часи Великої депресії 1933 року розпочав відродження США саме з наведення порядку в банківській системі.

1. Див.: Гальчинський А. та ін. Основи економічної теорії. – К., 1995. – С. 401.

2. Там само. – С. 400.

Те саме зробила ФРН, яка в ході грошової реформи 1948 року за порадою Людвіга Ергарда не лише запровадила нову грошову одиницю, а й відразу вирішила цілий комплекс завдань, пов'язаних із соціальною сферою, структурною перебудовою, кредитною підтримкою спецбанками підприємств у неконкурентних галузях.³

Банкам слід на конкурентній основі змагатися за краще обслуговування підприємств, а не за те, щоб максимально обмежити їхні прибутки. Тоді ростиме й розквітатиме виробництво, а на його ґрунті зростатимуть доходи банків, зміцнюватимуться їх позиції в країні.

Старий підхід до банківського будівництва абсолютно безперспективний, і теперішні банки не мають жодних гарантій на виживання.

Своєю неправильною, помилковою політикою банки самі себе знекровлюють. Не налагодивши механізму створення грошей, для платіжних і розрахункових операцій вони використовують грошовий капітал, призначений для інвестицій. Це є однією з найсерйозніших перешкод розвитку самої банківської системи.

Не лише в українській, а й у світовій пресі активно та широко відзначено, що Україна належить до числа найбільш корумпованих країн світу. 20 родинних кланів контролюють 80 відсотків національного багатства України.

Україна досі не створила власної грошової системи, і в нашому домі владарює зайда доляр, не налагоджено до цього часу й системи кредитів. Найнадійнішими місцями для зберігання грошей залишаються інші банки – консервні, а також панчохи, матраци. Не лише олігархи свої надприбутки, а й просто ті громадяни, що мають гроші, тримають свої заощадження в закордонних банках, бо своїм не довіряють.

Виходячи зі своєї лихварської природи, українські комерційні банки кредитують переважно поточні посередницькі платіжно-розрахункові операції, а не капітальні, інвестиційні. При цьому, таке кредитування позначене хабарництвом і корупцією. Кредити отримують не ті підприємці, які виробили, реалізували товари й мають на кредит законне право, а інші – через налагодження особистих стосунків.

Частка інвестицій в основний капітал, здійснених за рахунок кредитів банків, у 2002 році становила лише 5,1 відсотка. При цьому слід брати до уваги, що в Україні інвестиції є мізерними. Основним джерелом надходження коштів в основний капітал залишаються кошти підприємств, частка яких становить 66,6 відсотка. Збитковість 43 відсотків підприємств істотно обмежує цей інвестиційний ресурс. Уповільнення вливання інвестицій в основний капітал при скороченні обігових коштів обумовило зменшення частки валового нагромадження капіталу в структурі ВВП. Це відображає явно споживчий характер економічного розвитку країни.

3. Див.: Стратегія монетарної політики: проблеми вибору та застосування. – К., 2002. – С. 125.

Частка короткострокових кредитів (на один день) становила в 2002 році 85-90 відсотків від загального обсягу рефінансування.

Банківська система досі не налагодила механізму функціонування довгих грошей, кредитування виробничих затрат, зокрема інвестиційних. НБУ повинен перейти від управління ринком грошей, яке він, до речі, здійснює в ручному режимі, до автоматичного управління ринком капіталу. Для цього треба створити потужний інвестиційний банк, який зумів би мобілізувати величезні кредитні ресурси, що перебувають на руках у населення й підприємців.

Саме в такий спосіб можна мобілізувати близько 18 млрд. доларів і таку ж кількість гривень, що перебувають на руках у населення країни, протидіяти щорічному відпливу з України 1,5-3 млрд. доларів (усього вивезено близько 50 млрд. доларів). А метод роботи лихварів – хапнув і навтьоки. Цим вони знекровлюють економіку України, підривають стимули до її розвитку.

На незavidну ситуацію в Україні досить різко реагує світова громадськість. Країни світу й міжнародні організації остерігаються нас, накладають на нас санкції, попереджають про небезпечність стосунків з нами.

У зв'язку із санкціями Міжнародної організації щодо боротьби з незаконною легалізацією тіньових доходів (FATF) газета «Факты» за 14 лютого 2003 року (с. 4), пишучи про те, що в Україні прийнято «хороші» закони, розроблено правила боротьби з відмиванням «брудних» грошей, наївно запитує чи в дійсності ведеться ця боротьба й наскільки вона є ефективною, на підставі реальних фактів дає дуже розпливчасту, неоднозначну й туманну відповідь. Тут справа не стільки в «хороших» законах, скільки в умовах функціонування грошово-кредитної та банківської системи, які є кримінальними. Саме їх треба в першу чергу міняти, а не фразеологію.

За умов проведення банками курсу на розрахунки між підприємствами лише живими грішми, гіпертрофоване розширення сфери готівкових розрахунків, на які припадає 41 відсоток платіжного обороту, ігнорування клірингу та взаємозаліку, вексельного обігу й невикористання грошових заміників і сурогатів зовсім випадає з поля зору така важлива проблема, як створення банками грошей, і за рахунок цього – розширення кредитування народного господарства.

У країнах з розвиненою ринковою економікою потреба в грошах значною мірою задовольняється за рахунок створення їх банками. З огляду на це, західні економісти пишуть:

Фундаментальна властивість банківської системи в цілому полягає в тому, що вона може розширяти депозити шляхом багаторазового збільшення певних резервів, які вона отримує, навіть у тому випадку, коли індивідуальний банк не може шляхом надання позик розширювати депозити в кількості більшій, ніж надлишкові резерви вказаного банку. Зменшення в загальній

кількості банківських резервів призводить до того, що мультиплікативно зменшуються депозити.⁴

Американський економіст Пітер С. Роуз на питання, як і чому банки «роблять» гроші й видають кредити, коли самі беруть позики, відповідає:

Усі сучасні банки «роблять» гроші й видають кредити (формують зобов'язання іншої сторони повернути отримані засоби в майбутньому).

Це відбувається двома шляхами:

1) коли клієнтові надано позику (кредит), він підписує простий вексель і, відповідно, отримує від банку депозит до запитання (чековий рахунок). Простий вексель позичальника не є грошми, його не можна використати для купівлі товарів і послуг, тоді коли депозити банку є грошми, які можна легко витратити будь-де. Отже, надаючи позики (формуючи кредит), банки «роблять» гроші, відкриваючи депозит на ім'я позичальника, і той може вільно витрачати передані йому кошти;

2) уся система банків також «робить» гроші, коли депозити, що створюються шляхом надання позик, переходять із банку в банк.

Згідно із законом, кожний банк зобов'язаний на кожний отриманий депозит мати забезпечення (резерв), що становить лише частину суми депозиту. Отже, кожний вклад, прийнятий банком, генерує додаткові засоби понад той невеликий обов'язковий резерв, який лише й міг би бути виданий як позика. У міру того, як клієнти витрачають надходження, відповідно до отриманих позик, ці засоби перепливають в інші банки й формують у них депозити, які забезпечують можливість видачі інших позик підприємствам. Зрештою, завдяки кредитній функції банків, в економіку вливається значна кількість грошей, що перебувають на депозитах.⁵

Існують різноманітні способи «створення» грошей, які в Україні не застосовуються. Фредерік С. Мишкін цікаво описує народження нової методи монетарної політики, що з кінця 20-х років став наймогутнішим в арсеналі ФРС:

На початку 1920 років ФРС випадково відкрила операції на відкритому ринку. Коли ФРС була створена, то її дохід надходив лише за рахунок відсотків, які вона отримувала на дисконтні позики, надані банкам – членам ФРС. Після спаду 1920-1921 рр. обсяг дисконтних позичок драматично зменшився і ФРС потрапила в скрутне становище. Вона розв'язала цю проблему шляхом купівлі цінних паперів, що дають дохід. Коли це сталося, то ФРС виявила, що резерви в банківській системі зросли і відбулося багаторазове розширення банківських позичок та депозитів.⁶

Принципові питання, що стосуються механізму створення грошей і мають важливе значення для української банківської практики, розглянуті

4. Долан Э., Кэмпбелл К., Кэмпбелл Р. Деньги, банковское дело и денежно-кредитная политика. – М.-Л., 1991. – С. 174.

5. Роуз П. Банковский менеджмент. – М., 1995. – С. 10.

6. Мишкін Ф. Економіка грошей, банківської справи і фінансових ринків. – К., 1998. – С. 542.

в спеціальному розділі «Створення грошей» праці Е. Ріда, Р. Коттера, Е. Гілла, Р. Сміта «Комерційні банки», у якій, зокрема, сказано:

Однією з найважливіших функцій комерційних банків і характерною рисою, що відрізняє їх від інших фінансових інститутів, є здатність створювати й знищувати гроші. Ця властивість реалізується в еластичній кредитній системі, яка є необхідною умовою відносно стійких темпів зростання економіки. При недоступності банківських кредитів, розширення виробничих потужностей і операцій стане в багатьох випадках неможливим, а в інших – буде відкладене до того часу, поки необхідні фонди не будуть нагромаджені за рахунок відрахувань від прибутку чи отримані з інших зовнішніх джерел. Більше того, промислові підприємства будуть змушені тримати великі суми коштів для задоволення мінливих потреб у них. Подібна практика була б неекономічною, оскільки, з одного боку, великі суми грошей протягом невизначеного часу лежали б без руху, а з другого боку, в періоди різкого підвищення грошової активності вони були б недостатні.⁷

Наведене положення, сформульоване на підставі узагальнення великого досвіду розвитку банківської справи в США та інших державах, має велике значення для України. Воно звучить як застереження нам, українцям, щодо здійснюваної облудної, нераціональної грошово-кредитної політики, яка замість того, щоб вкорінювати принципи ощадності й підвищення ефективності роботи, сприяти розвитку бізнесу, розвитку ініціативи й підприємливості працівників, навпаки, сковує джерела внутрішнього розвитку, призводить до нераціонального використання народногосподарських ресурсів, марнотратства й розтринькування величезних коштів.

Так, П. Самуельсон попереджав, якщо Центральний банк невміло управлятиме грошима, більшість населення країни може спіткати бідність. Гроші – мастило економіки, але воно часом застигає.

Після гірких часів гіперінфляції 1992-1994 рр., Україна впала в другу крайність – жорсткими дефляційними заходами паралізувала стимули до розвитку економіки, грубо порушила механізми нормального здійснення господарських операцій (розрахункових, платіжних, кредитних, фінансових).

У соціальному пляні дефляція надає очевидну перевагу закономірностям функціонування ринкової економіки перед вимогами захисту інтересів деяких соціально-економічних груп. В Україні йдеться не про окремі групи людей, а про переважну більшість населення. Реалізація цієї дефляційної політики зведена до примусового звуження грошових потоків.

Дефляційна політика є найпростішим і відвертим прикладанням класичних економічних теорій, що стосуються керівництва економікою і боротьби з інфляцією. Роблячи спроби більшою чи меншою мірою перенести на економіку закони гідравліки, дехто намагається довести, ніби в такий спосіб можливе врегулювання явища пропозиції та попиту на товари й гроші. У той же час ця «техніка водопровідного крану» поверхо-

7. Рид Э., Коттер Р., Гилл Э., Смит Р. Коммерческие банки. – М., 1991. – С. 67.

ва, як правило, жорстока й неефективна. Прикладання законів механіки до складних суспільних явищ, які їм не підпорядковуються, ніколи не приносило позитивних результатів.

Сприймання людського суспільства лише як світу речей, за якого ігноруються складні суспільні (економічні) відносини, примушує приймати авантюристичні рішення. Результати дефляції завжди розчаровували її прибічників, які змушені були пожинати плоди економічного й соціального регресу, стагнації та спаду виробництва.

Замість дефляційної слід застосовувати політику стабілізації, яка хоч і пропонує ті самі «ліки», але вводить їх малими дозами, скеровується на усунення «перегріву» економіки без гальмування її розвитку.

У нас ці тонкі економічні механізми не діють і якщо, наприклад, розширюється імпорт, то це не робиться для пожвавлення конкуренції, а тому, що чиновник узяв хабара і відкрив шлюзи для безперешкодного попадання чужої продукції на наш внутрішній ринок.

Замість використання складних, гнучких і ефективних механізмів створення грошей в Україні продовжує функціонувати стара сталінська централізована форма розподілу кредитів, яка дозволяє банківським чиновникам паразитувати на ослабленому тілі української економіки. Відповідно до нинішніх вимог, банки повинні займатися торгівлею грішми, цінними паперами та кредитами.

Тепер у всьому світі панують кредитні грошові системи.

Емісія паперових грошей (банкнот) здійснюється Центральним банком тоді, коли Центральний банк купує в комерційного банку векселі й платить за це банкнотами. Замість банкнот Центральний банк платить наданням безстрокового вкладу. Центральний банк випускає гроші для того, щоб закуповувати, тобто монетизувати активи (валюта, векселі, цінні папери). Банк платить борговими зобов'язаннями по відношенню до самого себе у формі банкнот чи надання безстрокового вкладу.

Тут слід вказати на важливу роль в цій справі Центрального банку, який, виступаючи третьою стороною, в певний момент забезпечує загальну ліквідність банківської системи. Проте в нас усе це ігнорується.

Обсяг грошей, створюваних банками, є досить значним. На думку Шумпетера, 70 відсотків грошових сум, які перебувають на рахунках підприємств у банках, складають ті гроші, котрі комерційні банки надавали як позичку підприємствам, переводячи на їхні рахунки.

Ще в 1979 році автором публікації був зроблений висновок про те, що

банківська безготівкова емісія в тій же само мірі, що й попередня банкнотна, є лише іншою формою попередньої комерційної емісії.

... Сучасна система ведення банківської справи за допомогою чеків, у принципі, цілковито та ж сама, що й попередня, яка базувалася на випуску банківських білетів і лише дещо різнилась формою. В першому й другому випадку банківська справа полягає у створенні зобов'язань платежу, в перетворенні

зобов'язань підприємства перед підприємством у зобов'язання банку по відношенню до підприємства.⁸

Найбільшим гальмом, через яке виникають серйозні труднощі в бізнесі, в усій підприємницькій діяльності виробників, є платіжна криза, що не дозволяє нормально та своєчасно відшкодовувати здійснені на виробництві затрати й відновлювати процес виробництва, недоступність кредитів, надмірно високі, кабальні, здирницькі проценти, брак грошей, неможливість отримання виручки за реалізовану якісну продукцію, відвантажену споживачам згідно з договором, через що товарообмінні операції стають ненадійними, ризикованими й порушується одна з найелементарніших вимог ринкової економіки про безперешкодний перехід вартості в неурізаному вигляді з однієї форми в іншу (з товарної в грошову, з грошової в товарну і т. д.).

У результаті – банківська система України не може вписатися в структуру народного господарства, тримається осібно, а відтак, не може відбутися розмежування функцій між виробничими підрозділами, торговими організаціями та банками. Виробничі підрозділи змушені виконувати великий обсяг робіт і багато функцій, які мали б виконувати банки (платіжні, розрахункові, перевідні операції тощо).

За оцінкою експертів Державної податкової адміністрації, тепер в економіці України обертається приблизно 20 млрд. доларів. На думку М. Азарова, Нацбанк практично не веде їх обліку. Як наслідок – у державі створені пільгові умови для обігу іноземної валюти в країні. Для порівняння: грошова база в Україні на 20 вересня 2002 року становила 29,5 млрд. гривень – готівка, яка обертається поза банками. Отже, обсяг готівкових доларів більше ніж у 4 рази перевищує обсяг гривневої «готівки». Банківські вклади фізичних осіб в іноземній валюті становили 1231.1 млн. доларів (або 6,56 млрд. гривень), тоді як у гривнях – 9,8 млрд. Ця особливість України веде до її узалежнення від світових тенденцій. Фактично, до зовнішньоторгової вразливості додається монетарна. Окрім того, значно підвищується ймовірність виникнення банківських криз.⁹

Крім застави цінних паперів та проведення операцій типу РЕПО комерційні банки для забезпечення своєї ліквідності повинні безперешкодно рефінансуватися в установах Нацбанку також у формі врахування або переврахування векселів. Це має стати важливим засобом вирішення гострої проблеми кредитного й грошового голоду та розгортання комерційної діяльності й підприємництва.

Оскільки національна валюта України не може виконувати деяких з найважливіших своїх функцій (наприклад, бути засобом нагромаджен-

8. Швайка М. Економічні методи прискорення відтворювальних процесів. – К., 1979. – С. 33-34.

9. Вечерніе вести. – 2002. – № 152 (848). – 2 жовтня.

ня), існує завищений попит на долари. Відповідно вартість національної валюти занижена. З 1998 до 2000 року валютний курс гривні знизився в 2,7 раза, тоді як інфляція виросла на 66 відсотків. По суті, такий стан речей є платою за доларизацію: щорічно в населення осідає 2-5 млрд. доларів. В Україну щоквартально завозиться 200-300 млн. доларів.

Іноземні експерти вважають, що «якби Центральні банки зарубіжних країн допустили зростання внутрішньої грошової маси внаслідок придбання доларів, то інфляція із США була б перенесена в інші країни [...] Але іншим країнам довелось би дозволяти ФРС визначати їх грошово-кредитну політику».¹⁰

Внаслідок доларизації Україна забезпечила США понад 15 млрд. доларів емісійного доходу. Емісійний дохід, який повинні отримувати ми, привласнюють інші. На друкування однієї тисячі стодоларових банкнот США витрачають 25 доларів, а власники цих банкнот купують у нас товарів на 100 тис. доларів. На друкування згадуваних банкнот на суму 20 млрд. витрачається близько 5,0 млн. доларів.¹¹

За таку свою політику Україна платить високу ціну. Кредити МВФ спрямовуються виключно на підтримку національної валюти. Лише на забезпечення грошової реформи 1996 року було витрачено майже 2 млрд. доларів відповідних запозичень. НБУ обслуговує свої зовнішні зобов'язання за рахунок інфляційного податку. Тривалий час уся емісія спрямовується на відповідні цілі. Це близько 1 млрд. доларів боргових платежів.

Замість того, щоб купувати цінні папери в інвестиційних банках і здійснювати капіталовкладення, населення біжить в обмінні пункти, купує долари, й у такий спосіб застраховує нагромаджені гроші від знецінення.

За умов, коли в країні десятки мільярдів доларів заховані в матрацах і щорічно знецінюються на 6-8 відсотків через інфляцію, не лише нерозумним, а й принизливим заняттям є виключування мізерних позичок у міжнародних фінансових організацій, та ще й на кабальних умовах.

Доцільніше було б серйозно зайнятися раціональним використанням внутрішніх кредитних ресурсів.

Доларизація породжує грошову спекуляцію, яка офіційно здійснюється через тисячі обмінних пунктів в усіх містах України й нерідко використовується для відмивання грошей.

Поруч із доларизацією відбувається розширення використання готівки, що служить тій же меті – обслуговуванню тіньового бізнесу.

У жодній державі немає такої великої частки готівки в грошовому обігу, як в Україні. Тут готівка в структурі грошової маси становить 41 відсо-

10. Миллер Р., Ван Хуе Д. Современные деньги и банковское дело. – М., 2000. – С. 783.

11. Швайка М. Яка банківська система потрібна Україні? (До Концепції становлення і розвитку банківської системи України). Секретаріат Верховної Ради України. – К., 1995. – С. 54-55.

ток, що в декілька разів перевищує такий показник в інших країнах. Розрахунки готівкою у величезних розмірах збільшують масу грошового капіталу, який обслуговує сферу обігу, платежі й розрахунки, і пропорційно зменшують ту його частину, яка функціонує у сфері виробництва.

Прямим наслідком доляризації України та нічим не виправданого розширення сфери використання готівки є створення конвертаційних центрів, за допомогою яких переводяться гроші за кордон. Лише за 7 місяців 2002 року через конвертаційні центри було переведено 3 млрд. доларів.¹²

Потерпаючи від грошового голоду й браку кредитних ресурсів, Україна в той же час інвестує щорічно 3-5 млрд. доларів в інші країни, оскільки не організувала надійної кредитної системи.

У нас безпідставно знято будь-які обмеження на перетворення безготівкових грошей у готівку, чого не допускають навіть країни з розвинутою ринковою економікою. Адже переважно на готівці функціонує тіньова економіка, базують свою роботу конвертаційні пункти. Лібералізація готівкового обігу здійснювалася в інтересах тіньовиків. Гроші перераховуються на фірму, яка не існує, а звітти скидаються на лоро-рахунки. Там вони перебувають лічені хвилини, а відтак, потрапляють в іншу країну.¹³

З метою недопущення різного роду зловживань із платежами, в багатьох країнах світу розрахунки готівкою заборонені. У Франції, наприклад, усі платежі на суму понад 5-10 тис. франків повинні здійснюватись безготівково (кросованими чеками або поштовими переводами).¹⁴

У державах із розвинутою ринковою економікою переважають депозитні гроші. Вони становлять 80-90 відсотків грошової маси. У нас же лише 60 відсотків. У країнах Західної Європи готівка становить лише 3 відсотки від ВВП.

В Україні досить поширене відмивання грошей за допомогою оплати неіснуючих послуг. Фірма, яка бажає узаконити набуті нечесним шляхом гроші, замовляє в інших фірмах якісь послуги. (Адже якщо гроші перераховуються за товар, то завжди можна перевірити наявність цього товару і хоча б приблизно визначити його вартість.) Такі послуги дуже щедро оплачуються, а зацікавленим компетентним органам подаються відповідні звіти, за якими вартість послуг оцінити об'єктивно неможливо.

У багатьох країнах на чеках робляться позначки: «Лише для розрахунків».¹⁵ Як правило, ці суми на готівку перетворювати не можна. У Франції, якщо на рахунок не надійшли гроші за реалізовану продукцію, підприємець притягається до кримінальної відповідальності.

Намагання багатьох суб'єктів господарювання здійснювати розрахунки готівкою, а також прагнення населення накопичувати заощадження в

12. Факты. – 2000. – 23 августа.

13. Киевские ведомости. – 2001. – 24 января. – С. 10.

14. Жамен С., Лакур Л. Торговое право. – М., 1993. – С. 195.

15. Энгстлер П. Рыночная экономика для начинающих бизнесменов. – К., 1992. – С. 58.

готівковій формі свідчать як про невизначеність перспектив розвитку економіки, так і про бажання приховати операції й уникнути сплати податків.

Те, що чимало юридичних осіб утримують оборотні кошти у вигляді готівки для розрахунків із фізичними особами, порушує весь грошовий механізм: створює умови для різного роду зловживань. Тіньовики зарплату виплачують готівкою в «конвертах», не відображають її в розрахункових відомостях по зарплаті. Ці грошові суми не оподатковуються. У такий спосіб послаблюється мультиплікативне збільшення грошей, оскільки готівка виходить з банківського обороту й не використовується для кредитування. Національні кредитні ресурси роздрібнюються, розтягуються і втрачають творчу здатність, використовуються для досягнення другорядних цілей, на які можуть спрямовуватись квазігроші, тобто дешеві грошові сурогати.

Розширення неконтрольованого руху готівкового обігу поглинає ВВП офіційної економіки й перекидає його в тіньову економіку, стає потужним чинником демонетизації. А чим менше готівки в сукупній грошовій масі економічної системи, тим ця система більш керована й контрольована, і тим легше нею управляти, тим менше негативних процесів у грошовій сфері, тим ефективнішою та розвиненішою є дана національна грошова система.

Той факт, що 50 чи навіть 70 відсотків коштів населення знаходиться в його кишенях і, відповідно, «не працює на вітчизняну економіку», не має жодного виправдання, оскільки супроводжується величезними втратами. А коли ж формування заощаджень уповільнюється чи зовсім зупиняється, починається скорочення інвестицій та «проїдання» капіталу, нагромадженого раніше.

Отже, важливим напрямком оздоровлення й удосконалення грошової системи України є виведення з тіньового сектору значних обсягів грошової маси й включення їх до офіційного економічного обороту країни. Оскільки даний сектор, з метою уникнення оподаткування, намагається не проводити господарських операцій через банківські рахунки, прагне здійснювати їх переважно готівковою частиною грошової маси, яка знаходиться в обігу поза кредитно-банківською системою, це призводить до спотворення готівкового грошового обігу й структури грошового обігу в цілому. Так, Президент України Леонід Кучма у своїй промові на розширеному засіданні Координаційного комітету по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю наголошував, що в умовах, коли майже половина коштів обертається поза банками, керованість грошовими процесами стає ілюзорною. Отже, суттєве зменшення позабанківського обігу готівки є важливим резервом удосконалення грошово-кредитної політики.

Живильним ґрунтом для розширення готівкового обороту є тіньова економіка. Припинення цього процесу є вирішальною умовою упорядкування грошового обігу й усієї системи економічного управління.

Через те, що розміри тіньового сектора економіки є надто великими (він охоплює 70 відсотків ВВП), ця тінізація підприємницької діяльності зумовлює спотворення й зміну структури грошової маси на користь готівки, а водночас і до подорожчання грошових операцій за рахунок збільшення витрат на друкування грошей, заміну зношених купюр, на охорону під час транспортування й особливо внаслідок тримання суб'єктами господарської діяльності надто великої частини функціонуючого продуктивного капіталу в непродуктивній грошовій формі, тобто в найвищій формі ліквідності.

Створення умов, за яких не буде сенсу тримати гроші в тіньовому секторі, позитивно позначилося б на управлінні грошовою масою й ефективності економіки в цілому.

Одна з найгостріших проблем української економіки, котрої не спромоглася вирішити банківська система – наявність **платіжної кризи**, яка найбільше дошкуляє підприємствам. Вона ускладнила економічний оборот і господарське життя, спотворила відносини між підприємствами, підірвала довіру між партнерами, зробила економічні зв'язки ненадійними, спричинила багатомісячну не виплату зарплат та інші негативні явища. Кредиторська заборгованість нині становить 303,3 млрд. гривень і в 2,5 раза більша від ВВП, а дебіторська – становить 242 млрд. гривень і в 2 рази більша від ВВП. Дебіторська заборгованість клієнтів є безвідсотковою позичкою покупцям. Це товарний кредит, який є безплатним для підприємств-покупців.

Від часу запровадження гривні дебіторська заборгованість збільшилася в 4,3 раза.

Проблема неплатежів є основною в українській економіці. Неплатежі одних підприємств іншим зумовлюють нові неплатежі й усе це супроводжується не виплатою зарплат, зростанням недоїмок по платежах до бюджету. Платіжна криза в Україні – штучна, це прямий результат роботи спотворених механізмів вироблення грошей, наслідок сталінської ідеології і сталінської практики (ідеться про кредитну реформу 1930-1932 рр., згубні наслідки якої досі не подолано).

У нашій державі є певні соціальні групи, які зацікавлені в платіжній кризі й користаються з неї. Вона дозволяє їм вільно оперувати чужими коштами, порушувати платіжну дисципліну. Платіжна криза нерідко спеціально проковується ними, підприємства штучно робляться неплатоспроможними, позбавляються можливості перетворювати боргові зобов'язання покупців їхньої продукції на гроші, банкрутують, а відтак, їх за безцінь прибирає до рук мафія (унікальне імпортерне обладнання купується як металобрухт). Саме в такий спосіб здійснюється «приватизація» в Україні.

У державах із розвиненою ринковою економікою підприємства не мають великих труднощів щодо стягнення грошових сум з покупців їхньої продукції, оскільки на допомогу приходять банки. У нас же банки не бажають займатися цими невисокоприбутковими та деякою мірою ризикованими операціями. Запровадження торгівлі грішми (борговими зобов'язання-

ми) дозволяє підприємствам цілком перекидати справу стягнення боргу з покупців продукції на посередників. Тільки-но, відповідно, з договором підприємство відвантажило продукцію покупцеві, воно, як правило, відразу передає документи в банк, перекидаючи на нього значну частину турбот щодо отримання грошей. У тому випадку, якщо підприємство застосовує факторинг, тобто продає борги покупців своєї продукції комерційним банкам чи факторинговим конторам, воно сплачує за послуги банків 1-2 відсотка, а не 80 чи навіть 300 відсотків, як це відбувається в нас. І грошовий капітал тут робить 200-300 оборотів за рік, а не 10, як у нашій державі.

В Україні функціонує кредитна грошова система (тепер в усьому світі застосовуються такі грошові системи) і в той же час боргам не надано майнових прав, через що підприємства не можуть перетворити їх на гроші, а отже, і вирішити проблему неплатежів. Позбавлення кредитної системи визначальної передумови її функціонування – легкого, безперешкодного перетворення боргів і боргових зобов'язань на гроші – призводить до паралічу всієї системи платежів, розрахунків, економічних зв'язків і народногосподарського обороту.

Недостатньо розвинена безготівкова форма розрахунків, зокрема, за допомогою платіжних карток, чеків, що також могло б пом'якшити проблему браку грошей, грошового голоду.

Національна валюта гривня, на нашу думку, ще не стала повною мірою національним символом, гарантом єдності, спільності економічного простору, стабільності, національної економічної ідентичності, предметом гордості й поваги, засобом національної консолідації, – вона перетворилась на розмінну монету долара.

На сьогодні у світі переважна частина всіх фінансових потоків переводиться шляхом запису на рахунок. Високорозвинена система переказів, чеків, записів у дебет рахунку, кредитних карток та електронні системи платежів витіснили готівку.

З того часу, як поглибився поділ праці й торгівля грошми відокремилась від торгівлі товарами й перетворилась на окремий, самостійний вид діяльності та підприємництва, виробники, що реалізували товари, більше не залежать від того, чи покупці їхньої продукції своєчасно перерахували їм гроші, оскільки мають змогу безперешкодно перетворювати грошові вимоги на гроші, під заклад грошових вимог (векселів) отримувати кредит, здійснювати їх дисконт, шляхом проведення факторингових операцій відразу після відвантаження товарів покупцям продати комерційним банкам чи спеціальним конторам борги покупців, передоручивши їм заодно й ведення своїх рахунків, звільнивши руки для виробничої й комерційної діяльності. За цих умов стягнення з покупця платежу стає, отже, справою банку, а не підприємства. Для таких посередницьких функцій й виникли спеціальні установи – комерційні банки, які в нас ухиляються від цієї роботи і зосередили свою увагу на чистій грошовій спекуляції.¹⁶

16. Див.: Верховна Рада України дванадцятого скликання 1990-1994 роки. – К., 1998. – С. 640-641.

Централізована форма кредитування та створення грошей успадкована нами від совєтської адміністративно-розподільчої системи. Вона не відповідає завданням переходу економіки України до ринкових засад. Крім застави цінних паперів та проведення операцій на кшталт РЕПО комерційні банки для забезпечення своєї ліквідності повинні безперешкодно рефінансуватися в установах Нацбанку також у формі врахування або переврахування векселів. Це має стати важливим засобом подолання гострої проблеми грошового голоду й розгортання комерційної діяльності та підприємництва.

На жаль, вексель, який, на думку провідних економістів, поруч із відкриттям колеса чи використанням вогню є одним з найбільших відкриттів людства,¹⁷ в Україні широкого застосування не знайшов.

Не використовується не лише зарубіжний, а й наш, вітчизняний досвід. За часів Української Народної Республіки банки випускали акцентовані чеки, які заступали гроші та пом'якшували гостроту проблеми грошового голоду.¹⁸

У той період у Києві вперше з'явилися найбільш близькі за своїми характеристиками до сучасних опціонів цінні папери, торгівлю якими у світі було налагоджено лише через півстоліття.¹⁹

Нині Україна фактично не має Центрального банку. НБУ з представника держави в банківській системі й захисника національних інтересів перетворився на репрезентанта комерційних банків в органах державної влади, оборонця їх інтересів.

У державі відсутні потужні механізми контролю діяльності банків, що створює сприятливі умови для крадіжок, махінацій, зловживань, яких, за свідченнями правоохоронних органів, у банківській системі найбільше.

Не відповідає дійсності твердження про те, що теперішня модель побудови української банківської системи є єдино правильною, такою, яка не має альтернативи. Банківській системі в Україні бракує важливих елементів, її досі не очищено від пережитків сталінської доби, а отже, вона потребує реформування й докорінних змін. □

17. Беляков М. Вексель как важнейшее средство платежа. – М., 1992. – С. 3.

18. Бюлетень Українбанку. – 1920. – № 1. – С. 26-27; Фінанси України. – 1998. – № 11. – С. 90-91.

19. Бизнес. – 1997. – № 38 (245). 22 вересня. – С. 25.

Юрій Щур

Українська Військова Організація на Великій Україні: міт чи одна з «білих плям» у вітчизняній історії?

Історія України знає багато прикладів своєї мітологізації. В усі часи знаходились особи, які на догоду тим чи іншим владарям спотворювали історію нашої Батьківщини. Унаслідок цих дій історикам, які нині працюють в умовах певного політичного плюралізму, у ході досліджень доводиться стикатися з цілою низкою проблем, бо нерідко трапляється так, що міти розвінчуються, але натомість залишається вакуум, який прийнято називати «білими плямами». (Варто зауважити, що ці «плями» з'являються не лише після розвінчання міту, бо останнє слід розуміти як заміну антитези тезою.)

На нашу думку, вищесказане стосується й діяльності Української Військової Організації на Великій Україні. Про УВО на Західноукраїнських землях написано чимало, але проблема її функціонування у східних регіонах залишається відкритою. З. Книш, детально описуючи роботу УВО на ЗУЗ, питанням СУЗ відводив якнайбільше кілька рядків, але при цьому зазначав, що на Великій Україні УВО провадило жвавішу роботу, аніж на Західній.¹ Навіть з огляду на те, що йшлося про «донепівський» період, подиву гідним залишається такий момент: теза про діяльність є, а відповідні факти майже не наводяться. Зважаючи на масштаби дій військовиків у Галичині, зрозумілим є питання щодо більш активної роботи на Сході. Можливо, відсутність фактажу пояснюється тим, що УВО не вела протоколів і не залишала по собі жодних письмових слідів?²

Щоб відповісти на всі порушені питання, варто простежити хід подій (принаймні тих, про які є бодай якісь свідчення), пов'язаних із діяльністю УВО на СУЗ.

УВО виникла в 1920 році в середовищі військовиків, які після поразки Української Революції опинилися на окупованих Польщею Західних територіях України. То були колишні січові стрільці, бійці Української Галицької Армії та Армії УНР. Організація, яку очолив полковник Січових

1. Книш З. Підґрунтя УВО // Срібна сурма. Статті й матеріали до діяння Української військової організації. Упор. З. Книш. – Торонто, б/р. – Збірник 2: Початки УВО в Галичині. – С. 18.

2. Книш З. Власним руслом: Українська військова організація від осені 1922 до літа 1924 року. – Торонто, 1966. – С. 22.

Стрільців Євген Коновалець, мала своїм завданням підготувати й провести широкомасштабне повстання з метою відновлення Української Держави.³ Як уже зазначалося, новостворена організація найширше розгорнула свою діяльність у Західній Україні, але на цьому зупинятися не будемо, оскільки нас цікавить передусім східний відтинок роботи УВО.

Як зазначав П. Мірчук, одразу ж після створення військової організації, у 1920 році на підсоветські терени було направлено кілька груп (десяток) колишніх січових стрільців, які отримали завдання розійтися по всій території советської України, влитись у місцеве життя й організувати підпільно-революційні клітини.⁴ Керував цією роботою Обласний центр УВО в Галичині й саме він направляв групи в УССР.⁵

Одразу ж треба з'ясувати, чи були передумови для тієї роботи, яку мали виконувати члени УВО на СУЗ.

Після еміграції уряду УНР Україна не припинила своєї боротьби за волю. На території, яка контролювалася советською владою, вирував повстанський партизанський рух. Політика воєнного комунізму та економічна руйна (як наслідок довготривалої війни) викликали масовий опір селянства (це не дивно, зважаючи, що на той час Україна була аграрною країною), і саме ця верства населення стала основною соціальною базою антибольшевицького резистансу. За офіційними советськими джерелами, лише на Київщині на початку 1921 року діяло до 100 партизанських загонів. Цей рух поширювався також на Східній Волині, Поділлі, Катеринославщині, Полтавщині та ряді південних регіонів України.⁶ Оцінюючи розмах повстанського руху, советський дослідник, колишній співробітник органів КГБ, Д. Голінков зазначав, що тільки до числа найвідоміших повстанських формувань входили: на Київщині – загони Голого, Гризла, Цвітковського, Мордалевича, Дороша, Яременка, Богатиренка, Цербарюка, Струка; у районі Кременчуга – Кіктя, Шевченка, Деркача, Хмари, Клєпача, Яблучка, Мамая, Залізняка, Завгороднього, Степового, Каліберди, Бондара; на Полтавщині – Гонти, Христового, Матвієнка, Вояки, Штапи. Найбільших масштабів цей рух набув у Олександрійському, Чигиринському й Черкаському повітах, де діяла Олександрійська повстанська дивізія. Фортецею самостійництва став Холодний Яр.⁷

Відтак, можемо ствердити, що підґрунтя для діяльності УВО на Великій Україні вже було закладене. Простежимо, як військовики з того скористалися. Як уже зазначалося, одразу після створення УВО спеціальні гру-

3. Борець Ю. ОУН і УПА в боротьбі за Українську Державу. – Львів, 2002. – С. 14.

4. Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів. – Мюнхен-Лондон-Нью-Йорк, 1968. – Т 1: 1920-1939. – С. 202.

5. Сідак В. Національні спецслужби в період Української революції 1917-1921рр. (невідомі сторінки історії). Монографія. – К., 1998. – С. 227.

6. Там само. – С. 238-239.

7. Голінков Д. Крушение антисоветского подполья в СССР. – М., 1978. – Кн. 2. – С. 39.

пи вирушили на Велику Україну. Зокрема, туди було спрямовано сотника Андруха, поручників Романишина, Нерослика, Опоку та хорунжого Решетуку.⁸ Керівником УВО на СУЗ призначили Івана Андруха, який обіймав посаду Крайового Коменданта УВО на Східних землях.⁹ Одне із завдань військовиків полягало в тому, щоб вступати до Червоної армії,¹⁰ очевидно, для проведення пропагандивної роботи серед червоноармійців з метою залучення їх до участі в антибільшевицькому повстанні. Виходячи з цього, можна припустити, що члени УВО були причетні до створення в середовищі бійців Робітничо-Селянської Червоної армії Військової організації січових стрільців, осередки якої діяли при Київській Школі червоних старшин і 402-му стрілецькому полку, який дислюкувався в Умані.¹¹

Згідно з даними П. Мірчука, не можна говорити про УВО на Великій Україні як про цілісну, окрему організацію. Зважаючи на особливості большевицького карного апарату, тут необхідно було застосовувати іншу систему підпільно-революційної роботи. Замість формування централізованої підпільної організації доцільним вважалося створення окремих підпільних осередків, які прибирали різні назви.¹² Так, у березні 1921 року в Києві розпочав свою роботу Український Центральний Повстанський Комітет, до організаторів якого належали І. Андрух і М. Опока.¹³ (До речі, Андрух на той час влився в советське життя й працював у кооперації.¹⁴) На території, контрольованій більшовиками, виникали законспіровані губернські, повітові, міські повстанками, які займалися формуванням збройних загонів і підпільних груп.¹⁵ Але 7 серпня 1921 року інформаційний відділ Всеукраїнської надзвичайної комісії надрукував звіт про свою діяльність, у якому й повідомив про ліквідацію УЦПК. Згідно з даними Голінкова, на початку 1921 року співробітникам Катеринославської губернської надзвичайної комісії вдалося заарештувати Тимошина й Гвиненка, які були пов'язані із «Цупкомом», а дещо пізніше взяли під варту ще кількох

8. Навроцький О. Початки УВО у Львові // Срібна сурма. – Збірник 2: Початки УВО в Галичині. – С. 38.

9. Андрух І. // Довідник з історії України (А-Я): Посібник для серед. загальноосвіт. навч. закл. / За заг. ред. І. Підковн. Р. Шуста. – К., 2001. – С. 26.

10. Примітка З. Книш до Розповіді Павла Заболоцького з Перемишля // Срібна сурма. Спогади й матеріали до діяння Української військової організації. – Торонто, 1962. – Збірник 1. / Упор. З. Книш. – С. 89.

11. Сідак В. Національні спецслужби в період Української революції 1917-1921рр. (невідомі сторінки історії). Монографія. – К., 1998. – С. 246.

12. Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів. – Мюнхен-Лондон-Нью-Йорк. 1968. – Т 1: 1920-1939. – С. 202.

13. Андрух І. // Довідник з історії України (А-Я): Посібник для серед. загальноосвіт. навч. закл. / За заг. ред. І. Підковн. Р. Шуста. – К., 2001. – С. 26.

14. Голиков Д. Крушение антисоветского подполья в СССР. – М., 1978. – Кн. 2. – С. 135.

15. Сідак В. Національні спецслужби в період Української революції 1917-1921рр. (невідомі сторінки історії). Монографія. – К., 1998. – С. 241.

діячів повстанського комітету (зокрема, Дибенка та подружжя Уманських). На основі даних, отриманих від вищеназваних осіб, большевики розробили план ліквідації комітету. У результаті операції чекісти заарештували всіх керівників УЦПК.¹⁶ Ті підпільники, що залишилися на волі, були змушені вдатися до більш глибокої конспірації. Що ж до керівників Комітету, то всіх 39 заарештованих (у тому числі Андруха й Опоку, яких ув'язнили 17.07.1921) розстріляли 28 серпня 1921 року.¹⁷

Незважаючи на ліквідацію «Цупкому», робота щодо підготовки повстання не припинилася. У серпні того ж року утворилася Козача рада, яка в разі початку повстання повинна була керувати діями повстанських загонів на території Київської, Подільської, Волинської, Миколаївської та Одеської губерній.¹⁸ А в Білій Церкві того ж місяця активісти ліквідованого УЦПК, які залишилися на волі, zorganizували Козачу раду Правобережної України, яка ставила собі за мету підготувати повстання в Київській, Волинській, Миколаївській та Одеській губерніях.¹⁹ Цілком імовірно, що до складу цих козачих рад входили члени УВО.

У 1922 році большевицьким карним органам вдалося ліквідувати й вищеназвані керівні структури. Фактично, відомості про подальшу роботу УВО на Великій Україні відсутні. Але твердження про те, що діяльність військовиків на СУЗ відтоді взагалі припинилася, є досить сумнівним. Так, після розстрілу Андруха й Опоки, УВО в УССР залишилася без керівництва. Але не слід забувати: центр військової організації знаходився на Заході, а її провід пильно стежив за функціонуванням групи на СУЗ. На конференції УВО, яка відбувалася в Оліві поблизу Данцігу, полк. Є. Коновалець зазначав, що для роботи на Східних землях буде створено нову Крайову Команду.²⁰ Наразі невідомо, чи реалізувався той план, але зрозуміло, що таке рішення Коновалець міг прийняти лише детально проаналізувавши ситуацію на Великій Україні. І, судячи з усього, підґрунтя для створення нової Команди існувало.

Те, що після 1922 року УВО на СУЗ не проявляла активності, на нашу думку, може пояснюватись переходом до нової тактики боротьби. Не слід забувати: після проголошення советською владою нової економічної політики, амністії учасникам руху опору та прихильникам політики українізації повстанський рух почав згортатися. До цього варто додати ще й той фактор, що народ утомився від війни (фактично, бойові дії три-

16. Голиков Д. Крушение антисоветского подполья в СССР. – М., 1978. – Кн. 2. – С. 138-139.

17. Андрух І. // Довідник з історії України (А-Я): Посібник для серед.загальноосвіт. навч. закл. / За заг. ред І. Підкови, Р. Шуста. – К., 2001. – С. 26.

18. Сідак В. Національні спецслужби в період Української революції 1917-1921 рр. (невідомі сторінки історії). Монографія. – К., 1998. – С. 241.

19. Там само. – С. 246.

20. Книш З. Власним руслом: Українська військова організація від осені 1922 до літа 1924 року. – Торонто, 1966. – С. 51.

вали в Україні з 1914 року – від початку Першої світової війни). Отже, зрозуміло: підбурити люд до повстання вже було досить важко. Завдяки непу становище народу покращилось, а українізація створила ілюзію того, що УССР є дійсно українською державою. Певно, члени УВО на СУЗ чітко усвідомлювали ситуацію, яка склалася, а відтак, вважали за доцільне припинити збройну повстанську боротьбу. Тепер вони поставили перед собою мету – влитися в советські державні структури й під цим прикриттям проводити національну роботу.

На користь тези про те, що УВО на Великій Україні продовжувало свою діяльність після 1922 року, свідчить і такий факт: після постанови ОУН у 1929 році її організаційна структура на СУЗ була створена за досить короткий час.

Отже, ґрунтуючись на викладеному матеріалі, з упевненістю можна ствердити: діяльність УВО на Великій Україні – не міт. Проте, на жаль, брак фактажу не дозволяє повною мірою висвітлити роботу військовиків у вказаному регіоні. □

Сергійчук Володимир. Трагедія Волині. Причини й перебіг польсько-українського конфлікту в роки Другої світової війни.

– К.: «Українська Видавнича Спілка», 2003. – 140 с.

У пропонованому дослідженні розкриваються причини й перебіг польсько-українського збройного конфлікту на Волині в роки Другої світової війни. Автор залучив до наукового обігу значну кількість нових документів, у тому числі з колишніх таємних архівів, що дало йому можливість зробити такий висновок: протистояння між обома народами відбувалося насамперед через несприйняття польською політичною елітою та частиною поляків прагнень українців творити власну державу на споконвічній українській землі.

Книгу підготовлено за підтримки народного депутата України Василя Червонія, добродіїв Анатолія Перекупки та Володимира Ляхова, Міжнародного громадського об'єднання «Волинське братство», Українсько-польського форуму, об'єднання українців Закарпаття (Торонто, Канада) та Українсько-Американської Фундації «Воля».

Ціна: 5 грн.

Тим, хто бажає придбати книгу Володимира Сергійчука «Трагедія Волині. Причини й перебіг польсько-українського конфлікту в роки Другої світової війни», пропонуємо звертатись за адресою:

01034, м. Київ, вул. Ярославів Вал, 9, п. 4, тел. (044) 234-70-20.

Оксана Савчин

До історії села Антонівці

Далеко не всім відомо, що в 1943 році поблизу села Антонівці розміщувався штаб УПА-«Південь» під керівництвом Івана Климишина-«Крука». За словами очевидців, Антонівецька повстанська республіка була справжнім оплотом українства перед загарбниками. На той час це село вважалося досить великим населеним пунктом, центром повстанського руху не лише Шумщини, а й усієї Південної Волині.

Із приходом червоних «визволителів» на теренах цього краю ще не один рік тривала збройна національно-визвольна боротьба. Усвідомлюючи, яке велике значення мають Антонівці для українського підпілля, советський уряд вирішив розселити цей населений пункт.

Наразі пропонуємо відновити перебіг тих подій ґрунтуючись на документах, які зберігаються у фондах Держархіву Тернопільської області.

Постанова Ради Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У від 12 серпня 1949 року № 2285 «Про переселення колгоспів і одноосібних селян в колгоспи і радгоспи південних областей Української ССР» під грифом «таємно» докорінно змінила долю багатьох хуторів та сіл Західної України. Документ підписали Голова Ради Міністрів УРСР Д. Коротченко та Секретар ЦК КП(б)У М. Хрущов. До постанови додавався плян «добровільного переселення для Тернопільської області на 1949-1951 рік», хоча неважко зрозуміти, про яке «добровільне переселення» йшлося за сталінських часів.

Переселенці з Тернопільщини повинні були замешкати території колгоспів і радгоспів Дніпропетровської, Запорізької, Харківської та Херсонської областей. За три роки прабатьківські землі мусили залишити 17490 сімей.

Керуючись директивою Ради Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У, Тернопільський облвиконком і бюро обкому КП(б)У 20 серпня 1949 року прийняли відповідну постанову та затвердили плян добровільного переселення по районах області. Райкоми партії та райвиконками зобов'язувались «... не позднее 25 августа с. г. утвердить каждому селу и колхозу план отбора колхозников и единоличных крестьян для переселения на добровольных началах в колхозы и совхозы южных областей Украины...».*

Згідно пляну, в 1950 році повинні були переселитись жителі села Антонівці. Як впливає зі скарги мешканців цього села, спрямованої на ім'я Голови Верховної Ради УРСР – 9 вересня 1950 року на правлінні колгос-

* «... не пізніше 25 серпня ц. р. затвердити для кожного села та колгоспу плян здійснення відбору колгоспників і одноосібних селян, з метою переселення на добровільних засадах у колгоспи та радгоспи південних областей України...».

пу голова райвиконкому Талейко заявив про переселення с. Антонівці у Запорізьку область і наказав правлінню колгоспу ім. Ковпака звернутися до райвиконкому з проханням про переселення їхнього села. Клопотання від правління та загальних зборів колгоспників підписали 7 осіб.

Надалі події розвивалися згідно з відомим і відпрацьованим сценарієм.

А 10 сентября ночью приехали около 25 человек вооруженных, которые пошли по домам собирать подписи и, невзирая ни на что, кто отказался от этого, того хорошенько побили, и заставляют на добровольное переселение. Например, избили Полевого Митрофана, Тymoшук Елену Ивановну, Дужика Сафона Денисовича, Романюка Александра Никитовича, Кравчука Виталия Дмитриевича, Сарницку Марию Ивановну, которую отлили водой, Кравчук Антонину Онуфриевну и много других, которые и не припомнятся, забрали ночью родителей, поперепугивали детей, закрыли в погребе на 2-3 дня, запугивая всех Сибиром. Поразваливали постройки, дома порастагивали машинами. Например: развалили дом Тymoшуку Аникию Трофимовичу, Тymoшуку Григорию, Бойчуку Петру, Бернацкому Танасию, Тymoшуку Федору, Романюку Леонтию, Дужик Денисию, Циконской Фекле, Панасюку Василию, Сарницкому Ивану, Тыщуку Стефаниде и т. д., и даже нет ни одного двора, чтобы не побили построек, поломали крыши, поотрубывают столбы и кого поймают бьют – подписуйся на выезд... [правопис документу збережено – О. С.].*

Після такого «активного» збирання підписів райвиконком Шумської районної ради до 20 вересня 1950 року затверджує списки працівників колгоспу ім. Ковпака села Антонівці, які мали переселитися в Запорізьку область (разом 476 осіб із 113 господарств).

Із тексту скарги випливає, що процес переселення проходив дуже важко й болісно. Перейжджали люди восени, а приміщення для них не були готові, не zorganizували й транспортування розібраних помешкань. Селяни, разом з малими дітьми та старими, опинилися перед загрозою залишитися у мороз без даху над головою (відомо, що навіть царський уряд, проводячи столипінську реформу, заборонив переселення восени).

Перед тими, хто не ознайомлений із документами того часу, може поставити запитання: чому ж так уперто, із застосуванням насильницьких

* «А 10 вересня вночі приїхало близько 25 озброєних осіб, які пішли по домівках збирати підписи та, незважаючи ні на що, тих, хто відмовився це зробити, сильно побили та змусили погодитися на добровільне переселення. Наприклад, побили Польового Митрофана, Тymoшук Олену Іванівну, Дужика Сафона Денисовича, Романюка Олександра Микитовича, Кравчука Віталія Дмитровича, Сарницку Марію Іванівну, яку відлили водою, Кравчук Антоніну Онуфріївну та багатьох інших, усіх і не згадаємо; вночі забрали батьків, перелякали дітей, зачинили людей у льохи на 2-3 дні, залякуючи їх Сибіром. Зруйнували будови, порозтагували машинами хати. Наприклад, розвалили дім Тymoшукові Анікію Трохимовичу, Тymoшукові Григорію, Бойчукові Петру, Бернацкому Танасію, Тymoшукові Федору, Романюкові Леонтію, Дужик Денисію, Циконській Теклі, Панасюку Василю, Сарницкому Іванові, Тищуку Стефаніді та ін., не було жодного подвір'я, на якому не зруйнували б будівлі, не зламали дахи, не порубали стовпи, а якщо когось вдавалося зловити, то били – підписуйся на виїзд...».

методів, здійснювалось переселення цілих сіл? Отже, советський уряд мав перед собою такі завдання: по-перше, позбавити ґрунту та розсіяти по південних степах «вражеский» елемент; по-друге, заселити обезлюднілі внаслідок репресій і війни Південні області України. А оскільки Антонівці були одним із центрів оунівського підпілля, то вони теж потрапили до «чорного» списку.

Але постанова Тернопільського облвиконкому від 23 жовтня 1951 року засвідчує, що переселити всіх мешканців Антонівців у 1950 році так і не вдалося: у селі залишилися 32 двори, які виїжджати відмовились.

У зв'язку з цим перед Шумською районною владою було поставлено завдання організувати переселення непокірних у села Стіжок і Мала Іловиця до 1 грудня 1951 року. Всі будівлі пропонувалося продати колгоспам на знесення, церкву – розібрати, а лісоматеріали використати для культурних потреб району.

2 липня 1952 року Президія Верховної Ради УРСР видала Указ про ліквідацію сільської ради с. Антонівці.

Та незважаючи на категоричність настанов і рішучі дії властей, село так і не вдалося повністю виселити. У пояснювальному документі з питання самовільної забудови Антонівців у графі «Де знаходиться після переселення Антонівців» навпроти чотирнадцяти прізвищ зазначено – «Антонівці». □

**Гребенюк Г., Коваль Р., Коротенко В., Маслак О.
Кость Блакитний, отаман Степової дивізії.
Збірник документів і спогадів.
– Київ, 1997. – 97 с.**

Пропонована книга присвячена легендарній постаті отамана Костя Блакитного (справжнє прізвище – Пестушко), що був організатором і командиром Степової дивізії, котра в 1920 році в степах Херсонщини боролася проти російських окупантів за незалежність України.

В основу видання лягли матеріали таємних архівів та спогади рідних і друзів отамана.

Ціна: 3 грн.

Тим, хто бажає придбати книгу «Кость Блакитний, отаман Степової дивізії. Збірник документів і спогадів», пропонуємо звертатись за адресою:

01034, м. Київ, вул. Ярославів Вал, 9, п. 4,
тел. (044) 234-70-20.

Володимир Сергійчук

Трагедія Волині

(Причини й перебіг польсько-українського
конфлікту в роки Другої світової війни)

(Частина IV)

Велику роллю в розпалюванні збройного конфлікту між поляками й українцями в Закерзонні відігравали й ті польські большевицькі з'єднання, котрі були передисльоновані сюди з Волині. Серед документів УШПР є багато свідчень про те, як комуністична влада в Києві намагалася перекинути польські загони на українські етнічні землі за Сяном і Західним Бугом. Наприклад, начальник УШПР Т. Строкач 2 березня 1944 року надіслав Р. Сатановському таку радіограму: «Зброю, боєприпаси Ви одержали. Пора виходити в Польщу і там діяти».¹⁹⁹

Однаке той не дуже поспішав виконувати наказ, і до нього 14 березня 1944 року змушений був звертатися, поряд зі Строкачем, сам Хрущов. Українська большевицька сторона просила з'єднання Сатановського бодай організувати розвідувальний загін, який негайно вийшов би в район Холма та Любліна з метою здійснення військово-політичної розвідки.²⁰⁰

Руками польських червоних партизанів большевики вели боротьбу і з польським національно-визвольним рухом. Скажімо, 6.11.1943 року Строкач давав таку вказівку Сатановському: «Від „Чорного” через слідство добийтеся признання, [з] якою метою [він] влився [у] Ваш загін. Радируйте можливості його вербування, підстави польським націоналістам. Впроваджуйте агентуру [у] польські націоналістичні загони шляхом вербування надійних, наново прибуваючих із вказаних загонів».²⁰¹

Наприклад, 28 березня 1944 року за вказівкою Строкача до групи «Чорного» було передано Залевського Домініка Йосиповича та Залевського Степана Дорофійовича.²⁰²

А 17 березня 1944 року надійшла нова вказівка: «Організувати агентуру (в) керівництво ТАП, ПСЗ [таємна армія польська, польські сили збройні – умовні назви польських підпільних збройних формувань (Армія Крайова) в большевицьких документах – В. С.], встановити їх структуру, закордонні зв'язки, озброєння, ставлення до ППР – „Гвардії Людової”».²⁰³

199. ЦДАГОУ.ф. 62, оп. 1, спр. 1476, арк. 197.

200. Там само, арк. 201.

201. Там само, спр. 266, арк. 8.

202. Там само, спр. 264, арк. 49.

203. Там само, арк. 42.

Тоді ж, 17 березня 1944 року, Сатановському було

запропоновано негайно вжити заходів до посилення військової та агентурної розвідки в районах Забужжя. Встановити структуру цих організацій, їх зв'язки, озброєння, чисельність озброєних людей, місця зберігання зброї, що відійшли до ППР і Гвардії Людової.

Запропоновано також організувати одержання підпільних видань, документів, режиму.²⁰⁴

У звіті польського підпілля за період від 15 липня до 15 вересня 1943 року, зокрема, йдеться про те, що проведення польськими боївками антиукраїнських акцій призводить до подальшого загострення польсько-українських стосунків на Закерзонні: «Польська контракція відбирає в українців її найцінніших людей: на початку вересня в Любартові вбито відомого довоєнного діяча доктора Остапа Бурку. Те, що відбувається навколо, позначається на всіх ділянках національного життя, особливо, на шкільництві».²⁰⁵

Польське підпілля змушене було в 1943 році визнати: «Якщо до війни в таких містах, як Сянок, Кросно, Жешув, Ярослав та інших, проживала незначна кількість українців, то після 1940 р. вони цілком перетворилися на українські осередки».²⁰⁶

Терор польського підпілля проти українського населення особливо посилювався внаслідок виданого Головним Комендантом АК Т. Коморовським («Бур») наказу № 107 від 4 серпня 1943 року про початок на Закерзонні загальної акції у відповідь на участь у німецьких «пацифікаціях». При цьому масштабності антиукраїнським діям, цілком справедливо підкреслює І. Ільюшин, надали й польські втікачі з Волині, які влилися в партизанські загони. Тільки в Грубешівському повіті в серпні 1943 року їх уже перебувало близько 6 тисяч.²⁰⁷

Головну роль у боях проти українців на території цього повіту відіграв 1 батальйон С. Басая («Рись»). У Томашівському повіті основний тягар боротьби з українцями взяли на себе місцеві загони АК на чолі з комендантом району В. Щепанкевичем («Друга»)²⁰⁸.

У рапорті до комендатури округу від 29 квітня 1944 року один з керівників «батальйонів хлопських» на терені Грубешівського повіту Ю. Бляшак («Грох»), оцінюючи березневе польсько-українське збройне протистояння, змушений був визнати, що

204. Там само, спр. 236, арк. 110.

205. Цит. за: Ільюшин І. Армія Крайова і українсько-польське протистояння в Західній Україні (1939-1945 рр.). Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. – С. 260.

206. Там само.

207. Там само. – С. 263.

208. Там само.

викликана окупантами національна боротьба принесла польській стороні на терені району № 5 цілковиту поразку. На теперішній час він цілковито втрачений. Сталося це внаслідок застосування польським командуванням помилкової тактики. Наша позиція в цій справі була наступною: організувати самооборону польських сіл; превентивних акцій проти руських сіл не проводити, а знешкодити тільки тих осіб, які керували діями українців. Тим часом керівництво ЗВЗ, початково дотримуючись цієї тактики, у подальшому її змінило і перейшло до організації відплатних акцій; за допомогою людей з Томашівського повіту розпочалося спалення руських сіл і мордування їхніх мешканців, котрі першими потрапили під руку. Подібні дії викликали контракцію з боку українців та окупантів, і замість того, щоб покращити становище польської людності, навпаки, його погіршили, оскільки загони ЗВЗ після проведення антиукраїнських нападів відійшли у безпечні місця...²⁰⁹

За допомогою польських большевицьких партизанів Москва намагалася, зрозуміло, опанувати водночас і польську територію, аби потім на неї легше було впливати.

Зрозуміло, що це викликало акції у відповідь з боку відділів УПА, які змушені були відгукнутися на неодноразові прохання українців Холмщини, про що мовилося вище.

Крім того, міжетнічний конфлікт поширився на Тернопільщину, Львівщину, Станиславівщину. Щоправда, він не набрав тут, особливо на Станиславівщині, таких масштабів, як на Волині. Але на це були свої причини. Очевидно, треба враховувати те, що на Прикарпатті окупаційна влада з самого початку була угорською, а також те, що тут не було такого нашестя большевицьких партизанів, як на Волині, за винятком рейду Ковпака.

До речі, треба ще з'ясувати ролі греко-католицької церкви в справі залагодження конфлікту між поляками й українцями. Скажімо, станиславівський уніятський єпископ Григорій Хомишин, підкреслюється в одному із донесень генерала Ровецького до Сікорського (1 лютого 1942 року), був одним з прихильників угоди з поляками.²¹⁰

Але кров лилася й тут. Серед документів колишнього спецхрану не може бути залишений поза увагою лист батька українського повстанця «Бориса» до Проводу ОУН. Цього юнака, який мирно переходив село Польський Дунаєць на Жидачівщині, 19 квітня 1944 року вбили озброєні поляки, що вийшли з обійстя Альбіна Войцеха. Ці бандити не тільки не дали українцям забрати тіло вбитого для поховання в рідному селі Український Дунаєць, стріляючи по людях, але вночі викрали його, здерши одяг.

Батько загиблого просив Провід ОУН знайти тіло його сина.²¹¹

Не маємо сумніву, що оунівці відгукнулися на таке звернення, а відтак, цілком можливо, знову пролилася кров, цього разу – польська.

209. Там само. – С. 265.

210. Armia Krajowa w dokumentach. 1939-1945. – Т. II. – S. 196.

211. ЦДАВОВУ. ф. 3833. оп. 1, спр. 237. арк. 22.

Як зазначає І. Ільюшин, керівники ОУН-УПА у своїх стратегічних планах ще на початку 1944 року відводили боротьбі з поляками роль «третього фронту», тоді як для аківського підпілля Львівського, Тернопільського, Станіславівського та Волинського округів протистояння українському визвольному рухові, очолюваному ОУН (СД), і намірам УПА щодо депольонізації західноукраїнських земель було чи не найважливішим напрямком діяльності.²¹²

Найбільше поляків загинуло під час пацифікаційної акції, що стала результатом їх співпраці з большевицькими партизанами в селі Гута Пеняцька Бродівського повіту. Поштовхом до її проведення стало перебування в цьому селі советської спецбоївки під командуванням лейтенанта Б. Крутікова з диверсійного загону полковника Д. Медведєва, яка, до речі, нерідко діяла й під виглядом УПА. Спільними зусиллями большевицьких партизанів і місцевого відділу польського «Кедива» на чолі з К. Войчеховським («Сатира») було проведено кілька антинімецьких диверсійних акцій, зокрема, висадження в повітря залізничного моста в районі населеного пункту Плухів. Крім того, члени польської самооборони Гути Пеняцької під командуванням М. Шерочука надали допомогу большевицькому розвідникові Миколі Кузнецову в його подорожі до Львова та в справі налагодження контакту з місцевим керівництвом польської Гвардії Людової.²¹³

У відозві «До охочих і української молоді», авторами якої були представники Військової Управи при дивізії «Галичина», вся провина за трагедію, що сталась у Гуті Пеняцькій, покладалася на большевицьких партизанів. Дивізійники при цьому підкреслювали: «... боронь боже, якщо серед тих, хто припустився тих нелюдських діянь, знайдеться українська рука, вона буде виключена із української національної спільноти».²¹⁴

Після подій у Гуті Пеняцькій деякі місцеві керівники АК змушені були заборонити приймати в селах большевицьких партизанів, оскільки їхня присутність у тилу гітлерівців використовувалася останніми як привід для знищення відділів польської самооборони. Зокрема, саме з цієї причини зазнало лиха польське село Ханачів у травні 1944 року.²¹⁵

Проте поляки надалі забезпечували большевицьких партизанів житлом та продуктами харчування. Вони не тільки надавали їм усю необхідну розвідувальну інформацію про німців та УПА, спільно з ними брали участь у антинімецьких та антиукраїнських акціях, а й вступали до советських загонів.²¹⁶

212. Ільюшин І. Армія Крайова і українсько-польське протистояння в Західній Україні (1939-1945 рр.). Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. – С. 267.

213. Там само. – С. 280.

214. Там само. – С. 283.

215. Там само.

216. Там само.

Міжетнічний польсько-український конфлікт загострило повернення большевицької влади на західноукраїнські землі. Її каральні органи, маючи своїм завданням ліквідацію українського національно-визвольного руху, масово залучали до цього поляків, створюючи з них спеціальні винищувальні батальйони. Наприклад, у Комарнівському районі Дрогобицької області, як свідчив виконуючий обов'язки Прокурора УССР С. Шугуров 5 грудня 1944 року, за вказівкою начальника райвідділу НКВД Рябкова винищувальний батальйон був організований виключно з поляків, що дало їм можливість переслідувати українців і чинити над ними насильство.

Під час проведення операцій, спрямованих проти оунівців, учасники цього батальйону підпалювали будинки мирних жителів українського походження (у результаті чого згоріло дві жінки й було поранено одного чоловіка), забирали їхнє майно, ображали гідність української нації.

Такі дії винищувального батальйону розпалювали національну ворожнечу між українцями й поляками, населення називало його не інакше як польська поліція. І тільки після втручання прокурора району цей винищувальний батальйон був реорганізований, а його окремі члени притягнуті до кримінальної відповідальності.²¹⁷

У Тернопільській області у зв'язку зі злочинною щодо українського населення діяльністю поляків, що були членами винищувального батальйону, представники большевицької влади змушені були дати вказівку про їх виключення з цих підрозділів. Однак на місцях не поспішали виконувати такі розпорядження, що призводило до нових жертв з боку українського населення. Зокрема, в Підволочиському, Монастириському, Пробижнянському, Білобожницькому, Підгаєцькому, Коропецькому, Бучацькому та Золотниківському районах аж до серпня 1945 року райвідділи НКВД «не виключили з винищувальних батальйонів і груп сомооборони бійців-поляків».²¹⁸

Таке становище, на думку секретаря обкому КП(б)У В. Дружиніна, пояснювалося тим, що райкоми партії «не встановили постійного контролю та керування роботою винищувальних батальйонів у селах, слабо організували проведення масово-політичної роботи серед бійців і не вжили своєчасних заходів щодо налагодження роботи вказаних бойових одиниць».²¹⁹

Виходячи з цих міркувань, обком КП(б)У доручав усім райкомам «переглянути особовий склад винищувальних батальйонів і груп самооборони в селах, виключити ворожий елемент і доукомплектувати винищувальні батальйони і групи самооборони з місцевого населення, українців».²²⁰

Однак це лише окремі випадки. Большевицькій владі, особливо в той час, коли треба було підштовхнути польське населення до виїзду в Поль-

217. Сергійчук В. Десять буремних літ. – К., 1998. – С. 170-171.

218. ДАТО. ф. П-1. оп. 1. спр. 289. арк. 40.

219. Там само. арк. 40.

220. Там само.

щу, стало вигідним розпалювання конфлікту, це робилося навіть під виглядом бандерівців. Один з енкаведистів на псевдо «Ванька», котрий зумів завоювати довір'я українських повстанців у буковинських Карпатах, признався Службі Безпеки ОУН, що він відрубав голови старій польській жінці й хлопчикові в Берегометі для того, щоб скомпрометувати УПА перед громадськістю.²²¹

Польській комуністичній владі також було вигідно виселити українців до УРСР. Відтак, за її байдужого споглядання поляки, у тому числі й Військо Польське, вдавалися до варварського знищення українців, як це сталося, приміром, у Завадці Морохівській. Подібні злочини поляків призводили до численних жертв серед українців повоєнної Польщі, проте точної їх кількості не встановлено й досі.

Польсько-український збройний конфлікт, у наслідок якого обидві сторони зазнали великих втрат, відбувався на українських етнічних землях. Але, треба визнати, що наведені польськими та українськими авторами дані про число загиблих сьогодні в жодному разі не можна вважати повними й остаточними.

Для з'ясування хоча б приблизної кількості втрат обох народів необхідно на основі ретельно проаналізованих документів укласти хронологічний реєстр, який стане базою для наукових підрахунків (вони, до речі, мають здійснюватися за погодженою методикою).

Про іншу свою версію щодо причин польсько-українського конфлікту на Волині – відповідальність українських націоналістів – пише у вступі до дисертаційної роботи І. Ільюшин. Цей автор, аналізуючи польсько-український конфлікт у роки Другої світової війни, наголошує, що події відбувалися «на територіях спільного проживання українців і поляків... Надзвичайна жорстокість цього конфлікту була зумовлена як взаємною ненавистю, що накопичувалася у свідомості українців і поляків упродовж століть, так і радикальністю заходів, вжитих ОУН (СД) у протидії польським прагненням поновити панування на західноукраїнських землях».²²²

Там же йдеться й про те, що «українсько-польський конфлікт за західноукраїнські території не міг не мати трагічних наслідків для місцевого цивільного населення», оскільки «переважна його більшість, як українці, так і поляки, небезпідставно вважали Волинь, Східну Галичину, Холмщину, Підляшшя, Лемківщину та Надсяння своїми родинними землями, придбаними завдяки важкій праці багатьох поколінь».²²³

Проте історик так і не вказав, хто ж був автохтоном на цих землях споконвіку, а лише – хто і в який спосіб завоював цю землю, з якого часу Волинь

221. Ференчук Ю. Буковинські Карпати у вогні повстання. – Чернівці. 2001. – С. 50.

222. Ільюшин І. Армія Крайова і українсько-польське протистояння в Західній Україні (1939-1945 рр.). Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. – С. 290.

223. Там само.

стала територією спільного проживання українців і поляків, зрештою, не уточнюється й те, скільки представників польської нації там мешкало.

Ільюшин досить довгим переліком фактів намагається «пояснити мотиви дій українських націоналістів». Мовляв, ці

дії були помстою полякам і за їхню історичну зневагу до українського народу, і за програну українсько-польську війну 1918-1919 рр., і за співпрацю польського населення Волині і Східної Галичини вже під час Другої світової війни з советськими партизанами та підрозділами Червоної армії, у яких ОУН-УПА вбачала свого ворога № 1, і за участь поляків у складі німецьких поліційних допоміжних підрозділів в антиукраїнських акціях, і за вбивства польськими партизанами (АК, БХ) українців на Холмщині і Грубешівщині, і, зрештою, за всю ту діяльність польського емігрантського уряду, аківського підпілля і волинсько-галицьких поляків, яка об'єктивно гальмувала розвиток українського національного самостійницького руху в Західній Україні.²²⁴

Але, далі зауважує І. Ільюшин, «пояснити мотиви дій ОУН-УПА – це не означає їх виправдати. Якщо навіть погодитися з тим, що форми і методи боротьби, застосовані ОУН (СД)-УПА, відповідали умовам війни, то й тоді мусимо їх засудити».²²⁵

Водночас у висновках автор дисертації визнає: «Підсумовуючи історію бойової діяльності Армії Крайової на землях Волині та Східної Галичини в 1939-1945 роках, слід наголосити на тому, що боротьба останньої на різних етапах війни могла носити антисоветську або антинімецьку спрямованість, але об'єктивно завжди залишалася антиукраїнською».²²⁶

Якщо ж, за висновком І. Ільюшина, дії польського збройного підпілля завжди були антиукраїнськими й «депольонізація західноукраїнських земель, тобто спроба повернути собі ці землі шляхом насильницького усунення з них тих, хто цьому заважав»,²²⁷ є природним прагненням поневоленого народу, то чи ж можуть виникати дискусії про те, які методи й форми боротьби мала використовувати УПА, якщо саме польське збройне підпілля на західноукраїнських землях, як таки визнає історик, заважало цьому, хотіло відродити тут польську державу, що й надалі гнобила б українців. І чи можемо погоджуватися з такою вимогою дисертанта: «... в історичному висновку про діяльність ОУН і УПА, що готується робочою групою при Інституті історії [України – В. С.] НАН України, обов'язково має міститися положення з осудом антипольських акцій УПА на території Західної України, але з викладенням мотивів дій українських націоналістів».²²⁸

224. Там само.

225. Там само.

226. Там само. – С. 397.

227. Там само. – С. 406.

228. Там само. – С. 407.

На думку І. Ільюшина, саме матеріяли його «дисертаційного дослідження можуть слугувати науковою підставою для подібної заяви».²²⁹

Науковці тепер не можуть заперечувати перед світом нещодавно відкриті для широкого загалу історичні факти, які розвінчують односторонній підхід польських авторів до висвітлення проблеми збройного конфлікту на Волині в роки Другої світової війни, починають знову звертатися до вже нібито й забутої лжеконцепції про одвічну ворожість українців до свого західного сусіда. Під час засідання польсько-українського наукового семінару у Варшаві в листопаді 2001 року вищезгаданий професор В. Філяр, наприклад, узявся шукати причини волинського конфлікту в бунтах українців проти Речі Посполитої ще кінця XVI століття. Мовляв, якби тоді українці були слухняними Польщі, то жодних конфліктів у майбутньому взагалі не виникало б.

Щоправда, професор Філяр забув чомусь згадати, що українці виступили проти польської влади як окупаційної, яка вже не одне століття пригноблювала українців соціально й духовно. Адже наші предки в 1349 році не запрошували короля Казимира Великого до Галичини – він туди прийшов як загарбник. Ні він, ні його найближчі дорадники не усвідомлювали, що цим завойовницьким актом під основи майбутньої польської державности закладається міна уповільненої дії. Тодішня правляча верхівка Польщі не взяла до уваги, що геополітичне становище сусідніх народів робить їх залежними одне від одного.

Польські правителі тоді не усвідомили, що кожний народ, замешкавши певну територію, водночас дістає певне історичне призначення, що впливає з його геополітичного становища.

Державна організація польського народу, як відомо, взяла свій початок від слов'янських племен, які замешкали землі над Вислою й Одрою, себто суміжні з посіlostями германців. Останні ж віддавна виявляли агресивність щодо слов'янських народів, постійно дбаючи про реалізацію своїх завойовницьких цілей. Отже, польський народ, опинившись у безпосередньому сусідстві з німцями, дістав призначення охороняти слов'янські позиції перед агресією германців.

На початку існування польської держави та (з певними перервами) пізніше агресивні германці турбували Польщу частими нападами, які однак катастрофічних наслідків не мали (у порівнянні з народами татарських чи інших кочових орд). Знаємо досить тривалі періоди історії, коли німецька загроза для Польщі ставала незначною, а то й зовсім сходила на нівець. Крім германців поважних суперників Польща не мала.

Далеко важча роля випала українському народові, предки якого замешкали землі над Дніпром і Чорним морем, де утворили Київську державу. Освоївши східне пограниччя Європи, українці перебрали на себе обов'язок йо-

229. Там само.

го оборонця, а відтак мусили постійно відбивати численні напади кочових орд, які прагнули просунутись на захід і південь Європи. Одначе більшість цих походів зазнавала поразку саме завдяки залізному щитові України.

У той період, коли Україна безперервно була в стані протиборства з кочовими ордами, які лавиною котилися на її територію, Польща лише час від часу переживала незначні збройні сутички з німецькими державами. Український народ три століття успішно відбивав нищівні удари кочовиків, тим самим захищаючи своїх західних сусідів і створюючи сприятливі умови для їх культурного розвитку та зміцнення їхньої державної могутності. Своєю кров'ю, мужністю й героїзмом українці врятували народи середньої і південної Європи від неминучого знищення.

Отже, за тих обставин відносини між двома сусідніми народами – українським і польським – були в основному неприхильними, а то й ворожими. Причиною тому стала загарбницька політика тодішніх провідних верств польської держави щодо України. Польські правителі, скориставшись послабленням німецького натиску й виснаженням постійно воюючої з кочовиками України, посягнули на українські землі, заганняючи тим самим ніж у спину українській державі, яка щойно зупинила перший татарський похід на Європу. Відтоді Україні довелося воювати на два фронти (татарський і польський), аж поки їй не стало сил, а там покотилися татари в Польщу й на Угорщину. Але й потім український народ продовжував боротьбу в тилах татарів, що посприяло послабленню їхнього дальшого наступу, а відтак, і припиненню агресії. Від того часу татари вже не наважувались розпочинати більший похід на Захід, бо Україна була для них непевним запіллям і не могла відігравати ролі їхньої бази. У такій ситуації татари осіли в південно-східних областях України та своїми нищівними рейдами перетворили цю частину українських земель на пустку. Польща ж, замість того, щоб підтримати українців у боротьбі проти спільного ворога, скористалася їхнім послабленням і загарбала західноукраїнські землі, встановивши там жорстокий колонізаційний режим.

Цей переломний 1349 рік в українсько-польських відносинах (загарбання Казимиром Великим Галичини), зазначав у своїй праці дослідник З. Савченко, так поглибив ненависть між обидвома народами, що й пережиті століття не змінили ситуацію, бо тоді поляки знехтували тією геополітичною закономірністю, яка утримує долю обох наших народів під однією політичною зіркою.²³⁰

Очевидно, що характер сусідських взаємовідносин нерідко змінюється, залежно від шляхів розвитку, які обирають для себе народи, їхнього рівня культури, шляхів природної і спланованої експансії, політики окремих урядів тощо. Коли ж один з народів-сусідів зазіхає на територію другого або вони обопільно намагаються включити в межі своєї держави певний

230. ЦДАВОВУ.ф. 3833. оп. 1. спр. 215. арк. 7.

територіальний комплекс, що знаходиться на їхньому пограниччі (часто насичений багатствами або важливий зі стратегічного погляду), тоді між такими сусідами розв'язується збройна боротьба, яка закінчується перемогою котрогось із них. У результаті – між ними запановує ворожнеча, яка з часом може трансформуватися в ситуацію взаємопоборення.

У такий спосіб розвивалися й взаємини українського та польського народів. Загарбництво Польщі по відношенню до України породило таку ненависть між двома народами, яка не минула з часом, оскільки польська експансія на українські землі поширювалась і в подальшому.

А щоб надати такому загарбництву характеру національної ідеї, продовжував З. Савченко, польські правителі накидали на нього машкару патріотизму, вписали як «вірую» у свій національний молитовник, який передали до рук своєму народові, а це не вивело його на праведний шлях, і він почав блукати наосліп.²³¹

Потім була підписана Люблінська унія (1569), внаслідок якої Польща загарбала, без жодних збройних зусиль, майже дві третини території України, знищуючи водночас із татарами все українське. Такому зміцненню Польщі сприяли, крім знесилення України, також дуже вигідні для неї зовнішні обставини. Німеччина була політично безсилою. Чехія знекровлена гуситськими війнами. Внутрішньо розбита Угорщина воювала з турками. Загроза з боку німецьких хрестоносців щойно підігрівалася. Москва тільки розпочинала державне життя. Татари ж позбулися своєї могутності й задовольнялися пограбуванням і нищенням України. На підставі вищенаведеного можемо ствердити, що тільки за таких зовнішніх обставин Польща могла, захопивши українські землі, стати потужною державою, адже за будь-яких інших умов таке загарбництво спричинило б її послаблення, а відтак і загибель.

Історія також свідчить, що якби українська держава протягом кількох століть не відбивала численні наступи кочових орд, то Польща, очевидно, була б знищена кочовиками, і навіть якби останні відступили на схід, польською територією без особливих зусиль оволоділи б німці. А відтак інакше склалася б доля польської нації. Польща ж відплатила Україні за її кров в обороні перед кочовиками жорстоким поневоленням і зробила прямий замах на життя українського народу, який, однак, незважаючи на тяжкі часи польського поневолення й татарських набігів, зумів витворити таку мілітарну самооборонну силу, як козацтво.

Попервах українські козаки вели боротьбу проти турків і татар, проте коли окупаційний режим розбещених польських магнатів досягнув у своїй жорстокості апогею, вістря козацької шаблі звернулося проти Польщі. Однак і тоді провідні люди українського світу, які ще не піддалися польонізації, докладали всіх зусиль до врегулювання польсько-українсь-

231. Там само, арк. 4.

ких відносин мирним шляхом (заходи Хмельницького в короля Володимира IV). Захищаючи інтереси Польщі, козаки спільно з поляками билися під Грюнвальдом, Смоленськом, Хотиним (Сагайдачний, Ходкевич). Але коли перші домагалися рахунку за пролиту кров і хотіли говорити як рівний з рівним, то польські магнати відповідали їм застосуванням найжорстокіших методів фізичного знищення (історія зафіксувала чимало таких варварських вчинків польських магнатів щодо українських запорожців). За таких обставин український народ постановив зброєю захищати свої права, що й сталося в 1648 році. Вістря цієї боротьби ледве не перетягло нитки польського державного життя. У розпалі цієї священної боротьби постала Українська Козацька Держава.

Але Польща навіть не спробувала переглянути свою політику щодо України, а одразу почала протидіяти, не вибираючи засобів, не зважаючи на доцільність.

Одним словом, Польща виступала категорично проти Української Держави, навіть якщо вона творилася поза окупаційною зоною.

Політичне становище Польщі на той час вимагало іншого підходу, оскільки з півночі їй загрожувала Швеція, на півдні – Туреччина, а на сході набирала сили Московщина, тобто Польща мала три фронти, на яких от-от повинні були розпочатися жорстокі бої. На додаток Польща створила собі ще й четвертий – протиукраїнський фронт. Отже, на той момент українська держава не тільки не шкодила б Польщі, але й урятувала б від неминучої загибелі. Незважаючи на те, що постання української держави зменшувало територіяльні посілости Польщі, раніше загарбані в українців, проте вона була б запорукою її дальшого існування у своїх етнічних межах. А що найважливіше – відсунула б на схід Москву, яка ставала дедалі сильнішою, а тому загроза з цієї сторони для Польщі була очевидною; з другого боку, українська держава становила б також протизвагу Туреччині. Тож інтереси тодішньої Польщі вимагали не тільки замирення з українською державою, але ще й тісного політичного та мілітарного союзу з нею. Адже такий союз неутралізував би силу Москви й Туреччини та забезпечив процвітання Польщі в майбутньому.

Однак польська правляча верхівка, засліплена великодержавними мріями, не зуміла адекватно оцінити міжнародну ситуацію, в якій опинилася Польща, і продовжувала боротьбу проти України. Це змусило Україну в пошуках союзників проти Польщі зв'язатися з Москвою, яка внаслідок цього стала найсильнішою державою у Східній Європі. Проте і цей факт, що повною мірою показав значення і вагу України, не привів до тямних польських політиків. Більше того, Польща активно допомагала Москві у справі знищення української державності, починаючи з Віленських переговорів 1656 року, і як результат – ці двоє сусідів у XVII столітті без волі на те українського народу тричі ділили між собою його територію.

Чого ж досягли польські можновладці внаслідок ліквідації української козацької держави?

На думку З.Савченка, цим самим вони: «1) зліквідували бар'єр поміж Польщею та Московською імперією; 2) допомогли Москві порости в силу; 3) прирекли своє дальше державне існування на смерть і приготували власними руками потрійний розбір Польщі, який доконали Росія, Німеччина й Австрія (1772, 1793, 1795). Після цих розборів наступила 150-літня неволя з її відомими наслідками для польського народу».²³²

Польські провідні кола не змінили свого ставлення до українців і надалі, незважаючи на історичні уроки з попередніх століть. Тільки-но австрійська влада надала полякам певну свободу й допустила їх до державно-адміністративного апарату, як вони передусім використали цей факт у боротьбі проти українців. Польські чиновники на австрійській службі всіма засобами намагалися придушити культурне відродження українського народу в Галичині (у шкільництві, письменстві, журналістиці, у культурно-освітньому житті тощо). На початку ХХ століття лідер польських ендеків Роман Дмовський обґрунтовував перед усім світом ідею приєднання земель «неісторичного» українського народу до майбутньої відродженої Польської держави.

Усе це знову вкрай загострило українсько-польські відносини.

Отже, у такій атмосфері український і польський народи зустріли й пережили Першу світову війну, яка спричинила занепад царської Росії, кайзерівської Німеччини і цісарської Австро-Угорщини. Відтак прокотилася хвиля національних і соціальних революцій, які великою мірою змінили мапу Європи та характер новопосталих держав.

Уже після перших гарматних залпів на фронтах обидва народи розгорнули підготовчу акцію (в краю і за кордоном) до вирішальної боротьби за своє самостійне державне життя. Поляки знову вхопилися за свої давні концепції україножерної політики. Польська еміграція, скажімо, що перебувала в державах Антанти, провела сильну пропагандивну протиукраїнську акцію, в ході якої взагалі заперечувала існування української проблеми, прагнучи відродити Річ Посполиту в її так званих «історичних кордонах», що охоплювали б і Прикарпаття.

Однак український народ, який зазнав трьохсотлітнього поневолення, тільки-но царський уряд був повалений, одразу ж виступив зі зброєю в руках проти московських гнобителів і розпочав творення власного державного життя. Те саме сталося в Галичині напередодні розвалу Австро-Угорщини.²³³

Ці прагнення українців добре розуміли ті поляки, котрі вже не одне століття жили на наших землях. Ставлення Польського Виконавчого

232. Там само, арк. 9.

233. Там само, арк. 10-11.

Комітету в Україні до української справи було визначено вже 8 березня 1917 року. В ухвалі цього органу говорилося, що «поляки, стоячи на ґрунті самовизначення всіх народів, піддержують їх [українців. – В. С.] устремління до народного і політичного розвитку».²³⁴

А 17 березня 1917 року Польський Виконавчий Комітет надіслав до Української Центральної Ради

заяву, в українській мові, слідуючого змісту:

Світає, край неба палає! У сім радіснім для нас дні, коли свободній вже тепер російський народ признав щиро наше право на самостійне, політичне життя, простягаємо до Вас руку, Браття Українці, як до найближчих сусідів нашої рідної землі. Вперше можемо порозумітись щиро як два рівні народи, які при помочі божій матимуть незабаром кожний в своїй власній хаті власну силу й власну волю. Перед Вами й перед нами колосальна праця, кожного на власній ниві. А коли історичний розвій зв'язав нас так тісно, що на нашім пограниччю змішались Поляки з Українцями, то зачнім жити, як сусіди, і зачнімо згідну працю для нашого спільного добра. Пізнаймо себе ближче, коли ні Вас ні нас не гнете вже царський режим, щоби ми не робили одні другим наперекір, але згідно і по братньому. По нашим силам допоможем Вам до розвою Вашого народу, для добра України, яку щиро бажаєм бачити просвічененою і щасливою.²³⁵

(Закінчення в наступному числі)

234. Там само, ф. 2592, оп. 1, спр. 2, арк. 6.

235. Там само, арк. 6.

Анатолій Кентій

«Б'ю в дзвін, щоб рушити справу ОУН з мертвої точки»

(До 65-ї річниці трагічної загибелі
Провідника ОУН Є. Коновальця)

Винесені в заголовок слова належать видатному діячеві українського національно-визвольного руху ХХ ст., засновникові та беззмінному керівникові УВО та ОУН, полковникові Армії УНР Євгенові Коновальцю, який став жертвою злочинного терористичного акту, скоєного 23 травня 1938 року в голландському місті Роттердамі московським агентом П. Судоплатовим. Смерть Провідника ОУН глибоко вразила всіх національносвідомих українців. Вони розуміли, що в особі Є. Коновальця втрачено не тільки полум'яного патріота України, але й одного з незаперечних лідерів організованого українства. Це почуття прекрасно передає запис у щоденнику відомої громадської діячки й педагога Софії Русової від 5 червня 1938 року: «Убито ГПУ Коновальця – який жах, по всій Європі панують своїми адськими машинками. Вбили вождя націоналістів, ким його замінити».¹

Атентат у Роттердамі позбавив життя людину, яка відіграла вирішальну роль у справі згуртування розпорошених на той час осередків націоналістів і об'єднання їх у лавах Організації Українських Націоналістів (ОУН). Навряд чи хто з українських політиків тієї доби сподівався, що ОУН, яка в 1929-1930 рр. нараховувала лише близько 1200 членів, стане наприкінці 1930-х років найвпливовішою силою українського визвольного руху, з якою рахуватимуться й відповідні міжнародні чинники.

На смерть свого вождя ОУН відреагувала відозвою «Український Народе!», де наголошувалося, що Є. Коновалець «згинув у розцвіті життя, повний енергії, в розгарі боротьби за Україну». Провід Українських Націоналістів закликав українське громадянство ставати «на фронт Української Національної Революції під проводом Організації Українських Націоналістів».²

Перетворення малого, але самостійного й сепарованого гурту націоналістів на могутню політичну організацію пов'язане з постаттю Є. Коновальця. Провідник ОУН був далеким від того, щоб ідеалізувати результа-

1. Кентій А. Українська військова організація (УВО) в 1920-1928 рр. Короткий нарис. – К., 1998. – С. 31.

2. ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 184, арк. 2.

ти Першого Конгресу ОУН (28 січня – 3 лютого 1929 року), розуміючи, що ці збори лише посприяли виробленню необхідних націоналістичному рухові організаційних форм і відповідних політико-ідеологічних напрямних. У листі до політичного референта ПРУН* Д. Андрієвського від 2 травня 1930 року Є. Коновалець писав: «На Першому Конгресі ми дали тільки загальну підбудову і від нас самих залежати буде, чи і що ми на тому фундаменті вибудуємо. Чи величаву палату, яка буде до себе притягувати багато людей, чи гуцульську колибу, яка під подувом вітру завалиться».³

Отже, Є. Коновалець чітко усвідомлював, що в 1929 році було зроблено тільки перший крок на тернистому шляху становлення й розвитку ОУН, а час, що минув після Першого Конгресу, давав підстави Провідникові самокритично і, головне, реалістично оцінювати становище в націоналістичному русі і, насамперед, у його керівних органах. У листуванні за 1930 рік із секретарем ПРУН В. Мартинцем, членами Проводу Д. Андрієвським, О. Сенником-Грибівським, М. Сціборським та ін. Є. Коновалець неодноразово звертав їхню увагу на кризу в ПРУН, зазначав, що до Проводу ОУН «увійшли люди невідповідні і нездібні виконати завдання». Наголошував на тому, що бракує людей, «здібних до чину».⁴

Провідник ОУН вважав очолювану ним Організацію потенційно найсильнішою в українському політичному середовищі, однак при цьому підкреслював, що ОУН «не виявляє на ділі такої активності, якої можна було б від неї надіятися», що її діяльність «не стоїть в ніякій пропорції до цих шумних і сильних кличів, які ОУН висуває». Є. Коновалець також зробив висновок, що ПРУН не в силі «дати вже сьогодні закінчену до подробиць націоналістичну ідеологію, як теж таку ж програму для організованого українського націоналізму».⁵

Однак оптимізм, далекоглядність і впертість Провідника ОУН допомогли з часом усунути перепони на шляху розвитку націоналістичного руху, зробили ОУН найвпливовішим чинником українського суспільно-політичного життя напередодні Другої світової війни 1939-1945 рр. На жаль, Є. Коновальцю так і не вдалося реалізувати повною мірою всі свої задуми щодо перетворень в ОУН, які б уможливили її адекватне реагування на всі зовнішні та внутрішні чинники, які впливали на хід українських визвольних змагань.

Нижче пропонуються увазі читачів листи Є. Коновальця до членів ПРУН Д. Андрієвського і М. Сціборського за травень 1930 року, які відображають ставлення Провідника до нагальних проблем діяльності ОУН.

* В листах Є. Коновальця за 1929-1930 рр. на означення Проводу Українських Націоналістів частіше вживається абревіатура ПРУН, рідше – ПУН.

3. ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 178, арк. 2.

4. Там само, спр. 177, арк. 74 зв.; спр. 178, арк. 2.

5. Кентій А. Українська військова організація (УВО) в 1920-1928 рр. Короткий нарис. – К., 1998. – С. 31.

Ці матеріали увійдуть до збірника «Невідомі документи Організації Українських Націоналістів. Рік 1930 (Листування Голови Проводу ОУН Є. Коновальця і секретаря ПРУН В. Мартинця)», що готується до друку видавництвом «Темпора» (Київ).

* * *

**Копія листа Голови Проводу ОУН Є. Коновальця
членові ПРУН Д. Андрієвському***

Копія другого мого листа Андр[ієвському]

Женева, дня 2 травня 1930

Дорогий пане Інжінір,

Оба Ваші листи з 27 і 30 квітня одержав. Зразу мушу Вам заявити, що відповідь Ваша на мого обширного листа мене не вдовольняє. Ви не відповіли мені навіть на два основні питання, які я Вам був поставив. В цей спосіб не можливо є підійти нам до дискусії в конкретних справах, бо Ваша відповідь є знов дуже загальникова. Знов Ви крутитеся біля двох справ, а саме: нансенівського комітету¹ і «білля» Копленда,² помило того, що в обох питаннях дав я Вам дуже вичерпуючі пояснення.

Ви знов домагаєтеся від мене, щоб я Вам дав відповідь на суть самої Вашої записки до мене. Я ж Вам і дав вже відповідь, конкретизуючи ці питання, які в нас не вирішені і заявляючи Вам, що ми спільними силами мусимо підступати до їх вирішення. Я ствердив, що ми перебуваємо кризу, але не кризу націоналізму, але кризу ПРУН. В ПРУН саме не маємо ми відповідних людей, які, ставши на чолі націоналістичного руху, були б здібні його повести рішуче і правильно. Цей заміт відноситься до всіх нас включно зі мною. В цьому напрямку критика Ваша є правильна і позитивна. Я це Вам теж у своєму листі зазначив, і ми вже мусимо раз вийти із загальників і начати обговорювати поодинокі справи зовсім конкретно, рахуючися саме з нашими інтелектуальними силами, з нашими матеріальними ресурсами і з людьми, які в даний мент має український націоналізм до розпорядимости. Обговорюючи і вирішуючи за порядком

* ЦДАГО України, ф. 269. оп. 1, спр. 178. арк. 2-3.

1. Комітет (або Комісія) Ліги Націй, очолюваний відомим полярним дослідником з Норвегії Ф. Нансеном, займався питаннями легалізації проживання емігрантів та переміщених осіб на теренах Європи, забезпечення їх спеціальними пашпортами. Українська еміграція наполегливо домогалася від Ліги Націй, щоб у пашпортах (пасах) українців-емігрантів з теренів Польщі та колишньої Російської держави вказувалося не їхнє підданство – польське чи російське, – а національна приналежність – українець.

2. Ідеться про американського сенатора Копелянда, який вніс на розгляд Конгресу США проєкт постанови про визнання самостійності України.

поодинокі питання, ми зорієнтуємося, чи і що ми є в силі зробити як члени ПРУН, за які завдання треба нам зараз взятися, а які відкласти на пізніше, взагалі перевірити самих себе та ствердити остаточно, чи ми як такі доросли до виконання цього завдання, за яке взялися, чи ні.

Відповідь на Ваш запит, прим[іром], чи наша психологія є вільна від партійництва і т. п. речі дати Вам важко, бо раніше треба б з'ясувати, хто то є ми. Коли Ви думаєте про членів ПРУН, то я не перечу, що між членами ПРУН є різні погляди і ще був закороткий час, щоб їх як слід вирівняти. Це робить не тільки час, але теж відповідна діяльність. Тільки життя само зможе остаточно виказати, які саме погляди є найбільш правильні. На Першому Конгресі ми дали тільки загальну підбудову і від нас самих залежати буде, чи і що ми на тому фундаменті вибудуємо. Чи величаву палату, яка буде до себе притягати багато людей, чи гуцульську колибу, яка під подувом вітру завалиться. Ми переживаємо кризу людей, здібних до чину. Так, дорогий Інженірі, я признаю Вам рачію, що ми всі повинні вдаритися в груди і сказати собі «моя вина».

В ПРУН Ви, дорогий Інженірі, є одною з більш маркантних особистостей, і від Вас я мав і маю право домагатися більше чим від іншого члена. Стверджую, що від Конгресу ОУН Ви були бездіяльні і вічно чимсь невдоволені. Здавалось мені, що після Конференції Празької все піде краще. Ви впрочім самі твердили, що після конференції Ви відродилися. Навіть цей факт зафіксували Ви в одному листі до мене, і після цього знов прийшли у Вас дні зневіри. Український націоналіст, а не то член Проводу, не повинен знати таких почувань як зневіра. Він повинен переборювати якнайбільші труднощі і коли бачить, що щось зле, боротися, а не зневірюватися.

За Вашу критику я надзвичайно Вам вдячний, вважаю її позитивним явищем і прошу і надалі звертатись до мене зі всякого роду сумнівами, що більше, прошу в лоні ПРУН начати боротьбу і старатися Ваші погляди перефорсовувати. Не можу натомість погодитися з тим, що у Вас так часто добачити можна змінливість настроїв і що Ви волієте уступати, чим стояти в боевій лінії, поскільки ходить о перепирення Ваших поглядів в ОУН. Я критику люблю, бо тільки при її допомозі можна добачити, що зроблено правильно, а що ні. Прошу тільки, критикуючи діяльність ОУН, більш приблизно формулювати те, що критикуєте, як теж подавати як, на Вашу думку, повинно би робитися. Тоді, я Вас запевняю, дійдемо в дуже скорому часі до дуже позитивних результатів.

Я досі присвячував менше уваги теоретичним справам ОУН і взагалі справам ОУН. Здавалось мені, що при такій спільності членів ПРУН вони викажуть настільки ініціативи, що розвій ОУН скорим темпом посовуватися буде вперед. Я бачу, однак, що воно не йде. Досі я займався іншими справами, а, зокрема, присвячував багато уваги й часу, щоб забезпечити матеріальну сторінку діяльності ОУН. Тепер я, безумовно,

присвячу більше уваги і іншим справам ОУН, зазначую однак вже сьогодні Вам, що коли я побачу, що справи ОУН мимо цього не посуваються вперед, я залишу Провід ОУН, бо переливати з пустого в порожнє я абсолютно не думаю. Про це пишу покищо Вам і Мартинцеві, а в скорому часі подам це до відома і прочим членам ПРУН. Криза людей в ОУН, а зокрема в ПРУН, стає з кожним днем щораз більш гострою.

Подаю до Вашого відома, що згідно відомостям з Праги Українська Громада в Празі прийняла Вашу кандидатуру на члена в дорадчій комісії при Нансені прихильно. За Вами тепер, щоб цю справу як слід розгорнути. Звертаю Вашу увагу на допис в Тризубі, підписану Женевцем. Там маєте багато інформаційного матеріалу. Це, мабуть, писала пані Чикаленко.³

Рівно ж в прилозі пересилаю Вам обіжник ч. 1. За ним підуть далші.

Жалко, що не можете приїхати на 19 с[ього] м[ісяця]. Рівно ж Сціборський пише мені, що на 19 с. м. приїхати до Женеви він не зміг би. З уваги на те реченець конференції подам я Вам пізніше.

Здоровлю Вас щиро.

* * *

Копія листа Голови Проводу ОУН Є. Коновальця членові ПРУН М. Сціборському*

Дня 13 травня 1930

Дорогий Полковнику,**

Ваші листи з дня 7 і 8 травня одержав, дякую за відомості. Хочу сьогодні відповісти Вам на обидва послідні листи по пактам:

1. Ваше визначення від поручників політичної референтури в поодиноких країнах мене не зовсім задовольняє, бо переобтяжувати одних і тих самих людей обов'язками не принесе бажаних нам успіхів. На таких відпоручників треба було обов'язково призначити інших людей, які може вільні від інших справ, були в силі присвятити більшу увагу справі нашої пропаганди та виконувати обов'язки, загалом доручення політичного референта. Знаю, що деякі з секретарів не будуть в силі вести тих агенд,*** які наложить на них політична референтура. Це

3. Мабуть, мова йде про Ганну Чикаленко-Келлер, доньку громадського діяча й мецената Євгена Чикаленка.

* ЦДАГО України. ф. 269, оп. 1, спр. 178, арк. 92-93.

** М. Сціборський мав у військах УНР звання підполковника, але військова традиція допускала при звертанні до військовика іменувати його вищим рангом.

*** Тобто перелік питань для обговорення.

відноситься в першу чергу до тов. Федина, якому абсолютно неможливо вести таких справ.

2. Відносно влаштування свята С. В. Петлюри,⁴ нічого завважити не маю. Ходить тільки о те, щоб воно добре випало та щоби не прийшло якраз тут до якихось непорозумінь.

3. Справу машини, яку прохаєте полагодити, дав я доручення Туратиму⁵ розвідати в Празі про ціну таких машин та мені написати, щоб можна було її в короткому часі закупити та Вам переслати.

4. Гроші для Вашої дружини (25 дол[ярів]) переслав я 7 с[ього] м[ісяця] так, що сподіваюсь дружина вже напевно має їх в руках.

5. Відносно книжок для генерала К[апустянського], то треба було звернутись впросто до Праги, бо в мене тут тільки їх немає. Таке звернення було б спричинилось до скоршого полагодження справи. Вчора вислав я на адресу Антоненка⁶ для генерала К[апустянського] слідуючі книжки: 1. Ю. Тютюнник: Зимовий похід. 2. Капустянський: чч. 1, 2, 3. Павленко: Українсько-польська війна. При цьому зазначаю, що книжки є моєю власністю та що вислав я їх під Вашу власну відповідальність. Рівночасно прохаю Вас після використання тих книжок генералом К[апустянським] мені їх якнайскоріше повернути. Окрім цього, дав я доручення Ярому вибрати в нашому архіві в Берліні ті книжки, які відносяться до українсько-польської війни та направляти на Вашу адресу. Також з Праги мають Вам переслати дві книжки. Всі ці книжки видаються під Вашу особисту відповідальність.

Вчора одержав я листа від Бойдуника, в якому повідомляє мене, що Павленко-старший заміряє утворити в Празі військовий центр.⁷ Його поступування зглядом нас, мене дуже схвилювало. Адже він брав участь в засіданні генералів в Празі, на якому було ухвалено створити військовий центр. На цьому ж таки засіданні було прийнято статут та вибрано голову цього центру. З огляду на важність цієї справи я відписав ще таки вчора до Туратіго.

В прилозі пересилаю Вам копію листа Бойдуника до мене, як теж копію мого листа до Туратіго. Про акцію Павленка прошу поінформувати генерала Кап[устянського]. Рівно ж написав я Ярому, щоб віднісся листовно до Курм[ановича] і Кравса і упередив їх про цілу керінь Павленка.

4. Ідеться про те, що українська еміграція готувалася провести урочисті та жалобні академії, присвячені пам'яті С. Петлюри, котрий народився 10 травня 1879 року і був підступно вбитий 25 травня 1926 року.

5. Секретар ПРУН В. Мартинець мав псевдо «Туратті».

6. Мається на увазі член УНР М. Антоненко, член ОУН, учасник Першого Конгресу ОУН (1929), котрий мешкав у Франції та брав активну участь у діяльності Відділу ОУН у Парижі.

7. На початку 1930-х років генерал-поручник Армії УНР М. Омелянович-Павленко організував у Празі Українське військово-наукове товариство, і цим кроком порушив домовленість з ОУН про створення Військового центру для всієї української військової еміграції.

6. Доводжу даліше до Вашого відома, що Костарів переслав мені сьогодні відпоручників відділу З.⁸ Є ними: ЧСР – сам К[остарів], помічником Гайдай в Празі і Жлузкін і в Подебрадах, в Німеччині – Селешко, у Франції – Антоненко, в Данцігу – Федина, в Болгарії – Коршун, в Польщі – Наум, в Галичині і Волині і у Відні – Спілка. От бачите, що Федина і Коршун мали б вже три функції, а це, на мою думку, не є допустиме. Прошу Вас порозумітися безпосередньо з К[остаровим] і упорядувати цю справу. До цього часу я здержуюся від затвердження проекту К[остаріва].

7. Даліше пересилаю Вам копію листа Бойдуника з дня 9 травня, в якій балакається про акцію Подебрадського Комітету в справах нansenівських пасів і делегування Мартоса, як те ж про розвал в УНР. Зокрема, прошу Вас написати мені негайно, що робити з акцією Подебрад і делегуванням Мартоса.

8. Рівно ж в прилозі пересилаю Вам мій обіжник ч. 2. Він не зовсім мені вдався, але не маю часу його справляти. Я рішився тепер більше часу присвятити справам ПРУН. Б'ю в дзвін, щоб рушити справу ОУН з мертвої точки, на якій вона найшлася. Думаю, що факту кризи в ПРУН не треба закривати. Моя критика напсує трохи крові людям і можливо виведе їх з того стану запліснення, в якому деякі члени ПРУН найшлися. В найближчих днях продиктую слідуочий обіжник, в якому зупинюсь ще раз більш детально на завданнях ПРУН і постараюсь розділити працю поміж поодиноких членів.

9. Врешті в прилозі пересилаю Вам довгого листа Туратіго до мене на тему так зв. програмістики. Це до Вашого відома.

10. З Вашою схемою брошури про українські визвольні змагання 1917-1920 рр. я вповні згідний. Боюся тільки чи помістите її на двох аркушах друку. Був би я проти того, щоб таку брошуру друкувати петитом, але я свідомий, що наші фінанси не видержать більшої брошури, чим на два аркуші, тим більше, що на підставі мого доручення Богуш приготує другу брошуру про стан українського питання під теперішню хвилю. Одна брошура буде доповнювати другу, бажаним було б для того, щоб Ви вичерпали весь історичний матеріал, а Богуш з'ясував сучасне положення на українських землях, узгляднюючи українську культуру, економіку і т. п. справи. До Америки я пишу, щоб вони переняли на себе переклад і видання тих брошур в англійській мові. Треба вже сьогодні подумати про перекладника з української на французьку мову і то так

8. Очевидно, мова йде про Економічну референтуру Проводу ОУН, яка функціонувала короткий час. Очолював її член ПРУН Л. Костарів. З роботою цієї референтури пов'язувалися надії на створення власних джерел для фінансування діяльності ОУН. Економічна референтура, подібно до інших референтур ПРУН, прагнула мати своїх відпоручників (представників) поруч з відділами ОУН у найбільших містах Європи.

для брошури військової, як теж брошури Богуша. Це мусить бути людина, яка прекрасно знає французьку мову, щоб знову ми не стрінулись з подібною критикою, як в справі англійської брошури. Порозумійтесь і подайте мені, чи є там в Парижі така людина, якій можна б доручити переклад обох брошур на французьку мову.

11. Академію в честь Петлюри прошу влаштувати. На витрату 100 франків як видатку у зв'язку з улаштуванням того свята я згоден. В найближчих днях перешлю Вам потрібні гроші.

12. Бойдуник пересварився з Д. Д[емчуком] і його звичаєм вніс ре-зигнацію. Я йому вислав листа, копію якого Вам в прилозі пересилаю. Якраз одержав я листа від Туратіго, в якому він подає мені, що Бойду-ник вже трохи успокоївся. Прошу в цій справі до нього вже нічого не писати. Я певний, що цю справу я з ним полагоджу.

13. До справи військової брошури я ще верну пізніше. Знайте поки-що, що з Вашими міркуваннями я вповні згідний, і що вони покрива-ються зовсім з моїми плянами.

Вітайте від мене Капустянського. Від Капустянського листа одер-жав. Хай вибачить, що зразу не відписую, але зараз в мене багато пра-ці, так що зможу відписати йому в найближчих днях.

Коли б були у Вас якісь додаткові відомості про розвал уенерівців, то пишть мені негайно. Рівно ж подайте мені свої міркування, як нам до цієї справи віднести.

Здоровлю Вас щиро.

Максим Орлик (Дмитро Мирон). Ідея і Чин України.

– К.: «Українська Видавнича Спілка», 2001. – 216 с.

Пропонована книга, присвячена теоретичним а-спектам українського революційного націоналізму.

Написана в кінці 30-х років ХХ століття, ця пра-ця є документом епохи. Проте думки Дмитра Ми-рона актуальні й до сьогодні.

Видання розраховане насамперед на істориків, політологів, студентів-гуманітаріїв, активістів па-тріотичних партій та громадських об'єднань, ціка-вим воно буде й для широких кіл громадськості.

Ціна: 6 грн.

Тим, хто бажає придбати книгу Максима Ор-лика «Ідея і Чин України», пропонуємо звертатись за адресою:

01034, м. Київ, вул. Ярославів Вал, 9, п. 4,
тел. (044) 234-70-20.

Галина Сита

Михайло Остроградський (1801–1862)

Перша половина XIX століття була періодом визначних відкриттів в галузі точних наук. Диференціальне числення, створене Ньютоном і Лейбніцем, вперше дозволило розпочати дослідження математичними методами процесів, що змінюються в часі, тобто різноманітних фізичних явищ. Серед великих умів, які збагатили тогочасну світову математичну науку, почесне місце належить нашому співвітчизнику Михайлові Васильовичу Остроградському (1801-1862).

Михайло Остроградський народився в селі Пашенна (нині Пашенівка) Кобелякського повіту Полтавської губернії 12 (24) вересня 1801 року в сім'ї дрібного поміщика. В ранньому дитинстві моторний і тямущий хлопчик виявляв виняткову спостережливість та дивне захоплення всякими вимірюваннями. Завжди носив у кишені мотузку із прив'язаним до неї камінчиком і міряв цим приладом глибину кожної криниці або ями. На дев'ятому році життя батько віддав Михайла до Полтавської гімназії. Але хлопчик живої та веселої вдачі, звиклий до роздольного життя у рідному селі, особливою старанністю не відзначався, часто пустував на уроках. Незважаючи на очевидні здібності, науками він не захопився і мріяв лише про одне – стати військовим. Поступаючись палкому бажанню сина та зваживши на міцність його здоров'я та багаторічну зовнішність (Михайло був високий на зріст та могутньої будови тіла), батько вирішив забрати Михайла з гімназії і віддати його в гвардійський полк. Проте, за порадою родичів, він змінює своє рішення й везе сина в Харків для підготовки і вступу в університет (1816 рік).

Юний Остроградський вчиться неохоче і все сподівається, що йому пощастить і батько віддасть його-таки якщо не в артилерію або гусари, то хоча б у Кременчуцький піхотний полк. На його щастя, викладач математики А. Ф. Павловський помічає надзвичайні здібності юнака та пробуджує в ньому свідомий інтерес до науки. Остроградський дуже швидко ди-

Михайло
Остроградський

ує успіхами свого вчителя. Цьому сприяло також його знайомство та зближення з ректором університету професором Т. Ф. Осиповським.

Блискуче закінчивши університет у 1818 році, Остроградський за рік знов повертається до Харкова для вдосконалення своїх знань у прикладній математиці та одержання ступеню кандидата. Реакційні кола в Харківському університеті починають чинити опір його намірам. І хоча всі необхідні екзамени Остроградський склав добре і 1820 року відзначений серед кращих, видача йому кандидатського диплома все відкладається, йому пропонують скласти нові іспити. Обурений таким ставленням до себе, гордий юнак повертає в ректорат одержаний раніше атестат та просить викреслити назавжди його ім'я із списків студентів (1821 рік).

Навчання в Парижі

Ця прикра історія тільки більше розпалила в ньому любов до науки. Остроградський приймає несподіване сміливе рішення – їхати у Париж, який був у той час центром у дослідженні тих проблем, що його найбільше цікавили. І ніякі зовнішні перешкоди: вагання батьків, здивування та осуд рідних, певні матеріальні труднощі, пограбування в дорозі (через яке прийшлося повертатися додому і знову вирушати в путь) – зупинити першого юнака вже не можуть.

Остроградський перебував у Парижі шість років (1822–1828). У цей час там працювали такі визначні корифеї науки, як Ляплас, Пуассон. Коші, Фур'є. Остроградський приїхав вчитись у титанів. Але дуже скоро він спромігся заявити і про себе на повний голос. Талант і завзятість молодого вченого привернули до себе увагу. У 1825 році Коші в своїх мемуарах згадує про оригінальні дослідження молодого вченого, «обдарованого великою проникливістю та дуже вправного в аналізі нескінченно малих». Ляплас по-батьківськи називає його своїм сином і перед смертю дарує юнакові одну з своїх в той час ще не надрукованих робіт.

У 1826 році Остроградський подає Паризькій Академії наук своє дослідження з розповсюдження хвиль на поверхні рідини. За свідченням родичів вченого Остроградський виконав це дослідження, перебуваючи у борговій в'язниці Кліші, куди він потрапив через матеріальні нестачі – був неспроможний сплатити за житло, і спостерігаючи за перебігом хвиль у Сені. Нібито сам Коші сплатив його борг і знайшов йому роботу в Колежі Генріха IV.

У Петербурзі

1828 року Остроградський повертається в Петербург вже відомим вченим. Він подає Академії наук три роботи, в одній з яких він приводить своє оригінальне виведення центрального в теорії потенціалу рівняння Пуассона, в іншій – з теорії теплоти, – вперше у всій загальності формулює

методу вирішення задач математичної фізики (так звана метода Фур'є, яку сам Фур'є застосовував лише в окремих випадках), доводить відому формулу, що пов'язує об'ємний інтеграл із інтегралом по поверхні (тепер ця формула носить назву формули Гаусса-Остроградського), висуває ряд важливих проблем математичної аналізи, які стали об'єктом досліджень багатьох видатних математиків на ціле століття.

Остроградський, як зазначав М. Є. Жуковський (основоположник теорії аеродинаміки), зробився сполучною ланкою між наукою в імперській Росії і тогочасним центром математичного світу. Своїми численними науковими працями він розширював і поповнював ідеї французьких математиків, а своїми блискучими лекціями він насаджував ці ідеї серед російських молодих учених. Завдяки титанічній праці Остроградського в Росії вперше виникла наукова школа з прикладної математики світового рівня.

Слава і визнання швидко приходять до Остроградського. У 1831 році він уже обраний академіком Петербурзької Академії наук, згодом стає членом-кореспондентом Паризької Академії наук, дійсним членом ряду інших академій: Римської, Туринської, Американської, почесним членом Київського та Московського університетів та багатьох інших наукових товариств.

Діапазон наукової творчості Остроградського був надзвичайно широким. Вчений займався математичною фізикою, аналізою, аналітичною механікою, теорією удару, балістикою, варіаційним численням, алгеброю, теорією чисел, теорією ймовірностей тощо.

М. Жуковський писав, що «роботи Остроградського з самої тільки механіки охоплюють собою майже всі питання, на вирішенні яких зосереджувались у той час думки видатних європейських геометрів».

Розкривається ще один визначний талант Остроградського – талант блискучого лектора і педагога. Від славетного Коші він успадкував короткість, легкість, витонченість викладу, його енергія не має меж. Він викладає одночасно у Головному педагогічному інституті та в чотирьох військових навчальних закладах Петербурга: Морському кадетському корпусі, Інституті корпусу шляхів сполучення, Михайлівському артилерійському та Головному інженерному училищах, виступає з публічними лекціями, серйозно цікавиться питаннями викладання та учбових програм. Учбові заклади, в яких викладав М. Остроградський, стали кращими установами відносно математичної підготовки. Один з учнів М. Остроградського, К. Яниш, писав у 1838 році, що Остроградського можна назвати «центром всієї математичної діяльності в Росії».

Остроградський вважав головною метою освіти – пробудити здібність самостійного мислення, він намагався виховати в своїх учнях почуття гідності та впевненості в своїх силах, велику увагу надавав підвищенню ролі теоретичних знань у інженерній практиці. Створення в Росії інженерної інтелігенції – його заслуга. Він залишив після себе велику кількість

талановитих учнів, серед яких можна назвати основоположника теорії автоматичного регулювання І. О. Вишнеградського, творця гідродинамічної теорії тертя М. П. Петрова, ученого-інженера, основоположника теорії розрахунку в мостобудуванні Д. І. Журавського, інженера-фортифікатора Ц. А. Кюї (видатного російського композитора) та ін. Авторитет і популярність М. Остроградського були такими значними, що саме ім'я Остроградського стало синонімом вченого. Батьки, відправляючи дітей вчитись, бажали їм «стати другим Остроградським».

Україна в житті Остроградського

Працюючи у Петербурзі, Михайло Васильович ніколи не втрачав зв'язків з рідною землею. Влітку приїздив до Пащенної та поринав у спокій степового роздолля, захоплювався українським співом, милувався поезією народних свят, шанував народне слово. Він мав чудову пам'ять, знав багато віршів, добре декламував. Найдужче він любив Тараса Шевченка. Вони заприятюлися і дружба тривала впродовж усього заслання поета. Повернувшись із заслання, Т. Шевченко записав у своєму «Щоденнику»: «Великий математик прийняв мене з розпростертими обіймами, як земляка і як свого сім'янина, який надовго кудись виїжджав. Спасибі йому».

Приятелював М. Остроградський також з С. Гулаком-Артемовським, з художником А. Мокрицьким, був знайомий з М. Головком, магістром математичних наук Харківського університету, який поділяв ідеї Т. Шевченка, з М. Білоусовим, колишнім професором юридичних наук Ніжинської гімназії. Із родинами Лисенків та Старицьких Остроградський мав родинні стосунки. Олена Пчілка в нарисі «Микола Лисенко. Спогади і думки» згадує, що бабуся композитора Марія Василівна Булюбаш доводилася сестрою «славетному полтавцю математику Остроградському». Вона жила у Гриньках (це село розташоване поряд із Устимівкою, звідки походила мати видатного вченого). Марія Василівна кохалася в українських піснях і часто зимовими вечорами запрошувала своїх дівчат-покоївок співати. «Можливо, що через ті хори українська пісня найперше влилася чулою і душою хвилею в серце малого Миколи» – зазначає Олена Пчілка. Можливо, що саме українська пісня навіки з'єднала з рідним краєм і серце малого Михайла.

«Перебуваючи на вершині слави, вшанований за свої наукові праці у всій Європі, Остроградський поводив себе надзвичайно просто і не любив говорити про свої заслуги, але своє походження від Полтавських дворян він високо цінував» – відзначав Жуковський.

Родовід

Рід Остроградських бере свій початок від запорозького козака Івана, який жив у другій половині XVII століття. Син його, Матвій, пройшов великий життєвий шлях від рядового козака у Чигиринському поході 1678

року, захищаючи Україну від величезної 200-тисячної навали турецько-татарської армії, до Миргородського полковника у 1730 році. 1734 року, звільнений від військової служби «по старості, глухоті та хворобах», він складає детальну автобіографію, яка свідчить про велику військову відвагу її автора і так жваво і кольоритно оповідає про безліч походів та боїв, в яких Матвій брав безпосередню участь, що перед читачем постає ціла картина життя українського народу на межі XVII та XVIII століть. Ось далеко не повний перелік його військових справ: Чигиринська битва 1678 року, залога в Кременчуці, Кримські походи 1687 та 1689 років, походи проти колишнього військового канцеляриста Петрика, який з ордами Кримського хана нападав на Україну (1693 рік), похід на татарський Буджак та зруйнування татарської фортеці Паланки на правому березі Дністра (1694 рік) і того ж року облога турецької фортеці в пониззі Дніпра – Кизикерменя, участь у Азово-Дніпровському поході 1695 року (знову облога Кизикерменя – «щоденні приступи», – на цей раз фортеця впала), похід на лиман під Очаків 1697 року, керівництво штурмом Варшавського замку під час Північної війни, вилазки на ворожу територію «по язика», бої під Полтавою та Переволочною, Прутський похід 1711 року проти Туреччини та участь у комісії, яка визначала Російсько-Турецький кордон від Дніпра до Азова (1715 рік). І разом з тим – арешт у Глухові 1723 року за участь у підписанні Коломацької чолобитної (звернення козацької старшини на захист Павла Полуботка). Походів виявилось так багато, що «за давністю років всіх не пам'ятаю», – простодушно визнає Матвій.

Матвій мав трьох синів. Старший – Іван, – після Прутського походу 1711 року за каліцтвом був із військової служби звільнений. Його старший син – теж Іван (дід великого математика), – більше дбав про своє господарство, ніж про служби. Він мав, до речі, дванадцятьох дітей і першим оселився в Пашенній. Молодші діти Матвія, Федір та Григорій, та їх нащадки йшли дорогою батьків, брали участь у багатьох військових походах і боях. Найбільш визначною була військова кар'єра середульшого сина Матвія – Федора. Він також почав свою службу із Прутського походу 1711 року, з 1723 року став сотником говтвянським, уславився в бою під Говтвою, де відбив ординців, згодом особливо відзначився військовою доблестю під час Кримської кампанії 1735-1739 років та в Хотинському поході 1739 року. З 1735 року Федір Остроградський перебував у чині Миргородського полкового судді, а з 1752 по 1768 рік – обіймав посаду Миргородського полковника. Майже століття (з 1691 по 1783 рік) сотниками говтвянськими були представники роду Остроградських.

Більшість Остроградських, слідуючи сімейній традиції, і надалі обирали для себе військову кар'єру, відзначалися в боях. Серед військових XIX століття згадаймо правнука Федора, – Матвія Івановича, який виявив такий героїзм у війні 1812 року, що серед багатьох нагород одержав золоту шаблю з написом: «за хоробрість».

Та сама гаряча кров прадідів та завзяття були успадковані Михайлом Васильовичем. Недаремно він у юнацькі роки так мріяв про військову службу. Талант переміг – він став ученим, але в своїй душі зберіг темперамент борця та палку вдачу українського козака, неначе увібравши в себе всю відвагу й молодечество своїх предків. А ставши славним математиком, він віддав данину і своїм юнацьким захопленням – збагатив військову науку математичними дослідженнями з балістики та, викладаючи у військових навчальних закладах, сприяв розвиткові в них математичної освіти – і цим він «приніс російській військовій справі мабуть чи не більшу користь», – зауважив Жуковський.

Рід Сахно-Устимовичів, з якого походила мати Михайла Остроградського, теж мав нерядових фундаторів. Першим в роду згадується Софоній (Сахно), який був убитий під Чигирином в тому самому бою, з якого починається військова біографія Матвія Остроградського. Мати Михайла Васильовича, Ірина Андріївна, була онукою Устимового сина Василя, одруженого на Марії Яківні Апостолівні, внучатій племінниці гетьмана Данила Апостола.

Устим Сахненко при спустошенні Чигирини був узятий турками в полон, в якому перебував багато років. Повернувшись з полону в середині 80-х років, він одружується і служить в охочому війську. Десь у 10-х роках XVIII століття в житті Устима стався різкий перелом: він прийняв чернецтво з ім'ям Іларіона та відіграв помітну роль у відбудові Мотронинського монастиря (у Холодному Яру) після його зруйнування під час Чигиринської битви. За архівними документами Мотронинського монастиря монах Іларіон (потім, прийнявши схиму, він одержав нове ім'я – Ігнатій), діяв у монастирі аж до 1753 року. Майже всі відомості про монастир першої половини XVIII ст. стосуються Ігнатія. Він мав великий вплив на монастирських ченців, користувався повагою, відзначався розумом і чесністю. В документах монастиря Ігнатія неодмінно називають Відновлювачем монастиря, Начальником його або Будівничим, Начальником чесним. Ігнатій склав окремий документ (що одержав назву «Свідчення схимонаха Ігнатія») про стародавнє домонгольське походження монастиря, прагнув відновити та зміцнити зв'язки монастиря з запорозьким козацтвом.

Назавжди у Пашенній

Помер М. В. Остроградський раптово, 20.12 1861 (1.01. 1862) в Полтаві по дорозі з Пашенної в Харків на лікування. Похований він був у сімейному склепі в Пашенній. Перебуваючи в Пашенній, милуючись краєвидом на сусіднє містечко Говтву, що гордовито підіймалося над околицями хуторами, він іноді промовляв: «Я помру у себе, а у москалів не хочу помирати, так поховайте мене там (у Говтві), щоб мені було видно і Пашенну, і Довге, і Глибоке».

Про місце останнього спочинку вченого, його біограф М. Жуковський писав так:

Коли дивишся на це мирне місце заспокоєння, на широкі поля, що розходяться в нескінченну далечінь, мимоволі виникає думка про вплив природи на дух людини. В математиці, панове, також є своя краса, як у живопису та поезії. Іноді ця краса виявляється в чітких, яскраво окреслених ідеях, коли на видноті кожна деталь висновків, а іноді вона вражає нас широкими замислами, що приховують в собі дещо недосказане, але багатообіцяюче. В працях Остроградського нас приваблює загальність аналізи, основна думка, така ж безмежна, як і широкий простір його рідних полів.

Михайло Остроградський своїми науковими працями здобув славу і своєму рідному краю. Та й Полтавська земля, яка виголисила такого сина, причетна до його світової слави. Він був і залишився її вірним сином.

Математики давно звикли до термінів: рівняння Остроградського, метода Остроградського, формула Остроградського-Гаусса, принцип Остроградського-Гамільтона. В наш час в наукових журналах з математичної фізики набули широкого вжитку нові терміни: механіка Остроградського, квантова теорія поля Остроградського, варіаційні принципи Остроградського. Як виявилось, саме ідеї М. Остроградського дають можливість правильного опису руху електрона в магнітних полях, або спінові ефекти в квантовій теорії поля.

Оглядаючись подумки на життєвий шлях великого вченого, ми знову і знову з вдячністю вклоняємося його пам'яті, бо в наших сьогоднішніх досягненнях є і велика частка його праці. □

Пісневир (Молодіжний співаник).

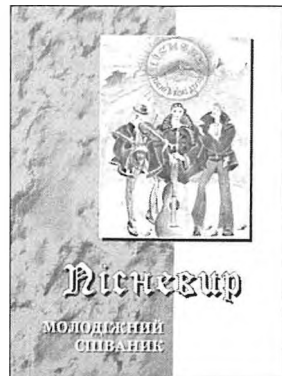
– Львів, 2002. – 222 с.

Пропонований збірник вміщує пісні, які співає сучасна молодь. У ньому, поруч із творами останніх років, подано й тексти стрілецьких, повстанських та українських народних пісень.

Ініціатори проєкту – Центр Національного Відродження ім. Степана Бандери та Молодіжний Націоналістичний Конгрес. Надали матеріяли та допомогу в реалізації проєкту Юрій Борець, Андрій Соколов, Володимир Степанишин, а також представники Молодіжного Націоналістичного Конгресу, Всеукраїнської спілки кобзарів, «Пласту».

Ціна: 8 грн.

Тим, хто бажає придбати книгу «Пісневир», пропонуємо звертатись за адресою:

01034, м. Київ, вул. Ярославів Вал, 9, п. 4,
тел. (044) 234-70-20.

Сергій Квіт

Дмитро Донцов. Ідеологічний портрет

(Частина II)

2. «Літературно-науковий Вістник» (1922-1932) і «Вістник» (1933-1939) Дмитра Донцова

2.1. Відновлення видання

Ідея відновлення «Літературно-Наукового Вістника» (ЛНВ), найпопулярнішого українського періодичного видання передвоєнного часу, яке припинило своє існування в період визвольних змагань, належала старшинському середовищу Січових Стрільців та Української Галицької Армії.

Петро Мірчук у «Нарисі історії ОУН» пояснює ситуацію так:

Полк. Євген Коновалець, повернувшись навесні 1921 р. до Галичини і перебравши пост Головного Коменданта УВО, звернувся до д-ра Дмитра Донцова з пропозицією відновити видавання «Літературно-Наукового Вістника» й редагувати його в дусі ідей українського націоналізму, пропагатором яких був Дмитро Донцов. Одержавши його згоду, полк. Коновалець доручив реалізацію відновлення «ЛНВістника» проф. Юрієві Полянському, членові Головної Команди і першому Крайовому Комендантові УВО після виїзду Коновальця з Галичини. Так, завдяки заходам УВО, з днем 1-го травня 1922 р. почав появлятися «Літературно-Науковий Вістник». Видавцем його стала відновлена в 1921 р. «Українська Видавнича Спілка», яку очолювали проф. Юрій Полянський і Осип Навроцький, тоді член Крайової Команди УВО.¹

До складу передвоєнної, разом з Михайлом Грушевським, Володимиром Гнатюком та Іваном Франком, а відтепер, спільно з Дмитром Донцовим, і нової редакційної колегії ЛНВ належав Володимир Дорошенко. Він згадує:

Треба було боротьбу, програму на полях кривавих змагань, вести далі в умовах мирного часу. Не засипляти громадянства політикою дня, принатурення до обставин, що склалися і тут, і там, за Збручем, а готувати його до майбутнього змагу за ті самі ідеали, що за них недавно велася збройна боротьба. Тому провідні старшинські кола з Корпусу Січових Стрільців і Української Галицької Армії все носилися з гадкою заснування саме такого керівного часопису. В 1915-1918 рр. органом стрілецької думки був місячник «Шляхи» за редакцією Ф. Федорцева і при ближчій участі д-ра Дм. Донцова. Здається, досить було б відновити цей журнал. Але з Федорцевим до згоди не дійшло, та й був він надто пов'язаний з офіційним органом тодішньої панівної української партії в Га-

личині, так званої трудової, давніше відомої під назвою націонал-демократичної. А старшинські кола з політикою цієї партії не солідаризувалися й були в опозиції до неї. Дістати дозвіл на новий часопис у тому часі було неможливо.

Легше було відновити орган, що виходив за Австрії. Отож, цілком зрозуміло, що згадані вище військові кола звернули свою увагу на ЛНВ, який мав таку заслужену славу. Це сталося либонь завдяки Ю. Полянському, що працював тоді в музеї Наукового Т-ва ім. Шевченка і щоденно стикався з Вол. Гнатюком і мною, а ми обидва належали до дирекції Української Видавничої Спільки. Полянський раз-по-раз у розмовах з нами підносив потребу відновлення ЛНВ. Ми, розуміється, були з ним цілком щодо цього згідні, але Спілька фондів на видавання журналу не мала. «Давайте гроші! – казали ми Полянському, – будемо видавати». Це тривало якийсь час. Аж ось одного дня, було це на весні 1922 р., приходить Полянський і каже, що гроші, мовляв, є. «Звідки вони раптом узялися?» – питаєте. Тепер це вже не таємниця, тому можна говорити голосно. Січові Стрільці мали свій скарб – «стрілецький фонд», що довго був захований у недоступному місці. З великим ризиком привезла його до краю покійна Леся з Бачинських Голубцева (пізніше Підгірська), розстріляна німцями 1943 р. на Волині. Складався цей фонд із різних дорогоцінностей і золота.

Почувши, що засоби на видавання журналу є, ми з Гнатюком кажемо Полянському: «Добре! Тепер зупинка тільки за редактором. Мусимо підшукати редактора». – «Та ми його вже маємо», – відповідає Полянський. – «Кого?» – «Д-ра Донцова». Це була для нас несподіванка, бо в попередніх розмовах про особу редактора не було мови. Устійнити її малося вже після того, як дійдемо до згоди щодо видавання часопису. Тому заява Ю. Полянського нас заскочила. Др. Донцов був надто маркантною фігурою й можна було побоюватися, що поява його на редакторському стільці від'ємно відіб'ється на журналі, відіпхнувши від нього багатьох громадян. На нашу думку, був би він дуже на місці як постійний співробітник журналу, а не шеф. Вдачу він мав різку, аподиктичну, неуступливу, а редактор повинен уміти ладити зі своїми співробітниками, очевидно не схибляючи з наміченої лінії. Та Полянський заявив, що його товариші підпомагатимуть видання при умові, що Спілька згодиться на їх кандидата, з яким вони вже домовилися й не можуть відступити. Але, мовляв, крім головного редактора буде ще цілий редакційний комітет. Дирекція Спільки пристала на запропоновані умови. Головним редактором ЛНВ став др. Донцов, а технічним редактором, коректором та редактором мови й правопису Вол. Гнатюк. До редакційного комітету входили, крім Донцова, М. Галушинський, В. Гнатюк, Є. Коновалець, Ю. Павликовський, др. Іван Раковський і я. Імена членів редакційного комітету вичислено в оповістках, поміщуваних у перших числах журналу, але Коновалець не хотів, щоб оголошувати його прізвище.²

Таке розлоге цитування є виправданим з огляду на те, що В. Дорошенко був безпосереднім учасником описуваних подій і брав активну участь у редакційній роботі відновленого ЛНВ, перше число якого вийшло у травні 1922 року. Він пише, що

комітет хотів бачити у відновленому Вістнику всі живі літературні сили, що стояли на українському національному ґрунті й не схибили ані в бік польо-

нофільства, ані советофільства. І дійсно, ЛНВ об'єднав усіх тодішніх українських письменників по цей бік Збруча, крім соціалістів і комуністів.

Треба згадати, що редакційний комітет збирався тільки в самому початку. Усі члени його дуже зайняті іншими справами й, не маючи часу на редакційні наради, були раді, що є редактор, який дає раду й без них. І редактор провадив журнал по своїй волі й уподобі, одних притягаючи до співробітництва, а інших збуваючись.

Поява ЛНВ під редакцією др. Донцова викликала велике обурення проф. М. Грушевського, який уважав це за знівечення всіх тих демократичних традицій, яким служив ЛНВ попередніх років. З цього приводу Грушевський укупі з колишніми своїми найближчими помічниками Олесем і Ю. Тищенко-Сірим оголосив протест у пресі. Мав Грушевський жаль і до мене, що я допустив до передачі ЛНВ в руки Донцова й навіть не повідомив його завчасу про те, що така передача проєктується. Він написав мені, що вичеркує мене з реєстру своїх приятелів, і від того часу вже ніколи не озивався до мене «Дорогий Володимире Вікторовичу», а лиш офіційно «Високоповажаний В. В». Але що проф. Грушевський, і Олесь, і Сірий перед тим зовсім не цікавилися ні «Українською Видавничою Спілкою», ні «Літ. Науковим Вістником», то Дирекції і в голову не прийшло звертатися до них, тим більше, що всі вони займали позиції советофільські або сменовеховські, з якими ми ніяк не могли солідаризуватися.

Дійсно, Михайло Грушевський був обурений і заскочений таким станом справ. Він сам хотів відновити ЛНВ, про що свідчить його лист до Олександра Кандиби від 25 грудня 1922 року: «Сотвореніє лівого журна-ла, радикального чи соціалістичного, на противагу Донцовському „Літ(ературно)-н(ауковому) вістнику“, навіть більше – для побороювання того реакціонерства і обскурного націоналізму, котрий він проводить, само пособи було б добре [...] Щоб у хвилі, коли настане час його відродити, ми могли б зійтись без усяких недомовок знову щиро і солідарно».³ Як бачимо, мова йде про лівий ЛНВ. Та доля розпорядилася інакше. Залишившись найпопулярнішим і найвпливовішим виданням, відновлений часопис став рупором нової української ідеології – націоналізму.

Із цим Михайло Грушевський погодитися не міг. У листі до Кирила Студинського від 11 лютого 1924 року він пише:

Дуже мені се приємно, що Ви помалу реставруєте мою пам'ять в Наук(овому) товаристві. Я віддав йому найбільшу частину себе – своєї праці, хисту, часу і завзяття, і болючо було мені, що різні Томашівські, Гнатюки, Щурати і Кревецькі старалися потім, можливо, споганити або замовчати, вишкортувати пам'ять сеї моєї праці. Останнім, дуже болючим актом сього роду було відновлення вид(ання) Л(ітературно) Н(аукового) Вістника потиху від мене і відданне Донцову. (Чи Л.Н.В. ще виходить?).⁴

Я. Дашкевич також відзначає ідеологічне заперечення Грушевського, який, проте, вже не мав впливу на перебіг подій. «Проскакують через листи й особисті та неособисті конфлікти: з Володимиром Дорошенком через відновлення „Літературно-Наукового Вістника“ з „нарушенням ідейної фізіономії“ (це посередньо виступ проти Дмитра Донцова)».⁵

Слід зауважити, що Донцов, критикуючи політичну практику Грушевського, віддавав йому шану як ученому і навіть 1926 року передрукував у ЛНВ його полемічну статтю «До управильнення українського правопису» з V кн. «України», у якій засуджувалося русифікаційне спрощення правопису.⁶ Тож зауваження в ч. 4 ЛНВ за 1925 рік про те, що «редакція готова дати місце всякій, написаній у відповіднім тоні і невеликій розміром, статті, яка б трималася відмінних поглядів на порушене тут питання»,⁷ можна сприймати без іронії, навіть враховуючи відомий автократизм головного редактора ЛНВ. Насправді дискусія була можливою, якщо йшлося про полеміку однодумців.

Адекватно оцінивши повоєнну ситуацію в Україні, В. Дорошенко, який, можливо, і не поділяв до кінця ідеологічні погляди нового редактора, таки стає на його бік. І вже по війні, коли в українських «демократичних» колах почалося цькування Донцова, В. Дорошенко виступає на його захист:

Можна не одне закинути др. Донцову, але, безперечно, його заслугою було саме непримиренне становище до большевизму й москвофільства. Др. Донцов не переставав указувати українському громадянству на небезпеку російського імперіялізму, однаково – білого чи червоного, Романова, Мілюкова, Керенського чи Леніна й Сталіна. Отруєні національним гермафродитизмом, загипнотизовані московською величчю – культурною, літературною, й державно-політичною, – програли ми свою справу в роках великих змагань. Тепер замість адораторів «общего котелка» в тій чи іншій його формі мусить прийти людина безкомпромісової, твердої вдачі, національно загартована, що справді ніколи, за ніяких обставин не похилила б униз прапору. Таке було становище недавніх борців за українську державність і молодого покоління, що підросло й хотіло йти їх слідами. І якраз у результаті цього їх становища й виник відновлений ЛНВ. Про це забувають усі ті, що тепер на всі лади критикують др. Донцова, хоч колись самі були його прихильниками, а то й гарячими адораторами.

Отже, можемо ствердити, що саме непримиренна позиція Дмитра Донцова у складних і в цілому невизначених умовах міжвоєнної української дійсності стала головним чинником не лише для формального відновлення ЛНВ, відтак розвитку та поширення в українському суспільстві нової ідеології, але також у справі згуртування тісного кола співробітників та однодумців, яке пізніше розрослося до великого інтелектуального націоналістичного середовища.

2.2. Організація редакційно-видавничої роботи

Хоча відновленню ЛНВ і сприяла УВО, Дмитро Донцов дуже швидко змушений був ставати фінансово незалежним видавцем. Це зумовлювалося також і зміною ситуації в УВО, про що свідчить Петро Мірчук:

Після того, як полк. Коновалець на деякий час відійшов від командування УВО, а УВО під Крайовим Комендантом Андрієм Мельником підпорядковалося

урядові ЗУНР Петрушевича, зв'язок УВО з «ЛНВістником», який різко осуджував советофільську орієнтацію Петрушевича, перервався. Того зв'язку вже і не наладжано, і «ЛНВ» під редакцією Дмитра Донцова залишився надалі вже самостійним органом. Проте ЛНВ, хоч і не бувши пов'язаним організаційно з УВО, став пропагатором ідей українського націоналізму і відіграв важливу роль у формуванні націоналістичної ідеології.⁸

Підтримка УВО, очевидно, була вирішальним фінансовим, та в першу чергу – моральним чинником для відновлення ЛНВ і спроби створення нового політичного часопису під назвою «Заграва». Можливо, Є. Коновалець плянував узгоджене видавання відразу двох часописів, орієнтованих на різні аудиторії: ЛНВ мав стати загальноідеологічним інтелектуальним журналом, а «Заграва» – легальним більш масовим політичним виданням з націоналістичною орієнтацією. Про свій сумний досвід, набутий у ході підготовки останнього, Донцов писав у листі до Михайла Гікавого від 16 червня 1925 року:

З такою сумою (200 зл.) нема що й думати починати; зрештою, я так знеохочений останньою спробою, що рука не підноситься починати наново. Та й з ким? – «симпатиків» є може й багато, але тихих, які, як дійде до діла – зрадять умлівіч. Ще гірші другі, «ентузіясти», сі нині з Вами, а завтра такий фортель вступнуть (все з ентузіязму), що хоч у Сірка очей позичай. Ви не знаєте, що в них між собою: гризня, сварки, вимушування і пр. Досить маю прекрасної Галичини, єдино яка праця мені б усміхалася, звідси вести самостійницьку пропаганду (хоч би й у вигляді журнальчика) на Україні, але се вже тяжча справа.

Цей лист був опублікований Галиною Сварник, котра опрацювала редакційний архів ЛНВ і «Вістника», що зберігається у Варшаві. Туди він потрапив після арешту Д. Донцова польською владою в 1939 році, а віднайшли його щойно у 80-х роках. Дослідниця стверджує: «Сам архів складається з 14 тек документів».⁹ З'ясовуючи питання про реєстрацію ЛНВ, вона зауважує:

... уділова книжечка, видана Д. Донцову 1 квітня 1922 р., свідчить про те, що Донцов від початку був співвласником журналу. Видавнича Спілка, під чийм наглядом перебував ЛНВ, неодноразово робила спроби втрутитися у видавання ЛНВ. 23 липня 1925 р. Донцов, здається трохи іронічно, скаржиться М. Гікавому: «З ЛНВ знов маю хрю, не знаю чим скінчиться. Написав я статтю про наших монархістів і трохи, хоч дуже делікатно їх „разделал“, і ось, коли стаття вже була зложена, „редакційна колегія“ (на жадання обуреного Кривецького) зажадала зняти ту статтю. Я категорично відмовив. Нині в сій справі мають зі мною говорити».¹⁰

Звичайно ж, для Д. Донцова не було характерним радитися з кимось, особливо у справах творчих і редакторських. Він конфліктував майже з усіма, в тому числі з В. Дорошенком. Саме під враженням від його слів Донцов 19 вересня 1931 року писав до Є. Маланюка:

Донцов хворобливо амбітний? Ні, я замало амбітний. Бо з тою публікою повинен поступати ще суворіше, ніж я це роблю. Я відразу відчув, з ким маю до

діла, і тому з самого заложення ЛНВ і досі поставив справу так, що я ніяких редакційних колегій зносити не буду, бо це значило, що нині мені сконфіскували статтю про Белінського, завтра проти літератури російської, а позавтра проти Сталіна. Говорив теж один посол український на мою статтю про Леніна в ЛНВ, що «все ж таки» таким тоном писати про Леніна не можна.¹¹

Незважаючи ні на що, В. Дорошенко згодом давав виключно позитивні оцінки донцовській стратегії:

Розуміється, що поява ЛНВ за редакцією др. Донцова не могла бути по нутру більшовикам і вони робили усі можливі заходи, щоб спекатися його й дістати часопис у руки своїх людей типу А. Крушельницького або Вол. Калиновича. В цій справі львівський советський консул Лапчинський, що своєю зручною поведінкою зумів придбати багато прихильників серед української інтелігенції міста, робив через усяких посередників натиск на дирекцію Укр. Видавничої Спілки, щоб усунути др. Донцова й наставити іншого редактора, який повів би советофільський курс. Навіть посилав до мене віце-консула Григорієва, який раз дуже конспіративно, ховаючися від людських очей, явився до мене, щоб намовити мене зайняти на засіданні дирекції прихильне до зміни становище. Очевидно я рішуче відмовився від посередництва.

Хвалився мені Стефаник, вернувшись раз з консульату, куди ходив по пенсію, що він рішуче відмовився зняти своє ім'я з оповісток ЛНВ, як того домагався консул, хоч де-факто нічого вже там не друкував. Але згодом (у 1933 р.) Стефаник, побачивши, до чого дійшло під советським режимом на Наддніпрянщині, сам відмовився від тієї пенсії, дарма що це дуже прикро відбилося на його матеріяльних відносинах.

Дмитро Донцов не випадково став редактором ЛНВ. На той час він уже був цілком сформованим мислителем, редактором і організатором, котрий вільно послуговувався й писав, окрім української та російської, польською, німецькою, англійською, французькою та італійською мовами.¹² Про це також згадує Я. Дашкевич, який переглядав донцовську бібліотеку: «Книжки багатьма мовами – переважно німецькою, французькою, англійською, еспанською. Донцов був дуже активним і бурхливим читачем: він підкреслював рядки, ставив знаки оклику або запитання на полях, позначку NB біля місць, що його цікавили».¹³

Мешкаючи у Львові, головний редактор ЛНВ юридично так і залишився емігрантом. Посилаючись на лист Донцова до Гікавого від 24 серпня 1924 року, Галина Сварник зазначає, що при переїзді 1922 року до Львова під час реєстрації чужинців він був змушений вносити рекурс до Львівського воєводства з проханням продовжити дозвіл на проживання.

Трохи менше як за два десятиліття перебування в Галичині йому вдалося, розпочавши майже з нуля, переборюючи найрізноманітніші труднощі, досягти поставленої мети й створити розгалужену видавничу базу, яка працювала незалежно від партійних інтересів і грошей.

Ішов до своєї «імперії» Донцов досить довго. Розпочавши свою публіцистичну й журналістську діяльність ще під час студій у Петербурзі, у 1914-1916 рр. він

очолював у Берліні інформаційну службу Українського Парляментарного Клубу, у Відні і видавав тижневий пресовий бюлетень. У 1916-1917 р. керував Бюро Народів Росії в Берні й видавав його пресовий бюлетень. 1917 р. повернувся до Львова, де здобув ступінь доктора права й потім переїхав до Києва, де очолив УТА в уряді Скоропадського. Порвавши з режимом після проголошення ним федерації з Росією, Донцов залишив Київ і в 1919-1921 рр. керував пресою та інформаційною секцією Української дипломатичної місії в Берні. На початку 1920-х років Донцов відмовився від усіх своїх соціалістичних та марксистських ідей і став ідеологом українського інтегрального націоналізму.¹⁴

Від 1922 року Дмитро Донцов розгорнув у Львові бурхливу видавничу діяльність. Неуспіх із «Загравною» тільки зміцнив його рішучість. Фактично мова йшла про створене Донцовим добре відлагоджене видавництво, у якому, окрім головного редактора працювало кілька відданих справі й особисто редакторів людей та більша кількість добровільних помічників, що мали величезну моральну підтримку з боку авторів, симпатиків і читачів. Від самого початку видавання «Вістника» опиралося на передплатників, яких протягом першого року було всього 800 (а весь наклад не перевищував 1000 примірників), зазначає Галина Сварник. За кілька років число передплатників зросло до 1500, а наклад – до 1800 примірників. У 1934 році Донцов започаткував «Книгозбірню Вістника», серію кварталних монографій, які незабаром стали популярними: окремі випуски перевидавалися кількома накладами. Невдовзі випуски «Квартальника Вістника» друкувалися накладом 5000 примірників. Крім того, видавництво «Вістника» готувало до виходу у світ книги, як правило, друкуючи їх накладом 3000 примірників.

Про читацьку аудиторію «Вістника» свідчать статистичні дані, що їх опрацював М. Гікавий. На кінець 1938 року кількість передплатників «Вістника» становила: у Галичині – 708 осіб, на Волині, Поліссі та Холмщині – 170, на польських землях – 237, за кордоном – 293. Разом нараховувалось 1405 передплатників, у тому числі: студіююча молодь вищих і середніх навчальних закладів – 315, учителі – 195, селяни й робітники – 115, службовці приватних і державних установ – 105, промисловці й купці – 100, лікарі – 90, інженери – 85, адвокати – 80, священники – 65, інші – 30. До читалень та бібліотек розсилалося разом 225 примірників.

«Вістник» поширювався також у кольпортажі. Видавництво мало своїх кольпортерів у Львові, Познані, Стрию, Чернівцях, Перемишлі, Станіславові, Луцьку, Варшаві, Вільні, Ужгороді, Кракові та в деяких менших містах, а за океаном – у Нью-Йорку та Торонто. Частина накладу спрямовувалась до книжкових палат в СРСР, до бібліотек Києва, Харкова, Москви, а також до деяких часописів та журналів у формі обміну.¹⁵ «Вістник» з'являвся регулярно щомісяця до початку Другої світової війни. Останнє число за вересень 1939 року вийшло саме напередодні війни і тільки частина накладу потрапила до рук читачів.

Припинення виходу ЛНВ 1932 року було спричинене передусім загальною фінансовою кризою в УВС. Також далось взнаки вкрай недобророзичливе ставлення керівництва Видавничої Спілки. Проте для Донцова це не було перешкодою. Кошти родини Бачинських і добре адміністрування вирішили справу. Дмитро Донцов засновує новий, тепер власний, журнал під назвою «Вістник», а практично продовжує видавати той самий ЛНВ. Тому обидва видання в історії української журналістики слід розглядати як одне, широковідоме під назвою «донцовського Вістника».

Листування Дмитра Донцова з Українською Видавничою Спілкою у справі закриття ЛНВ і звільнення його з посади редактора свідчить, що та війна продовжувалася з перемінним успіхом то однієї, то другої сторони від 18 січня 1925 року аж до 25 травня 1932 року, коли видання таки було припинене через фінансові труднощі. Спроба проводу УВС усунути Донцова від редагування зустріла протести і сильний опір громадськості.

Під час одного з таких наступів на ЛНВ, коли, не бажаючи закривати журнал, Видавнича Спілка хотіла бодай позбутися невідгідного редактора, публіциста і співробітника редакції д-р Остап Грицай у листі від 30 листопада 1928 року з Відня писав у справі заплянованої зміни в редакційному проводі:

На мій погляд, Л.Н.Вістник під дотеперішньою редакцією д-ра Д. Донцова поклав тривкі основи до оновлення нашого національного світогляду й засадничого підходу до найважливіших питань, зв'язаних з національно-культурним розвитком сучасної України. Після Івана Франка не було й нема в нас публіциста, творчий вплив якого так помітно оформлював би нову духовість в нас – не тільки в чисто літературній області – як саме вплив д-ра Донцова, поширений головним чином його дотеперішньою діяльністю як редактора Л.Н.В. Тимто і припинення цієї його діяльності вважав би я з кожного погляду важкою втраченою як для самого Л.Н.Вістника, так і для нашого культурного життя взагалі, особливо тепер, коли ідеологія націоналізму – енергійного, добре свідомого націоналізму – мусить стати нашою національною релігією... Я мав на увазі той напрям журналу, що його репрезентує Л.Н.В. під редакцією д-ра Донцова. І від того, чи д-р Донцов задержить і надалі редакційний провід, узалежнюю мою матеріальну і моральну підтримку Л.Н.В. і на будуче.

Не менш категорично обстоювали свого редактора й інші «вістниківські» автори.¹⁶

Особисто Дмитро Донцов опинився в досить скрутному фінансовому становищі.

Марія Донцова розповідає, що через брак фондів Донцову доводилося відвідувати каварні, де для користування відвідувачів була чужомовна преса, і там він її перечитував. Це саме робила сама М. Донцова, готуючи хроніку, чи шукаючи потрібного для редакції матеріалу [...] Вона пише, що «Вістник літератури, політики і науки» у Львові був оснований грішми їхньої родини [...] Марія Донцова згадує, що їй доводилося давати в заставу особисті речі, щоб роздобути гроші на оплачення друку та інших видатків кожного чергового числа

журналу. Скоро, однак, початкові труднощі вдалося перебороти, і видавництво почало себе оплачувати.

У видавництві «Вістника» постійно працював М. Гікавий. Йому допомагала Марія Донцова, яка на початку робила коректу. Редакційні справи були у віданні Д. Донцова. Пізніше коректорську роботу виконували Роман Паладійчук та Мих. Гоца. При експедиції журналу й інших видань допомагали студенти, одержуючи як винагороду безкоштовно журнал.¹⁷

Дизайн донцовського ЛНВ продовжував попередню традицію – виключно шрифтове оформлення, зміст журналу виносився на обкладинку з лівого боку. Пізніше зовнішній вигляд «Вістника» дещо змінюється. Спочатку він має також шрифтову палітурку зі змістом праворуч. Потім оформлення стає виразнішим. На обкладинці ч. 3 журналу за 1933 рік поміщено схематично-монументальне зображення пантери, що за стилем розходилося з романтичним спрямуванням «Вістника». Від ч. 7-8 того ж року Дмитро Донцов ставить свій тотем (вовк-лев-їжак) у центр обкладинки. Від ч. 3 за 1939 рік додалася назва по-польськи: *Wistnyk*. Донцов жваво спілкувався з авторами та іншими активістами журналу, пильно слідкував за перебігом подій. Видання завжди було актуальним і злободенним. Кожне число вміщувало поезію, прозу, переклади – філософські, літературні та політологічні, матеріали з літературної та взагалі мистецької критики, політичні й філософські есеї, великі бібліографічні огляди, рубрику актуальних новин «З пресового фільму».

Головний редактор ЛНВ був надзвичайно педантичним і прискіпливим у роботі. Зокрема, цю тезу підтверджують дослідження Галини Сварник стосовно видання Дмитром Донцовим свого засадничого твору «Націоналізм» (1926). У листі до Михайла Гікавого від 6 червня 1925 року Донцов зазначав: «Книжку свою я переписую на машині, вже половина готова. Маю приречених 1000 зл., ще роздобуду десь 2000 і тоді приступаю до друку так, щоб десь на початок вересня, як зачинається сезон шкільний і публіка з'їздить до міст, книга була б вже на ринку». Як бачимо з цієї цитати, він думав і про кон'юнктуру книжкового ринку. «Націоналізм» розійшовся блискавично не лише у Львові, а й на Волині, Буковині, Закарпатті, в Чехо-Словаччині, Америці, про що свідчать численні захоплені відгуки донцовських кореспондентів. Цікаво, що в архіві Донцова збереглося листування з Печатнею ОО. Василян у Жовкві, яке містить усю інформацію щодо процесу друкування книжки (підготовка до виходу у світ, рахунки за друк). Так, наприклад, з рахунку, виставленого друку Дмитрові Донцову 5 червня 1926 року, можна дізнатися про «наклад видання (кількість примірників – 2000); ціну на папір, склад та друк одного аркуша (обсяг книжки 17 арк.); за надзвичайні коректи, коверти, папір на обкладинку і двобарвний друк, брошування, що все разом складало 3097 зл. 50 сот.».

Проте, як видно з подальшого листування, зазначає Г. Сварник, згодом між Д. Донцовим і друкарнею виникла суперечка, оскільки автор відмовив-

ся оплачувати додаткові, непередбачені попередньою домовленістю рахунки. Про це свідчить лист друкарні і видавництва ОО. Василя у Жовкві (як бачимо, тим часом відбулася зміна назви) за грудень 1928 року до п. Антона Окпиша (Львів), де докладно подається передісторія друку «Націоналізму»: «Друк тої книжки тягнувся досить довго, але не з нашої вини – причиною були неможливо тяжкі коректи, роблені таки п. Донцовим. В додатку під час зложення вже щось двох аркушів п. Донцов змінив собі формат книжки на менший. (Була умова і подано ціну за формат ЛНВ, а опісля змінив на такий, в якому вона зістала виготовлена)». Коли ж було виставлено рахунок за виготовлення книжки, Донцов «став критикувати її, що вона вийшла пізно, він через те стратив, що папір задорогий – у Львові значно дешевший, що за надзвичайні коректи він зовсім не винен і т. п.».

Уся історія з оплатою рахунків друкарні, яка, на жаль, і тепер звучить дуже знайомо й сучасно, свідчить не тільки про конфліктний характер автора (цього також не заперечиш), але й про те, що Донцов сам провадив свої видавничі й фінансові справи та практично займався усіма деталями.¹⁸

ЛНВ та згодом «Вістник» мали величезний резонанс не лише на теренах Західної України і на еміграції, але також на Наддніпрянщині, що перебувала в складі Советського Союзу. Спочатку журнал виступав своєрідним заочним чинником літературної дискусії, а дещо пізніше він потрапив на Велику Україну в набагато більшій кількості примірників. За свідченням Володимира Дорошенка,

розуміється, нічого й говорити про знайомство ширшого громадянства в УССР з Літ. Наук. Вістником, та все ж різними шляхами він туди попадав і його читали бодай одиниці. Зате, коли большевики «визволили» Галичину в 1939 р., на Советську Україну пішло багато річників ЛНВ і «Вістника» др. Донцова. Тоді приїздило багато молоді відвідувати Західну Україну, знайомилися тут із місцевою молоддю і через неї діставали заборонений овоч [...]

У 1933 р. ЛНВ перестав виходити. Журнал вимагав доброї фінансової бази, а Укр. Видавничу Спілку не мала потрібних фондів. Адміністрація ж була в руках людей, що провадили велике, окреме від Спілки видавництво. Це була «ахілева п'ята» журналу. Але ЛНВ не припинив своєї роботи. Під назвою «Вістник» Літератури, Політики й Науки він виходив далі аж до вибуху 2-ої світової війни, за цією самою редакцією, з тими самими співробітниками і за тою самою програмою.

Розгляд редакційно-видавничої діяльності Дмитра Донцова змушує нас визнати, що відповідно до умов того часу вона була оптимальною. Головному редакторові вдалося, по-перше, зробити журнал основою добре організованого видавництва, що дозволяло також друкувати багато спорідненої літератури. По-друге, видавництво спиралося на згуртований колектив однодумців, куди входили як творчі, так і технічні співробітники. По-третє, вся література з донцовського видавництва, включно з ЛНВ («Вістником»), виходила за безпосередньою редакцією самого Дмитра Донцова, носила на собі знак його пристрасного стилю, була відповідно

дібраною, ідеологічно загостреною та, до певної міри, у цих же ідеологічних межах, інтелектуально поліфонічною. А відтак, по-четверте, вся донцовська друкована продукція чітко орієнтувалася на власну аудиторію і, як наслідок – мала величезний резонанс.

2.3. Стосунки з польською владою і ставлення до Польщі. Закриття журналу

Одне з найсуттєвіших і чи не найбільш несправедливих звинувачень, яке закидалось у бік Дмитра Донцова, полягало в тому, що він нібито займав пропольські позиції, хоча Донцов ніколи не висловлював у своїх творах жодних сподівань на Польщу. Він усвідомлював, що для України більшу небезпеку становить не Захід, а Північ і Схід, недооцінювання якої могло призвести до фатальних наслідків. Галичани ж до 1939 року більше терпіли від поляків. Московська загроза видавалася їм віддаленішою і менш реальною, зокрема й такому шанованому діячеві націоналістичного руху, як Володимир Мартинець:

Безперечно, ми визнавали авторитет Донцова, але разом із цим не тільки не були сліпими звеличниками його ідей, але ставилися до них критично, а деякі з них засадничо відкидали. Бо ж цей сам Донцов у недавніх «Підставах нашої політики», кинувши клич «геть від Москви!» і орієнтації на Європу, до цієї Європи включив і Польщу, кладучи тим самим ідеологічні підвалини під польонофільські політичні концепції. А цих ми – по Варшавському договору – мали досить. І досить мали традиційних орієнтацій на Польщу! З ними треба було раз назавжди покінути!¹⁹

Насправді ж, визначаючи стратегічне й геополітичне ставлення українців до Польщі, у «Підставах нашої політики» Д. Донцов виходить з міркувань максимально практичних та реалістичних. На його думку, засадниче протиставлення інтересів України та Польщі відійшло у минуле,

так, як ненависть голяндців до Іспанії перестала бути складовим чинником нідерландської національної ідеї, так почуття, що запалювали наших дідів проти Польщі, ввійшли тепер яко дрібна частина в політичний ідеал нації тепер. Польща? Маємо з нею багато неполаджених рахунків і тут, і там. Але все це конфлікти льокального значення [...] Російський імперіялізм для свого успіху конче потребує знищити Київ і Варшаву, як незалежні політичні центри. Не допустити до цього можливо лише тоді, коли опертися на ті європейські держави, які в даний момент вступають проти російського імперіялізму, коли опертися на Європу взагалі.²⁰

Отже, Дмитро Донцов потверджує важливу істину, до усвідомлення якої ми прийшли щойно після 1991 року: нація повинна жити майбутнім, а не ставати заручником минулого. Стратегію Донцов відокремлював від тактики. У межових часах нація не тільки йде за власною традицією, але також набуває сили для витворення традицій нових. До сьогодні за-

лишається актуальним це концептуальне геостратегічне переорієнтування України: разом з Європою – проти Росії.

Юрій Шерех-Шевельов натякає на польські урядові гроші, які нібито спрацювали у складних умовах існування під польською владою.²¹ Мовляв, поляки матеріально підтримували ЛНВ («Вістника»), і саме через те Донцов спрямовував свою критику виключно на Росію, тоді як Польща також була традиційним ворогом української державності.

Однак Галина Сварник, дослідивши наявні документи, яких останнім часом віднаходять дедалі більше, стверджує, що подібні припущення не можуть претендувати на істину:

Думаю, що якраз цього питання не треба заплутувати ще більше, бо тут, мабуть, промовляє вкрай негативне ставлення рецензента до Донцова, з яким він боровся все своє життя, а особливо – після смерті самого Донцова. Стосунки Донцова з польською владою обмежувалися його становищем іноземця, змушеного весь час продовжувати свій дозвіл на перебування в Галичині, терпіти від польської цензури.

Багато сучасних йому польських авторів взагалі закидали недобачання Польщі в теоретичному вирішенні геополітичних питань й орієнтації на психологічну Європу. Як свідчить збережене листування, особливих контактів ні з якими польськими діячами Донцов не мав, може, за винятком варшавського часопису «Bunt młodych» чи Пен-клубу, дуже далекими від урядових кіл. Зрештою, і серед фінансових документів редакції, досить добре збережених, жодних слідів польських урядових грошей виявити не вдалося. Окрім того, треба зазначити, що Донцов у перші дні після початку Другої світової війни опинився, разом з іншими співробітниками редакції «Вістника», серед підозрілих українців, заарештованих у Львові польською поліцією й відправлених до концтабору Береза Картузька. У зв'язку з цим професор Богдан Осадчук з Берліна згадував про цікавий факт, наведений редактором паризької «Культури» Ежи Гедройцем: Гедройць зустрів Донцова у польському посольстві в Берліні під час війни, коли той старався про відновлення свого паспорта польського громадянина. Гадаю, це може свідчити принаймні про те, що іншого документа особи у Донцова просто не було.²²

Отже, чи був Донцов для поляків «своїм»? «Своїх» до концтаборів не відправляють. Тому припущення про будь-які контакти Дмитра Донцова з польською владою чи, тим більше, якісь симпатії до неї, є нічим не підтвердженими інсинуаціями. Об'єктивна аналіза ставлення Донцова до Польщі свідчить лише про позитивний практицизм українського націоналізму у визначенні пріоритетних завдань та інтересів України.

2.4. Значення ЛНВ («Вістника»)

Вплив донцовського ЛНВ («Вістника») був величезним. Кожний час має свій дух і свої вимоги. У добу сумнівів і непевності діяльність Дмитра Донцова відбувалася в річищі найпосутніших потреб українства. За визнанням М. Сосновського,

ЛНВістник не був єдиним українським виданням, присвяченим питанням культури, науки, літератури й суспільно-політичного життя, але він був єдиним, що кидав нове світло на українські проблеми, по-новому підходив до окремих питань і по-новому їх інтерпретував. Характер, стиль, ідейна наснага, постійна свіжість і оригінальність ЛНВістника стають дуже виразними, коли журнал порівняти з іншими тогочасними періодичними виданнями, які появлялися на західних українських землях, на еміграції та на українських землях під большевицьким пануванням. Не треба великих зусиль, щоб побачити, що це були два різні світи, два полюси, на яких люди однієї нації говорили різними мовами.²³

Сосновський говорить про «велику павзу» між двома світовими війнами, під час якої виросло й сформувалося унікальне покоління українців, які вписали одну з найяскравіших сторінок в історію України.

Українське культурне, літературне й суспільно-політичне життя 20-х і 30-х років тісно зв'язане з «Літературно-Науковим Вістником» та «Вістником», журналами, що їх редагував Д. Донцов протягом 1922-1939 років. ЛНВістник, а далі «Вістник» відіграли велику й важливу роль в процесі формування української духовності на всіх українських землях між двома світовими війнами. Можна сказати, що українська людина тридцятих-сорокових років, головною зі західноукраїнських земель, досі носить на собі відбиток впливу цих двох журналів з періоду «великої павзи», про яку колись писав Донцов у ЛНВістнику і головним актором якої він передусім був.²⁴

Донцова годі зрозуміти з погляду «об'єктивної» науки, на яку, без урахування дійсного стану справ, посилаються його критики. Під питанням опинилося саме майбутнє Української Нації. Аркадій Животко намагався бути «відстороненим»: «Приступивши до реалізації цього завдання, редакція розгорнула його в напрямі безоглядної боротьби з традиціями й ідеями, якими жив „Літературно-Науковий Вістник“ у минулих роках. Зокрема виступає проти ідеї демократизму в українському житті, висуваючи натомість ідеологію т. зв. українського націоналізму».²⁵

Критика демократизму в ЛНВ («Вістнику»), яка, очевидно, не подобалася відомому історикові української преси, насправді не заперечувала інтелектуалізму. Навпаки, середовище вістниківців плекало есеїстичне, тобто творче й суб'єктивне мислення, неможливе без власного погляду на речі й незалежної позиції, яку, однак, обов'язково треба було відстоювати. О. Ольжич 2 лютого 1934 року писав до Дмитра Донцова:

Гадаю, що «Вістникові» треба більше уваги віддавати критиці. І то не чекати okazji в роді появи збірки поезій чи нового журналу, а постійно реферувати літературні поточні прояви в нашій періодиці. Нічого так дошкульно не відчуваємо всі ми, як саме браку докладної, пристрасної, неприхильної критики. Вона є завжди і коригуюча, і стимулююча. Недостача критики власне і створює в значній мірі недостачу інтересу до літератури, оту «порожнечу», що в неї даремна річ кричати.²⁶

Галина Сварник також зауважує неординарність журналу: «Самобутність і незалежність – ті риси, які визначали обличчя видання, що мало

свій стиль, характер, ідейну спрямованість».²⁷ Тодішнє покоління молоді шукало вірного шляху на історичному роздоріжжі, відповіді на питання, чому були програні визвольні змагання і що слід робити для того, щоб перемогти. До цього покоління належав і Євген Маланюк. «Але від того першого числа ЛНВ – вже дихнуло на нас першим передчуттям можливої відповіді. Це вже було щось якби прорив облоги, якби вихід в широкий світ [...] після довгого спаралізування».²⁸

Позиція Дмитра Донцова була виразною і загальнозрозумілою. «В усім – в белетристиці, в літературній критиці, в наукових статтях і споминах, старалася редакція дати вираз одній загальній ідеї, – протесту проти пасивного відношення до оточення».²⁹ Саме це і приваблювало інтелектуальну молодь. Чіткість позиції та однозначність політичних прагнень були вимогою доби. У січні 1926 року (рік виходу у світ «Націоналізму») Д. Донцов писав: «Минулий щойно рік приніс для нас дві важні надії – повільну ліквідацію ягелонської ідеї тут, прискішену ліквідацію войовничого комунізму – там, і – скріплення польсько-російської приязні [...] Більш як коли-будь, потрібна нам тепер одноцільна політика, а не „автономічна“ платформа тут, а „совєтська“ там. Більш як коли-будь... Але менше, як коли-будь думається в нас про се».³⁰

Донцовська наполегливість і послідовність принесли свої результати. Йому

вдалося зробити в Галичині те, чого не спроможна була зробити жодна політична організація – повести за собою ціле покоління молоді, вселити в нього віру у свою націю, виховати гордість і жертовність, впевненість у власних силах, дати орієнтири на перспективу. Можна сказати, що вся творчість, редакторська й видавнича політика Д. Донцова були підпорядковані ідеї нації й позбавлені «малоросійської шатості», з якою він так нещадно боровся.³¹

До вістниківського середовища належали навіть такі автори, які, можливо, і не поділяли націоналістичної ідеології. Проте всі вони мобілізувалися за вимогою часу. «Цей журнал був найбільше репрезентативним органом української літератури не тільки на західноукраїнських землях, але і на еміграції».³²

Процес усвідомлення місця і значення ЛНВ («Вістника») для української суспільно-політичної та естетичної думки, для української духовності в наш час відбувається надзвичайно повільно, долаючи переважно політичну інерцію, успадковану від совєтських часів і експортовану до нас уже після проголошення незалежності ідеологію постмодернізму (тоталітарного лібералізму). За висловом Маї Леськової, «Літературно-Науковий Вістник», редагований Д. Донцовим, був у 20-30-ті роки нашого віку тим типом часопису, який продовжував власну самостійну думку й самодіяльність, викристалізовував елементи національного життя, охоплював усі інтереси та проблеми з духовної, суспільної та політичної сфер, гуртував навколо себе народні сили, і в першу чергу, інтелігенцію».³³

Оцінки Галини Сварник цілком відповідають історичній правді:

Одинадцять річників «Літературно-Наукового Вістника» і шість з половиною річників «Вістника», які вийшли за редакцією Донцова, зуміли прищепити свої ідеї досить широким колам суспільства, особливо на західноукраїнських землях, витворили літературну школу «вістниківців», зуміли дати відповідь на вимоги міжвоєнної доби, вказували шлях, яким повинна йти нація, щоб досягти окресленої мети.³⁴

Примітки:

1. Мірчук П. Нарис історії ОУН. – Мюнхен-Лондон-Нью-Йорк. – 1968. – Т. 1. – С. 48.
2. Тут і далі в тексті спогади Володимира Дорошенка цитуються за: Дорошенко В. Літературно-Науковий Вістник (з нагоди 50-річчя заснування) // ЛНВ. – 1948. – Кн. 1 (На чужині). – С. 50-55.
3. Листування Михайла Грушевського. – К.-Нью-Йорк-Париж-Львів-Торонто, 1997. – Т. 1. – С. 242.
4. Грушевський М. Лист до Кирила Студинського від 11 лютого 1924 р. // Листи Михайла Грушевського до Кирила Студинського (1894-1932). – Львів: Нью-Йорк, 1998. – С. 144.
5. Дашкевич Я. Михайло Грушевський як особа і особистість // Там само. – С. XI.
6. Грушевський М. До упорядкування українського правопису // Літературно-Науковий Вістник. – 1926. – Ч. 3.
7. Донцов Д. Пансько-мужицький центавр і неомонархізм // Там само. – 1925. – Ч. 4. – С. 366.
8. Мірчук П. Нарис історії ОУН. – Мюнхен-Лондон-Нью-Йорк, 1968. – Т. 1. – С. 49.
9. Сварник Г. Архів Дмитра Донцова // Пам'ятки України. – 1994. – Ч. 4. – С. 125.
10. Сварник Г. Редакторська та видавнича діяльність Дмитра Донцова львівського періоду (1922-1939) // Україна в минулому. – К.-Львів, 1996. – Вип. 9. – С. 155.
11. Сварник Г. До ідейної біографії Дмитра Донцова // Українські проблеми. – 1997. – Ч. 1. – С. 147.
12. Сварник Г. Архів Дмитра Донцова // Пам'ятки України. – 1994. – Ч. 4. – С. 124.
13. Дашкевич Я. Дмитро Донцов, Євген Маланюк // Україна. Наука і культура. – К., 1999. – Вип. 30. – С. 287.
14. Сварник Г. Редакторська та видавнича діяльність Дмитра Донцова львівського періоду (1922-1939) // Україна в минулому. – К.-Львів, 1996. – Вип. 9. – С. 153-154.
15. Сосновський М. Дмитро Донцов. Політичний портрет. – Нью-Йорк-Торонто, 1974. – С. 182.
16. Сварник Г. Редакторська та видавнича діяльність Дмитра Донцова львівського періоду (1922-1939) // Україна в минулому. – К.-Львів, 1996. – Вип. 9. – С. 156.
17. Сосновський М. Дмитро Донцов. Політичний портрет. – Нью-Йорк-Торонто, 1974. – С. 181.
18. Сварник Г. Редакторська та видавнича діяльність Дмитра Донцова львівського періоду (1922-1939) // Україна в минулому. – К.-Львів, 1996. – Вип. 9. – С. 160-161.
19. Мартинець В. Українське підпілля від УВО до ОУН. – Б/м, 1949. – С. 155.
20. Донцов Д. Підстави нашої політики. – Нью-Йорк, 1957. – С. 99.

21. Див.: Шевельов Ю. Скарби, якими володіємо // Сучасність. – 1993. – Ч. 6.
22. Сварник Г. Редакторська та видавнича діяльність Дмитра Донцова львівського періоду (1922-1939) // Україна в минулому. – К.-Львів, 1996. – Вип. 9. – С. 157-158.
23. Сосновський М. Дмитро Донцов. Політичний портрет. – Нью-Йорк-Торонто, 1974. – С. 178.
24. Там само. – С. 175.
25. Животко А. Історія української преси. – Мюнхен, 1989-1990. – С. 248.
26. Сварник Г. Листи О. Ольжича до Дмитра Донцова // Українські проблеми. – 1994. – Ч. 4-5. – С. 134.
27. Сварник Г. Дмитро Донцов як редактор «Літературно-Наукового Вістника» (1922-1932) і «Вістника» (1933-1939) у Львові // Українська періодика: історія і сучасність. Матеріали другої Всеукраїнської науково-теоретичної конференції. – Львів, 1994. – С. 155.
28. Маланюк Є. Дмитро Донцов // Книга спостережень. – Торонто, 1966. – Т. 2. – С. 375.
29. Донцов Д. Три роки відновленого Л.Н.Вістника // Літературно-Науковий Вістник. – 1925. – Ч. 7-8. – С. 337.
30. Донцов Д. Від Пілсудського до Скшинського // Літературно-Науковий Вістник. – 1926. – Ч. 1. – С. 73.
31. Сварник Г. Редакторська та видавнича діяльність Дмитра Донцова львівського періоду (1922-1939) // Україна в минулому. – К.-Львів, 1996. – Вип. 9. – С. 162.
32. Семчишин М. Тисяча років української культури. – Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто, 1985. – С. 501.
33. Леськова М. «Літературно-Науковий Вістник» як культурологічне джерело духовного відродження української нації (20-40-і роки ХХ ст.). – К., 1996.
34. Сварник Г. Дмитро Донцов як редактор «Літературно-Наукового Вістника» (1922-1932) і «Вістника» (1933-1939) у Львові // Українська періодика: історія і сучасність. Матеріали другої Всеукраїнської науково-теоретичної конференції. – Львів, 1994. – С. 156.

Рейд у вічність.

– К.: Видавництво «Діокор», 2001. – 128 с.

Під загальною редакцією Романа Коваля.

Пропоноване видання є збіркою документів із Державного архіву СБУ переважно анкет засуджених до розстрілу козаків і старшин, які в листопаді 1921 року під проводом генерал-хорунжого Армії УНР Юрка Тютюнника здійснювали Другий Зимовий похід. Ці анкети та інші документи повертають нам імена воїнів Української Народної Республіки, людей різних національностей, які заради України готові були йти на смерть.

Ціна: 3 грн.

Тим, хто бажає придбати книгу «Рейд у вічність», пропонуємо звертатись за адресою:

01034, м. Київ, вул. Ярославів Вал, 9, п. 4,

тел. (044) 234-70-20.

Віталій Шевченко

Особливості розвитку мови та український літературний процес XI – поч. XX ст.

(культурно-історичний аспект)

(Частина II)

Подальший занепад Галицько-Волинського князівства, що стався наприкінці XIII ст., та знову зажеврілі мрії про відродження «матері міст руських» також справили відчутний вплив на мовно-культурний розвиток. У зв'язку з цим нам випадає означити військово-політичні акції, головною з яких вважаємо подію 1362 року, коли Київ хлібосольно відкрив брами об'єднаному литовсько-руському війську. Адже саме цією подією було покладено кінець монголо-татарській експансії та надано практичного відруху ідеї збирання руських земель під політичним проводом Великого Князівства Литовського. Взаємна бажаність та добровільний характер цього історичного сценарію й дотепер не викликають підозр. Знайшли вони своє краще продовження й у сфері культури: саме тоді українською мовою або, точніше, мовним субстратом українсько-білоруського етносу, що ввійшов до складу процвітаючого князівства, було розпочато практику укладання офіційних актів. Цією мовою провадились діловодство, писались твори і, певно ж, вона «котувалась» серед привладної верхівки. Все це благотворно позначалося на розвитку давньоукраїнської мови навіть за обставин бездержавного існування Русі-України.

Наразі значно зміцнить свої позиції й старослов'янська мова, яку відтепер через звуженість функціонального застосування природніше було б називати церковнослов'янською. Ця якісна зміна відбулася завдяки другому південнослов'янському впливу, що, зазвичай, іменується «стилем плетіння словес». Зініційований Тирнівським патріархом Євтимієм у другій половині XIV ст., він мав гучний резонанс і відчутно позначився на творчому доробку майстрів слова. Його конкретному прищепленню на давньоруському ґрунті сприяли мігранти з поневоленої турками Болгарії, зокрема Київські митрополити Кипріян та Григорій Цамблак, яких вважаємо культуртрегерами цього ідейно-естетичного напрямку. Таке специфічно слов'янське явище регіональної дійсності певною мірою узгоджується з провідною тенденцією політичного життя всього православного світу: тоді, коли ряд слов'янських країн намагався скинути монголо-татарське яр-

мо, а Балкани впали жертвою османського іґа, Візантійська імперія йшла до свого державного скону, духовним блиском якого став ісихазм.

Натомість, коли православний Схід опановував мистецтво глибокого внутрішнього самовладання та божественного споглядання, в Європі поширились ідеали гуманізму, які досить швидко вподобає Ренесанс, а це ідеолого-естетичне явище не забарить покликати до життя Реформацію та Контрреформацію. Через те маємо потребу вивести нашу розмову на ширші обрії, чітко усвідомлюючи наявність в Європі двох великих культурно-історичних спільнот. Одну з них по-праву йменують «латинською», римо-католицькою, а другу – візантійсько-слов'янською, православною. Однотипні за стадіяльними, етнографічними та релігійно-філософськими ознаками, під якими розуміємо їхню середньовічність, європейськість та християнськість, вони принципово різнилися за визначальною на той час конфесійною домінантою.

Зберегти вірність первісному й давньому, не допустити жодних змін і «приражений», дотриматися завітів предків, не піддатися унійним заохоченням – одне слово, під жодним приводом не зрадити православному благочестю – ось ті церковно-релігійні імперативи слов'янських літератур південно-західного кола, які об'єктивно й неминуче вели до «консервації» структури духовного життя, існуючих літературних форм і традицій»,³² а відтак і до ізоляції від латинської Європи. Спільним для православної та католицької Церков на цьому хронологічному відтинку було хібащо нечуване досі пробудження національної свідомості, того етнічного чуття, що народжувалось під різними ідеологічними підтекстами й претекстами Реформації. Принаймні без урахування релігійно-ідеологічного бродіння та ним викликані суспільної опінії майже неможливо уявити механізм «дозрівання» та виокремлення етнічних спільнот, у т. ч. й утворення на ґрунті східного слов'янства того конгломерату народів, що згодом приберуть назви українського, російського та білоруського. А про те, що ця проблематика має неперепутне значення і, на жаль, дотепер характеризується різними підходами до її висвітлення та оцінок, годі й говорити. Прямо пов'язана з динамікою мовотворчого процесу, ця складова великої політики вже давно обросла безліччю спекулятивних тверджень. Нам же за тим випадає лише констатувати самоочевидну історичну даність і вказати на безсумнівне й незаперечне: чутлива на все й до всього, що відбувається з людиною, довкола людини й у людині, а ще до того, чим живе світ у цілому, українська мова XIV-XV століть абсорбувала, поглинула, увібрала, сприйняла все з того, чим повнилося буття її носія, чим жила його душа, що непокоїло серце, займало розум. Перебуваючи в зоні активної дії церковно-слов'янської посестри, вона отримала у спадок її виразні риси, а ще якісь з

32. Українська література в загальнослов'янському і світовому літературному контексті. – Т. 1: Українська дожовтнева література і слов'янський світ. – К., 1987. – С. 51.

лексичних та граматико-фонетичних ознак візантійської, скандинавської, тюркської та інших далеких і близьких мов.

Тепер же, безпосередньо, усебічно й щільно зближуючись з литовським автохтоном, а незабаром, після об'єднання Великого Князівства Литовського та Польського королівства, і з польською ірредентою, українська мова силою історичної понуки (а іноді й стимулу!) мала виявити свою природну адаптивно-виражальну спроможність. Так і сталося: троїстість мовно-культурної взаємодії в польсько-литовсько-руській Речі Посполитій незабаром набула реальних обрисів. Але й у цьому випадку конфесійний чинник важив надто багато, а його модуси, як і віки перед тим, були біполярними: один відповідав православному світоурядуванню, інший регламентувався приписами католицького віровчення. Ферраро-Флорентійська унія, що стала передумовою виникнення теорії «Москва – III Рим», як і поява на релігійній мапі світу ще одного християнського відгалуження під назвою «протестантизм», лише додали вогню конфесійній ворожнечі, що засвідчується великою кількістю пам'яток полемічної літератури та бурхливим перебігом життя в регіоні. Свідомо нехтуючи тією проблематикою, зазначимо, однак, що саме в період найбільшого реформаційного розвою та крайньої православно-католицької конфронтації другої половини XVI – початку XVII ст. було досягнуто, що мова то є не лише «орган своєрідного, неповторного мислення нації, інструмент сприйняття й пізнання світу»,³³ але й генетичний код та визначальний консолідуючий фактор; вона формує її спільну духовно-психологічну орієнтацію, яка й визначає «культурно-історичне буття народу як органічно цілісного феномену».³⁴

На макрорівні прорив у цій сфері належить відписати діячам Реформації, які з метою «кращого вирозумлення люду християнського посполитого»³⁵ започаткували переклади книг Святого Письма та іншої літератури церковно-релігійного вжитку народними мовами. Ясна річ, це завдало удару сакральній латині, вченій мові католицького Заходу, яка, схресшуючись і розчиняючись, інтегруючись і сепаруючись, звужувала сферу свого функціонування. Щось подібне відбувалося й у православних країнах слов'янського регіону, де ті завдання виконувала церковно-слов'янська мова, яка також зазнала тиску живої мовної стихії і поступово звужувала свої функції до задоволення літургійно-богословських потреб. Але було б надто спрощено розглядати цей процес однолінійно, як витіснення однієї мови іншою, поза конкуренцією й контамінаціями, з їх взаємозалежністю та взаємовпливами, правда, здебільшого таки на користь розмовної, побутової мови автохтону. При цьому не варто означений процес ставити в цілковиту залежність від європейського. Адже, так

33. Жулинський М. Українське слово: тріумфи і втрати // Слово і час. – 2000. – № 8. – С. 8.

34. Там само.

35. Там само. – С. 6, 9.

би мовити, альтернативним варіантом церковнослов'янської мови українська писемно-літературна мова постала лише з кінця XIV століття: нею, як уже згадувалось, укладались ділові грамоти, дидактично-повчальні послання, літургійні пісні, писались церковні книги («Четї-Мінеї», 1489) і навіть передавались сакральні тексти («Кам'яно-Струмильське Євангеліє», 1411). «Руська мова, – стверджував свого часу М. Грушевський, – стала урядовою і культурною мовою в. кн. Литовського – мовою великокняжої канцелярії і урядів, праводавства й письменства взагалі навіть у чисто литовських землях».³⁶ Нею, зокрема, були видані «Судебник» Кизимира (1468), Литовські Статути 1529 та 1566 років, низка литовсько-руських літописів XIV – початку XVI ст.³⁷ Надзвичайний вплив на «утвердження народної традиції в освіті»³⁸ мали книги Ф. Скорини. Призначені «кѣ наученію людемѣ посполитымѣ русского языка»,³⁹ вони користувалися надзвичайною популярністю та авторитетом, а вже поготів – Біблія, видана ним 1519 року. З розвитком Реформації з'явилися справжні шедеври українського книгописання на кшталт «Пересопницького євангелія» (1556-1561), «Крехівського апостола» (1560), «Нового Завіту» (1581) Валентина Негалевського. І цей процес «вбирання руською літературною мовою народнорозмовних елементів»⁴⁰ дедалі наростав, і то настільки, що на нього змушені зважати найконсервативніші представники українського православ'я. Тяжів же до вживання народно-поетичної лексики і щедро користувався фолклорною скарбницею ортодоксально налаштований Іван Вишенський! Кохалися в мовно-народній стихії й поєсти як більш ранньої, так і пізньої генерації – Герасим і Мелетій Смотрицькі, Христофор Філалет та Іпатій Потій, Іоанікій Галатовський, Кирило Транквіліон-Савровецький, Лазар Баранович...

Утім, співати церковнослов'янській мові заупокійні пісні було б передчасним і не зовсім доречним. Вона жила, нею творили, надихались, тишились, про неї дбали. Зміцненню її позицій сприяли такі важливі праці з лінгвістичного унормування, як «Грамматика словенска» (1596) Лаврентія Зизанія-Тустановського, «Грамматика славенскія правильное синтаґма» (Єв'є, 1619) Мелетія Смотрицького, «Лексиконъ славеноросскій именъ тлъкованіє» Памви Беринди (Київ, 1627) та «Лексиконъ словенолатинскій» Єлисея Плетенецького і А. Корецького-Сатановського (Теодоровича). Ви-

36. Грушевський М. Історія України-Руси. – Т. IV: XIV-XVI віки – відносини політичні. – К., 1995. – С. 97.

37. Федорук О. Наростання творчої енергії: українська культура в XIV-XVI ст. // Культура українського народу. Навчальний посібник / В. Русанівський, Г. Вервес, М. Гончаренко та ін. – К., 1994. – С. 69.

38. Там само. – С. 70.

39. Там само.

40. Русанівський В. Давньоруська мова: міф чи реальність? // Історія української мови. Хрестоматія / Упор. С. Єрмоленко, А. Мойсеєнко. – К., 1996. – С. 254.

явом розвиненості й історичної «самодостатності» церковнослов'янської мови стала «Острозька Біблія» 1581 року – перше друковане видання книг Святого Письма на землях східних слов'ян. Під таким оглядом, не переймаючись тим, яка з мов стримувала розвиток іншої й у такий спосіб гальмувала подальший культурний розвій, вважаємо за слушне підкреслити, що впродовж полемічно збурених XVI – першої половини XVII ст. «етнічне обличчя нашої культури остаточно моделювали дві мови – українська писемно-літературна та церковнослов'янська місцевої редакції».⁴¹

Хоча таке науково виважене й коректне твердження В. Німчука не може бути легітимною підставою для уневажнення заслуг латиномовних і польськомовних українських діячів, до числа яких належать Юрій Дрогобич, Григорій із Самбора, Станислав Оріховський, а також видатні репрезентанти українського літературного барокко. Адже їхніми мовами Україна теж говорила, і голос той різнився не тільки звуковим оформленням, але й поліфонізмом космічних вібрацій, аурую духовних обертонів, фібрами душевних поривів, сердечної наснаги та розумової спраги, а ще різновекторним камертоном промосковського, пропольського, прошведського і навіть протурецького кшталту. Провідну з тих політичних орієнтацій вершила Переяславська рада 1654 року – подія доленосної ваги, в якій головну роль судилося відіграти українському козацтву. Цей вибір нового суспільного авангарду України зумовить долю землі отчої прийдешніх віків. Розділити її й мова – безсторонній, невинний і об'єктивний свідок історії, який зазнав усіх можливих залежностей, що їх на догоду політичному моментові чаїла в собі ідеологічно приваблива й життєво спрацькована теза козацько-міщанського загалу: «Ми лише тілом належимо Польщі, а духом цілковито Москві».

Звичайно, опираючи логіку викладу на хіть більшості, ми свідомі того, що не всі тягнули руку за Московію, і розуміємо, що в ставленні до явищ такого значення легковажити неприпустимо. Знаємо ж, що спектральна аналіза тієї суспільно-політичної ситуації, в якій опинилася Україна середини XVII століття, уже проведена: з'ясовані альтернативні шляхи національного поступу, виявлено й кращі, чи пак найпридатніші, українські перспективи... Та що з того?! Історія не любить частки «би» («б»), не сприймає гіпотез, умовностей, припущень, домислів... Самим фактом русла, які проклала Хмельниччина міццю козацької зброї у кровопролитній боротьбі з католицькою Польщею, видались для українського народу магістральними й у кількасотлітньому перебігу життя незворотно-безальтернативними. Відтак, ті, хто плекав надії на братерське співжиття з єдиновірним і етнічно близьким сусідом, в історичній ретроспективі можуть бути виправдані як переможці, котрих не судять. А от відчайдушні спроби залама-

41. Німчук В. Конфесійне питання і українська мова кінця XVI – початку XVII століть // Берестейська унія і українська культура XVII століття. – Львів, 1996. – С. 1.

ти цю тенденцію чи принаймні уповільнити її розвиток керманичам помельницької доби не вдалися, за що їх і прокляли. Через те, знаючи заздалегідь, що як тоді, так і тепер нам аж ніяк не об'єднати опонентів під гаслом українсько-московського возз'єднання, вважаємо зайвим і не коректним сполучати відповіді на питання: «А чи бачили або ж чи зобов'язані були помітити небезпеку українсько-московського зближення українська верхівка та її електорат?» і «Яке місце в цій історичній зав'язці могла чи мала посідати культурологічна константа?». Мабуть, з методологічної точки зору таке питання взагалі неправомірно ставити. Натомість, стратегію дій московської влади, лінію її поведінки та мотивації можна було передбачити. Бо елементарна розважливість дозволяла відстежити логіку імперського мислення, яка вже кілька десятиліть поспіль опиралась на теорію «Москва – III Рим» і цілком улягала в характер зовнішньої політики Московського царату, яку важко назвати інакше, ніж послідовно експансіоністською. Під таким оглядом тісні історичні обійми «старшого брата» не можуть видаватися за нонсенс чи списуватись на деспотію обставин,* але й зводити до прокльонів тих, від кого іншої поведінки годі було й чекати. Суть залягала глибше, у речах системних, у тому, з чого складалися принципи, що формувало аргументативну базу і до чого зводилася уніфікаційна ідеологія Московського князівства. А її, до речі, не дуже й приховували. Мало не відразу після підписання Переяславських артикулів московський цар Олексій Михайлович наказав «собрати и на пожаре сжечь» за «слог его еретический»⁴² «Євангеліє учительне» Кирила Транквіліона-Ставровецького. Підставою для цього суворого вироку була польсько-московська угода, в якій Олексій Михайлович вимагав «під загрозою смертної кари» заборонити видання книг, які називались «безчесними», а вже опубліковані спалити.⁴³ Незабаром жорстока цензура над українською книгою переросте в її заборону. Рубіжною датою цього визиску став 1677 рік, коли Московський патріарх Іоаким заборонив видання книг українською мовою в Києво-Печерській Лаврі. На довершення цієї дискримінації української книги московський собор 1690 року видає «прокляття во й анафему, не точію сугубо й трегубо, но и многолюбо»⁴⁴ на нові видання творів С. Полоцького, П. Могили, К. Транквіліона-Ставровецького, І. Галятовського та Л. Барановича.

Ще далі пішов Петро I, який «заборонив перекладати російською мовою українські книги, а з 1720 року була введена заборона на друкування

* Наприкінці XVI століття в Московському князівстві співіснувало значне число діалектів, що утруднювало здійснення владних повноважень у територіально віддалених та мовно й культурно розрізнених землях держави.

42. Жулинський М. Українське слово: триумфи і втрати // Слово і час. – 2000. – № 8. – С. 11.

43. Там само. – С. 11-12.

44. Там само. – С. 12.

українською мовою книг в Україні та ввезення в Московське царство книжок українською мовою з Литви й Польщі. Не дозволялося передруковувати «Святе письмо» з книг, виданих в Україні».⁴⁵ За правління Катерини II ці заборони були поширені й на викладання українською мовою в Києво-Могилянській академії. Намагання збагнути цю послідовно-рішучу й історично-безоглядну позицію урядових кіл російського самодержавства унеобхіднює врахування тогочасного історичного контексту, а конче ідеологічних предикатів, що визначали сегменти культурного, політичного та церковно-релігійного значення й доволі ефективно працювали на сакралізацію монархічного абсолюту. У сфері, що визначала асиміляційну політику Російської імперії й водночас слугувала своєрідним «алібі» тим, хто виконував ті владні повноваження, за таку ідеологічну константу правила так звана норманська теорія. Її історичним засновником виступав літописний переказ про варязьких князів, який, кажучи словами М. Карамзіна, «заснували дві самостійні області Росії: Рюрик на заході, Аскольд і Дир на півдні».⁴⁶ Так, з легкої руки В. Татищева й М. Ломоносова, яких вважають батьками норманської теорії, набули чинности твердження про етнічну єдність різних частин Русі, її історичні першовитоки та релігійну спільність. Цим трьом постулатам, що узасаднювали ідею самодержавства, православ'я та народности, мала відповідати й мова. Не випадково наявність різних наріч у Російській імперії пояснювалась М. Карамзіним втратою слов'янами культурно-політичної єдності. У такому ж руслі розглядав природу московського, поморського та малоросійського діалектів і М. Ломоносов, тільки останній з них вважався спотвореним польськими впливами, а отже й не вартим засвоєння. Завдання повернення Малоросії до загальноросійської мовної спільности й поклала собі за обов'язок московська влада. Все це, певна річ, згубно позначилося на темпах і рівні культурного поступу України, на становищі її діячів, які, що там крити, були змушені принижуватись, іти на поступки, шукати компромісів, а ще частіше – зрікатися тих культурних цінностей, на яких виховувались, та забувати мову, котру засвоїли з молоком матері. Декого ж ця безвихідь приневолювала долати міжконфесійні перешкоди або шукати розради в етнічних землях закордонної України: «1744 р. у друкарні Корна побачив світ збірник латинських творів Ф. Прокоповича»,⁴⁷ в додатку до якого було поміщено вірш С. Яворського «Слізне з книгами прощання». Наступного року префект Києво-Могилянської академії Мануїл Козачинський видав у Львові шрифтом друкарень єзуїтської академії та

45. Там само.

46. Карамзин Н. История государства Российского. – 1818. – Т. 1. – С. 120.

47. Ісеевич Я. Державність і культурні традиції в XVII-XVIII ст. // Культура українського народу: Навчальний посібник / В. Русанівський. Г. Вєрвєс, М. Гончаренко та ін. – К., 1994. – С. 116.

Ставропігійського братства п'єсу «Благоутробіє Марка Аврелія», а також трактат «Філософія Арістотелева».⁴⁸ Стали в пригоді українським вченим і вроцлавські та ляйпцігські друкарні, де, зокрема, публікувалися навчальні посібники для потреб спудеїв Києво-Могилянської академії. Щоправда, серед представників освічених верств українського суспільства були й такі, чие сумління, попри означені зміни, залишалося спокійним, а можливо, той предмет їх просто не цікавив. У будь-якому разі, не помічаємо стурбованості в розмірковуваннях невідомого автора Густинського літопису кінця XVII ст., який, висвітлюючи етногенезу слов'ян, зазначав: «Найтрудніше ж довідатися щодо нашого слов'янського народу, звідки він є. Бо спершу ні один з-поміж хронографів ані слов'янами, ані Руссю їх не йменував, а імена сі по множестві літ уже до них прикладені були... Проте наскільки се нам відомо, всі народи слов'янські єдиного суть отця сини, бо єдиноголосся мови їхньої показує, що вони є єдиним народом».⁴⁹ Приблизно з таких самих настанов виходив автор «Синопису», який у розділі «Про ім'я та слов'янську мову», зокрема, зазначав: «І від славних справ своїх, передусім військових, слов'янами чи славними звати-ся почали. Така ж і мова слов'янська – одна з сімдесяти двох, які після стовпотворіння та змішання мов виникли, і цією мовою дав Бог племені Яфетовому говорити, яке від слави іменем слов'янів, слов'янським нарекло-ся».⁵⁰ Ось це тяжіння до єдності, таке, сказати б, хрестоматійне розуміння слов'янської спільності прислужилося московським ідеологам, стало за-садничим положенням їхнього думання.

Але попри всі незугарності, правові обмеження, шалений тиск уніфікаційного пресу імперії, не варто фарбувати українсько-російські взаємини у виключно темні кольори. Вони мали культуротворчу перспективу: і звуження сфери функціонування давньої української мови, і підпорядкування системи освіти імперським вимогам, і книговидавничі трансформації, що справили вплив на перекладацьку та друкарську справу в Україні, не можуть заступати значної і значущої діяльності українських мистців, діячів Церкви, науки, культури, освіти, політики та права. Клясичні приклади таких заслуг, що ставляться на карб українській вченій еліті, загальновідомі й засвідчені її причетністю до заснування (у 1687 р.) та діяльності московської Слов'яно-греко-латинської академії. «ректора-ми якої в період з 1701 по 1762 рік були в основному київські вчені – 18 з 21, а 23 з 25 префектів навчалися раніше в Києво-Могилянській академії».⁵¹ Тішить українську душу й те, що свого часу, понад півстоліття (52

48. Там само.

49. Комар Ю. Проблема народження мови в українському мовознавстві // Українська мова та література. – 1998. – Ч. 16 (80). – С. 1.

50. Там само.

51. Жулинський М. Українське слово: тріумфи і втрати // Слово і час. – 2000. – № 8. – С. 12.

роки!) обіймав посаду президента Російської академії наук український гетьман Кирило Розумовський, а до 1770 року на теренах Московської митрополії справляли або відбули свій пастирський послух 107 ієрархів з України. Відомо українолюбам і те, що «Граматика» Мелетія Смотрицького була покладена в основу російської орфографії та використовувалася як шкільний підручник аж до 1775 року. Гучну славу мав у Московщині й «Синопис» – перший вітчизняний підручник з історії, укладання якого приписується Інокентієві Гізелю.

Із застереженнями, але все-таки визнавався авторитет київської церковної школи, видатними вихованцями якої були Феофан Прокопович, Стефан Яворський, Варлаам Лашевський, Дмитрій Туптало, Арсеній Сатановський та ін. Так, перший з них був «правою рукою» Петра I, а другий фактично керував Священним Синодом епохи церковного реформування.

Отже, вибірково якісь із досягнень української культури та її репрезентантів приймалися і сприймалися, але чимало було й тих «незиставностей», справа усунення яких підпадала під обмежувально-репресивні заходи владних структур. Не уникло їх і козацтво, з полкових канцелярій якого за наказом Синоду від 1769 року було примусово вилучено українські букварі, а шкільне навчання переводилось на російську мову викладання. Незабаром, 1811 року припинила існування й Києво-Могилянська академія – *Alma mater* вищої освіти в Україні, що символізувала її культурну самобутність. Довершила цей тотальний наступ на все, що визначало сутність українства як культурно-політичного явища, ліквідація гетьманства, руйнація Запорозької Січі та подальше закріпачення селян Слобідської й Лівобережної України. Гайдамацький рух 1768-1769 та 1773-1775 років став закономірним викликом поневолювачам, які відбирали в Україні навіть те, що, здавалося, вже не можна було забрати. Цей визиск впадав в око й іноземним спостерігачам, у тому числі О. Енгелю, який у своєму дописі від 1796 року, зокрема, зазначав, що московська влада ставилась до українців «з великою підозрою, бо це ж були козаки, які вміли обстоювати свою політичну й культурну незалежність та людську гідність».⁵²

Але за якийсь час Україна була остаточно зруйнована і зсередини, і ззовні, виборсуючись з московських лабет, вона втрачала рештки своєї автономії. Польське повстання 1830-1831 років експансіоністським прямунням московських можновладців тільки додало завзяття: 1831 року було скасовано магдебурзьке право по всій Лівобережній Україні, а наприкінці 1833 року вийшов імператорський указ про перенесення Кременецького ліцею до Києва з наданням йому статусу університету. Відтепер його призначення впливало з необхідності «поширення російської культури, мови

52. Чайковський А., Щербак М. За законом і над законом: з історії адміністративних органів і поліцейсько-жандармської системи в Україні. – К., 1996. – С. 64.

та російської народності в західному краї імперії».⁵³ Небавом русифікаційний курс щодо України стає ще цілеспрямованішим та всеохопним: 1835 роком датується офіційна ліквідація Малоросійського генерал-губернаторства, а «українське дворянство, зрівняне у правах із російським, дістає більші можливості для здобуття чинів, винагород, посад і все далі й далі відходить від тривог і сподівань свого народу».⁵⁴ Разом з тим, у підходах, що вже нагадували чітко спланивану програму дій, знайшла своє декретивне завершення сумнозвісна політика «кнута і пряника»: одних заохочують, опікують, стимулюють, створюють їм сприятливі умови для переходу в лоно російської культури, що призводить до винародовлення та ренегатства, передусім серед представників вищих верств, інших через усілякі понуки змушують вподобати й пристати до панівної культури. І, зрозуміло, ці асиміляційні заходи не забарилися принести плоди, селекція яких полохала людей далеких від національної обмеженості та упередження.

Дещо кращою, але також безвідрадною була національна ситуація й на українському Заході: в Галичині, на Закарпатті, Буковині, де інший суспільно-політичний лад та життєвий уклад не стали на заваді втягуванню української інтелігенції (і хіба ж тільки її?!) «в орбіти інших культур і конфесій».⁵⁵ І причин тому було недостатком. Хоча, очевидно, не все, що відбувалося з українською субстанцією і на її географічному сході, і на заході, можна пояснити «натиском російського тоталітарного – як державного, так і церковного – абсолютизму»⁵⁶ або ж деструктивністю польського, угорського чи румунського впливів. Вони, як уже пересвідчилися і ще впевнимось, були, мали місце й безперечно шкодили національному становленню України. Але «відчуження від власного народу»⁵⁷ його верхівки, денаціоналізація інтелігенції мали глибше коріння, яке то проростало в дразливу міжконфесійну проблематику, то перепліталось з різнорідними політичними смаками, культурними уподобаннями та становою специфікою. І розібратися в тій комбінації нерідко взаємозаперечних смислів – не просто, а от враховувати її складність належить усім, хто хотів би уникнути поспішних висновків, тотальних звинувачень усіх без винятку «служивих малоросів» у холопстві, звироднінні та яничарстві, а, скажімо, щодо москвофілів з усіх українських усюд – закидів у зраді національних інтересів. То було б дійсно занадто і не зовсім доречно, як зайве, приміром, винуватити тих польських українців, чия відданість Христовому ідеалу вела в лоно католицької Церкви Речі Посполитої, що за поняттями того часу дорівнювало зраді національному благочестю й де факто спричинювало втрату почуття етнічної єдності чи, щонайменше,

53. Жулинський М. Українське слово: триумфи і втрати // Слово і час. – 2000. – № 8. – С. 12.

54. Там само. – С. 13.

55. Там само.

56. Там само.

57. Там само.

його притуплення. Палітра тих життєвих розкладів, без сумніву, пістрява й значна, а партитура їх дослідницьких викладів – просто-таки неосяжна. Користаючись з неї, без жодних зусиль можна було б затонувати трагічні сторінки української історії доби козацької руїни та суспільно-політичного розп'яття, що його довершили Полтавська баталія 1709 року та монархічні пута, в яких опинилась Україна через кілька помазепинських десятиліть. Неважко знайти ті барвники й серед майстрів політичного оранжування сучасної генерації, за допомогою яких досить вправно маркуються примари минулого, викриваються й ганьбляться дефектні типи національних індивідів, які й нині інстинктивно протистоять усьому випростаному, величному й тривкому або ховають у шатах поверхової ідеологемної казуїстики патологічну обмеженість світоглядних орієнтацій.⁵⁸

Між тим, визнаючи досягнення художньо влучної, термінологічно емкої та змістово наповненої критики покручів національної пустки, мізерії їхнього духовного світу чи ж удаваної еліти, з її екзистенційною невиробленістю та синдромом упослідженості, не станемо впадати в однібічність подібних звинувачень оцінок і тих, хто колись з примхи долі опинився біля українського керма, і тих, хто нині виявився нездалим розпорядитися даром національного самовизначення. Правом природи, попри всі загрози національному існуванню, українська душа у своїй первісній основі залишилась живою й малоураженою. Запорукою її незнищенності були кобзарі й лірники, сторожові чумацьких шляхів і легендарні берегині українського роду, козаки й козаченьки, герої літописних сказань Самовидця, Григорія Грабянки, Самійла Величка, невідомого автора «Історії русів», оті Вишенські й Чураївни, сонм яких поглинула безвість, але увічнила творча винахідливість, словом – незліченна кількість тих, чий етно-культурний розвиток відбувався поза прямим потужним до надмірності впливом порубіжних народів.

Цим, однак, не хочемо сказати щось на виправдання самоізоляціонізму, котрий, як і культурна експансія, завше шкодить поступові всякої спільноти, ураженої синдромом етнічного пуританізму. Через те, пам'ятаючи про небезпеки розчинення українства в інокультурному середовищі, не будемо й надалі розглядати мовно-мистецькі запозичення лише під знаком «мінус», погодившись на тому, що вони бодай частково могли мати й мали благотворний вплив.

Якщо ж при цьому спробувати доглядіти питомі етно-культурні вияви, то вважаємо за слушне послатися на творчий доробок першого українського філософа, байкаря й педагога Григорія Сковороди – постаті генно козацької, самобутньо-незалежної й цілісної, всебічно обдарованої та любомудрої. Вийшовши з народу, він став однією з найосвіченіших особистостей, якій ніби й діла не було до того, чим жило довкілля та що йому важи-

58. Самчук З. Безпринципність принципу «ситуативности» в політиці (український контекст) // Сучасність. – 2000. – № 2. – С. 65.

ло над усе. Але це поверхове й хибне враження. Певно почуваючись у царстві духу, він насвітлив потаємні «закамари» християнської душі, повернувши людину, що вже відцуралася праведного життя, духовним обличчям до Господа, обґрунтував конечну необхідність самопізнання й удосконалення, зорієнтував на прагнення істинні, вподоби горні. І як при тому Г. Сковорода не цурався цьогосвітніх марнот, і скільки особистої правди не було в його гордому й войовничому: «Світ ловив мене, та не спіймав», можемо сміливо визнати, що Г. Сковорода був не тільки «небожителем». Його вчення про «істинного чоловіка» [читай «справжню людину» – В. Ш.], як і годиться, впливало з християнської теодицеї, однак не суперечило ним же обґрунтованій теорії «сродної» праці, поза якою тут, на землі власного самопізнання, людина не могла почуватися щасливою та розвинути свої кращі природні здібності. Ось тому нами незаперечно поділяється твердження багатьох дослідників творчості українського Діогена, якого вони залюбки називали не тільки мандрівним, але й народним філософом.

Таким був і його дух, і незалежна та химерна вдача: Сковорода мав свій неповторно-оригінальний стиль мислення, і його вчинки, лінія поведінки іноді дивували, не сприймалися, виглядали певним анахронізмом. Та він, Григорій Сковорода, людина самовільна й норавлива, умів відстояти свої погляди або ж дотримуватися ним же виведеного правила. Поняттю «народности» у творчому кредо Г. Сковороди відповідають також його педагогічні схильності, ота сердечна простодушність, що інтригувала не завжди освіченого слухача демократичною манерою поведінки. У цьому ж контексті варто було б вказати і на мову філософських трактатів та байок Г. Сковороди, з її істотним розмовно-побутовим елементом та рясними еклектико-макаронічними нашаруваннями, що їх спричинило бездержавне життя України. Самозрозуміло, що ні етно-мовний традиціоналізм Г. Сковороди, ні його філософія на життєві предикати підросійської України вже не накладалися. Через те, заявлений яскраво й своєрідно творчий набуток Г. Сковороди став лебединою піснею давньої української літератури. А з ним канула в Лету й давньоукраїнська мова, що у творчості мистців барокко сягнула апогею у своєму розвитку. Тоді ж на маргінесах української літератури опинився також ідейно-тематичний спадок християнства. Спроба пояснити цей злам духовною випрацьованістю потенціалу релігії «не від світу цього» (Ів. 18:36) та пов'язати його з раптовим «упокоєнням» давньоукраїнської мови ще не знайшла свого кращого дослідника. Принаймні і питання штибу: «Чи не краще було відсвіжити книжну мову, впровадивши до неї поступово живі розмовні елементи, як це в себе зробили москалі?»,⁵⁹ і констатації на зразок «Раптовий перехід до народної мови означав розрив з великою культурною традицією, добровільне зречення багатой спадщини нашого ба-

59. Лисяк-Рудницький І. Розмова про барокко // Лисяк-Рудницький І. Між історією й політикою. – Мюнхен. 1973. – С. 54.

рокко»⁶⁰ не позбавлені слухності, але не охоплюють усього спектру проблеми: кризи християнської свідомості, що вже потребувала античних ін'єкцій та виявляла тяжіння до тотальної секуляризації; жорстоких цензурних обмежень імперського центру, що стомлювали, виснажували й зневіряли репрезентантів української культури, та ще врахування не-вмолимих законів існування, які впливають і на культуру. Через те, вбачаючи в особі Івана Котляревського батька новочасної української літератури, а в його «Енеїді» початок нової, суто світської й характерологічно національної доби українського письменства, ще раз подивуємося з несподіваного й нібито недоречно-передчасного занепаду давноукраїнської мови, з дезактуалізації церковно-релігійних творів – художніх пам'яток вишуканої культури почуттів, трансцендентної ейдології вибавлення, довершеної системи символіко-алегоричного розкриття потойбічних тайномислів, духовний попит на які, з іще не до кінця з'ясованих причин, катастрофічно впав. Компенсаторним засобом цього уневаження витонченої аскези аристократів духу та елітарних культурно-ідеологічних надбань стала сміхова культура ідеалізованого як поняття народу. Певна річ, що здатність потішатись, глузувати, жартувати, кепкувати взагалі, а за умов національної трагедії й поготів, є доброю прикметою – свідченням нескореності й майбутніх перемог над фізично дужими ворогами та елементарною ознакою національного здоров'я. З такого погляду бурлескно-травестійна переробка героїчної поеми Марка Публія Вергілія може вважатися вдалим акомпаньяментом маршовим мелодіям життя, тоді як у політичному сенсі Україні вже була вготована роля статиста. Якщо ж в «Енеїді» І. Котляревського бачити не просто заспів до нової української літератури, а, скажімо, перший твір, писаний народною мовою, і на тій підставі вважати його основоположним, то це твердження почасти не відповідає істині, почасти є спірним, а почасти виглядає натяжкою. У всякому разі, до І. Котляревського було написано десятки творів українською мовою, які засвідчували її діалектні особливості на місцевому та становому рівнях. Вельми похвально й те, що, виявляючи зацікавленість до життя давніх пращурів, І. Котляревський «вирослав на ґрунті найзначніших світових традицій»⁶¹ і крізь призму «української думи» зумів створити «правдиву картину-метафору тогочасної української дійсності»,⁶² яку автохтон уподобав, побачив у ній щось типове, вабливе, близьке й рідне, або, інакше кажучи, архетипне. Але щоб ціною відмежування від попередніх надбань сплачувати зиск нового мистецького уподобання, це вже занадто.

(Продовження в наступному числі)

60. Там само.

61. Кононенко П. Українська література: Проблеми розвитку. Навчальний посібник. – К., 1994. – С. 96.

62. Там само.

Володимир Погребенник

Суд Шевченком: універсалії пророчого слова в орудуванні Романа Олійника-Рахманного

Тарасове геніяльне слово, репрезентуючи всю глибину духового світу українства, повнокровно ввійшло в субстанціальну плоть публіцистики, есеїстики, історичних студій і літературознавства Романа Рахманного. Із жодним іншим автором не вів він так часто діалогу-пошуку істини, діалогу-визнання величі остаточної істини, проречених батьком модерної Української Нації. Присвячував спеціальні статті Шевченкові, якого вважав українським Месією, пророком Єремією на тлі нікчемного животіння *«славних прадідів великих правнуків поганих»*. Засівав сторінки статтей Тарасовими багатоцінними поетичними сентенціями, являючи в такий спосіб маєстат коштотних універсалій мислі «незламного патріота». Осмислював його життєвий подвиг, значення для України та дорогу у світ широкий політонального слова Шевченка. Цитував «Кобзаря» строфічно, репрезентуючи читачам афористичні добірні зерна ліро-епосу та лірики – політично-сатиричні вірші й камерні, родинні поезії, історіософські пророцтва й варіації на мотиви біблійних «малих пророків». Наважувався засадничо переосмислювати найкоштотніше джерело й молитовно припадав до ідейно-художніх клейнодів «Кобзаря» як до національної святині й уселюдського скарбу. Вітав пропагування Шевченкової світової величі, піднесення його реального значення в сьогоденні українською громадою в екзилі (*«Як відкрити світові Україну?»* й ін.).

Відомо: час лірики – теперішній. Але не менш частотним за зболену аналізу колоніальної авторової сучасності, коли *«над дітьми козацькими поганці панують»*, було в Тараса Шевченка, романтика-візіонера й месіяніста, ширяння думкою в історичному минулому. Тож і залучив Роман Рахманний виплоди Шевченкової думи, наприклад, до статті «Правдомовний гомін віків над Києвом». Цю назву, гадаємо, «підказав» Тичина своїм «Золотим гомоном» – поемою про інше, справжнє, свято волі в столиці відновленої держави українського народу. «Навела» на такий заголовок, певне, й сама трибуна – «Гомін України» (назва часопису, звичайно, походить від поезії Тараса Шевченка, а не від твору Івана Ле). Тут у 1982 році й було вміщено статтю, позовну щодо офіційних советських ідеологем, про 1500-ліття Києва та вічну дружбу «збратаних» «великого» російського й українського народів.

На противагу їм вже перший цитований катрен,

*Кажуть, бачиши, що все то те
Таки й було наше,
Що вони тільки наймали
Татарам на пашу.,*

контекстуально напоїв іронічне неприйняття Р. Рахманним партійно-урядових заяв московських і київських можновладців усією силою підспудного Тарасового сарказму. Публіцист використав символіку іншої – чорної і справжньої – ювілейної дати страшної руйнації Києва 1482 року ханом Менглі Гіреєм із намови Івана III, «богобоязненного» царя, який не бажав зміцнення України. По канві Шевченкової глибокосутньої зауваги автор статті розкрив прихований замір московських «нових Батіїв» перетворити Україну на дике поле, що його Московщина винайме татарам чи німцям «на пашу».

Наступна ремінісценція з «Кобзаря» під пером Р. Олійника-історика поєднала дві сторони однієї медалі. Йдеться про те, що кремлівський експансіонізм невідлучний від звичайного грабіжництва. Бо ж Іван III сподобився-таки від хана золотої чаші з Св. Софії. Тобто «сталось так, як згодом Шевченко написав» (Рахманний Р. Роздуми про Україну // Вибрані есеї та статті 1945-1990 / Упор. Л. Федорук. – К.: Видавництво Товариства «Прогрес». – 1997. – С. 121. Далі – РПУ) в ораторії «Кавказ» про «з пожару вкрадений покров...». У згаданій студії «Ми – українці Шевченкового роду» цитовані рядки продубльовано в скороченому, проте й ледь подовженому варіанті. Р. Олійник-шевченкознавець цим заакцентував: свого часу тільки Великий Тарас сміливо протиставився фальшивій тезі «доброзичливців» про Україну як начебто споконвічну власність росіян (погодінська концепція), які її «піднаймали татарам на пашу і полякам». І в цій відповіді суміжним є мотив грабунку колонізаторів: «Москалики, що заздріли, то все одчухрали». Вину за це, слушно зазначив учений. Шевченко поклав на «Олексійового друга» Богдана-Зиновія. Адже неусвідомленість наслідків Переяславської ради не звільнила гетьмана від відповідальності за них. Звідси походить апелятивна адресація до всіх козацьких правнуків у статті «Крим – брама до волі чи до неволі?». Її автор ствердив: слід по-козацьки захищати Батьківщину, не сподіватися на «союзників» і не віддавати нащадкам історичних ворогів невід'ємних частин своєї території. Створення автономної республіки в Криму, прозріливо попереджав Роман Рахманний іще в советські часи, стане потенційною небезпекою для України.

Новаторство автора «Холодного Яру» в поцінуванні правди історії шевченкознавець Тарасового роду добачив і в його гнівній відповіді всім фальсифікаторам на кшталт Аполлона Скальковського, який у праці «Наезды гайдамак на Западную Украину в XVIII ст. 1733-1768» (Одеса, 1845) назвав гайдамаків розбишаками й злодіями. Цитуючи «Холодний Яр», твір, у якому твердження Скальковського спростовано по-художньому переконливо («Брешиш, людоморе! За святую правду-волю Розбойник не

стане...»), Р. Рахманний обстоював право українців, подібно до інших націй, вибороти свою «правду, волю». Вона ж, як і сила, згідно Шевченкового крилатого афоризму – тільки «в своїй хаті» (навіть «сумирніший» П. Куліш у «Драмованій трилогії» дійшов висновку, що дарма їх десь шукати, «окрім своєї озброєної хати»). Показово: публіцист віддав «селянському королю» (Юрій Липа) – «королеве», потрактувавши Шевченкову сентенцію як «фундамент ідеології та програми всього народовладного українського визвольного націоналізму» (РПУ, 567). Тарасова ж відповідь Скальковському попервах стала для Романа Рахманного, що цікаво в діяхронному аспекті, аргументом у гідній відповіді очорнювачам чину вояків УПА – борців за «святую правду-волю» («Кров і чорнило», 1947).

Українську державну «озброєну хату» найбільше поруйнувало взаємне побороювання різних гетьманів, але не так часто власне українських орієнтацій. Оті, як писав Шевченко, взаємні «войни й військовій сварі». Ця аксіоматична думка Р. Олійника-історика, покріплена розлогою цитатою з монографії «Руїна» Миколи Костомарова, перейшла зі статті «Три етапи вільної української преси» у «Відповідь сердитому молодому сфінксові» («Сучасність», 1964). Від емоційного сприйняття «діл батьків наших», над якими Шевченко, студіюючи історію, ридав, як пише Р. Рахманний, і до вартих уваги порад досвіду молоді (замість надокучливих дидактичних повчань), – такий рецептивний діапозон осмислення вітчизняного минулого «судом» Тараса.

Коли він розмірковував про нашу історію, на очі йому наверталися сльози, Володимир Винниченко не рекомендував думати про ті ж історичні факти без броду. Та запитаймо себе: історію якої країни можна читати без броду? Франції з її різаниною катарів і Варфоломійівською ніччю, революційним терором і Вандеєю, Седанською катастрофою і німецькою окупацією? Німеччини з її продажем гарматного м'яса за океан і знекровленням нації у двох світових війнах? Польщі, яка колись мірялась – тут Р. Рахманний цитує поему «Гайдамаки» – з «москалями, З ордою, з султаном, З німотою», а далі підточила себе свавіллям «короленят» і жорстким гнобленням козацького народу й була тричі поділена, надовго зникла з політичної мапи? В історії кожного народу знайдемо не лише свою руїну, але й героїчні зриви, продуктивну працю. Тим-то й пропонує публіцист пошевченківськи, в першу чергу, молоді критично вивчати історію, читати, самостійно думати,* навчитись «уникати помилок і хиб попереднього покоління» (РПУ, 589), набуті опірності проти навіянь із «чужого поля». Щоби, наприклад, не повторити блуд тих українців із сусідньої Молдови, які

* Саме таким є патос статті «Чому політичний Тарас Шевченко?», опублікованої в журналі «Визвольний Шлях», 1994 року, № 3-4. У ній прагнення нинішньої молоді впрост означені словами Тарасової «Молитви» – «Любити правду на землі» та «Друга щирого». втішались «єдиномислієм» і «братолюбієм».

виявили бажання до власної асиміляції. Забуті цим поколінням слова з «Гайдамаків» *«І ви, молдовани, Тепер ви не пани ... Братайтесь з нами, З нами, козаками, ... Будете панами»* – засвідчують опритомнюючу щодо національної гідності, солідаризуючу (на засадах рівності етносів) функцію літературної клясики в подальшому суспільному розвитку.

Шевченко-«баладник» (Микола Зеров) посприяв наочності гострого оскарження руйнівних дій предків («Дон Кіхот і Гамлет на горі»). У цьому діялозі «Він» – варіація «сердитого молодого сфінкса» – висуває звинувачення своїм українським сучасникам. Зокрема, в наслідуванні тих, що «понасипали по всій Україні могилок, на чужину пішли та й ніхто не згадає...» (РПУ, 409 – порівняймо з рядками баладного вірша «За байраком байрак...»: *«Наносили землі Та й додому пішли, І ніхто не згадає...»*). Як бачимо, це вільна й незвична акцентуація твору. Лялмотив-бо в Шевченка інший – найбільшої тяжкості гріха супроти нації. «Він» же наголосив на недостатній увазі в екзилі до тих, хто продовжує активно чинити опір Росії, до цього «руху національної гідності». До таких осіб, скажімо, як Леонід Полтава та багато інших. Шевченко ж, вельми чутливий до різних виявів гніту, непримиренний до сервілізму українців, завдяки своєму «крилатому мистецтву прозирання душ» (С. Цвейг) посприяв Романові Рахманному у виведенні на суд сучасників цієї набутої етноментальної риси задля її подолання. Без їдкого сарказму, на практично родинно-побутовому рівні, автологічно висловив свого часу Шевченко драму краян, прийдешніх українських мистців. Ось її універсальна формула: *«Не наша мати [Росія – В. П.], А довелося поважати»*. В історико-літературному психологічному «портреті» «Останній рейс глухонімого поета» ця максима спрацювала в прикладанні до творчості Олексі Влизька.

Свого часу Шевченко-«журналіст» («Журналом» Тарас називав свій щоденник) визначив власну історію як частину історії своєї Батьківщини. У цьому сенсі історичними можна визнати його ліричні ретро- й інтроспекції засланського періоду. Одна з них, «N.N. («Мені тринадцятий минало...»)), виступила в статті «Коли ще звірі знали українську мову» атрибутом часів, коли «Мова української природи і мова української душі творили одне гармонійне ціле» (РПУ, 19). Містком для зближення вірша-спогаду, з одного боку, і піднесення гармонійної та щирої архаїки, з другого, є дитяча багата уява, пам'ять дорослого серця автора про високе небо дитинства. Це ж бо його чаром артизму виестетизував автор на протигагу тяжким обставинам свого підліткового життя рядки *«Ягня, здається, веселилось! І сонце гріло, не пекло!»*. Саме такого типу осердечені спогади, визначивши тріумф гармонії серед хаосу світу, зігривали душу поета в азійських пісках, додавали сили *«жити в оковах»*, як цитував «Кобзаря» у «Нашій меті» 1963 року Р. Олійник, цього разу – історик Української греко-католицької церкви. А «жити» в Шевченка взагалі означало *«і людей любити»*, працювати на їхню користь, замість себелюбно

«гнилою колодою по світу валяться» (стаття «Виховні аспекти українців Канади і Америки»: «Америка», 1981).

Простежуючи наслідки історичного минулого в сьогоденні (у Шевченка вони нерідко фатальні), Роман Рахманний на собі відчув особливу його болісність в екзильному бутті на чужих берегах, удалині від Батьківщини. Так, у пролозі «Не словом єдиним» у порівняльно-життєписних зближеннях «Адам Міцкевич над Сеною» – «Тарас Шевченко над Невою» розкрились аналітичність розуму й белетристичність уяви. У взаємодії вони відтворили через наведені рядки одного з останніх віршів нашого генія болючу втрату зв'язку часів, а з ним і волі:

*Якось то йдучи уночі
Понад Невою... та, йдучи,
Міркую сам-таки з собою:
– Якби-то, – думаю, – якби
Не похилилися раби...
То не стояло б над Невою
Оцих осквернених палат!
Була б сестра! і був би брат!
А то... нема тепер нічого...
Ні Бога навіть, ні півбога.
Псарі з псарятами царять,
А ми, дотепні доїзжачі,
Хортів годуємо та плачем.*

Хоч яке безрадісне й безнадійне це моделювання ланки «якби», та в такій формі творили найбільші. Тарас Шевченко в поемі «Іржавець» писав про українців: «якби були Одностайне стали» – з Мазепою! А Франко у вірші «І досі нам сниться...» з циклу «На старі теми» скрушно мовив: «Якби-то над Доном Стали ми рядами...», то розбили б ворожі орди... От і в Р. Рахманного ця допустова конструкція доносить доленосний урок історії: не гасити козацького духу перед вражою потугою, а одностайно на відсіч стати. І навіть програвши, не хилитися рабами, а міркувати над тим, як повалити «осквернені палати». Образ-символ царських палат здобув проникливу шевченкознавчу інтерпретацію Романа Рахманного, яка гідна вжитку в шкільних і університетських підручниках. За Р. Рахманним, це втілення «влади, сили й культури панівної нації в умах мільйонів людей, позбавлених основних прав» (РПУ, 4).

Шевченків ізболений розмисел про недавнє минуле чи його сучасність придався публіцистові в контексті осуду імперіялістичних воєн Кремля, зокрема афганської. Стаття «Русифікаційний плян до українського двору» («Свобода», 1979) й епітафія політолога «Думки над могилою українця в російському мундирі» («Свобода», 1982) закономірно притягли до публіцистичного дискурсу гостроінвективні звинувачення російського імперіялізму

в загарбницьких війнах. Їх автор остеріг перед загрозою для України через зіставлення з війнами царату в XIX ст. проти вільнолюбних горців під облудними гаслами «визволення» та культуртрегерства. Відбитий у «Кавказі» сердечний біль за приятелем, українським художником і письменником шотландського походження Яковом де Бальменом, який наклав головою за *«не за Україну, а за її кат»*, визначив паралелізм доль із загиблим у горах Гіндукуша 19-літнім харків'янином. Для патріота-моджагеда, як і Яків для котрогось із вояків Гаджи Мурата, він був тільки російським окупантом.

Коли дивитися поверхово, то Роман Рахманний, подібно до Тараса Шевченка, став на антипатріотичну позицію симпатії до ворога наших вояків. Але для них обох важливішим навіть за долю приятелів чи краян був принцип права всіх уярмлених народів (а Бог, вірили романтики, створив усіх вільними та рівними) збройно захищати волю. Та й свобода, як писала мадам де Сталь, таки давніша за деспотію. Отож, має більше право стати горою. Роман Рахманний змодельював імпульси, що водили пером автора «Кавказу». Він стверджує, що Шевченко був *«певен одного: українці, зазнавши болючих втрат у московській імперіялістичній війні, врешті усвідомлять потребу самооборони»* (РПУ, 118). *«Відшевченківськи»* – в ладі й складі «Кавказу» – змодельовано публіцистом те, що він прочитує як чорнильну лють *«чорнильних а чи каламарних душ»* (це – далека парафраза *«комедії» «Сон»*) на святую кров борців: *«сакля очі коле»*, бо *«не нами дана»*.

Належно поціновано й висоту морально-етичної позиції Шевченка з його *«апотеозом визвольної боротьби народів Кавказу проти російського загарбництва»*. У статтях *«За який світ?»*, *«Думки над могилою українця в російському мундирі»*, *«Березень – місяць двох Тарасів»* і *«Ми – українці Шевченкового роду»* чотири рази – найчастіше в *«Роздумах про Україну»* – процитовано знаменні слова віри в Божий промисел *«Борітеся – поборете, Вам Бог помагає!..»*. Публіцист протиставив позиції – Шевченкову та російського поета Пушкіна, який із великодержавницьких позицій звернувся до горців: *«Смирись, Кавказ, идет Ермолов!»* (царський генерал – В. П.). Цим виявлено велич і моральну красу творчості українського поета. Виведення під світло істини давньої політики кремлівських сатрапів відстоювати українськими руками великодержавні російські інтереси в Європі, Азії, Африці, Латинській Америці органічно вклалося у вогненні рядки *«Кобзаря»* в статті *«На вавилонських ріках України»*. Зокрема, в такі: *«лягло кістьми людей муштрованих чимало»*.

«Тюрмі народів» Росії та її агресивній політиці, освяченій Російською православною церквою, Роман Рахманний протиставив надію та віру. Вґрунтував її на Шевченковому оптимізмі історіософа. Ніхто-бо *«Не скує душі живої І слова живого»*. Над ними не владні тирані та деспотичні режими. Прометеївський пал живить серце народу-борця і його поета-пророка. І воно *«знову оживає І сміється знову»*, пориваючи до змагань усе нові генерації Шевченкового роду. Так автор *«Роздумів про Україну»* по-

діляв історичний патос великого попередника. Надхнений фінал доповіді на торонтонських Шевченківських урочистостях (див. РПУ, 573) підніс потребу в Тараса «*вчитись так, як треба*» й усією набутою мудрістю твердо прирікати: «*Ми віруєм твоїй силі І слову живому*». Врешті, неохотно вірити, як провістив Батько Тарас, – «*Встане Україна І розвіє тьму неволі!*...». Зміцнення цієї віри народу визначив публіцист як головну Шевченкову заслугу й у статті «Три аспекти української державності» (Див.: Рахманний Р. Україна атомного віку // Есеї і статті, 1945-1986. – Торонто: Видавництво «Гомін України», 1987. – Т. II. – С. 248. Далі в дужках у тексті – УАВ, том та сторінка.).

Ідейна повнокровність такої журналістики плекана, зокрема, під стягом Шевченкового патріотизму. Чинниками цього почуття національної честі у двоголосі «публіцист – поет» виявилися: 1) замилювання неповторною красою рідної землі, гостро-носталгійно відчуттю на чужині (латентно-«відшевенківська» символіка вишневих садків і «золотодайних» ланів). Цей останній епітет з відкритого листа «Кров і чорнило», оригінальний і артистичний, укотре виявив художній хист публіциста; 2) деідеалізація образу чужини. Як наголосив Роман Рахманний у статті «Наше місце в бою за душу свого народу», ще 1845 року Тарас Шевченко остеріг земляків: «*У чужому краю Не шукайте, не питайте Того, що немає І на небі, а не тільки На чужому полі*»; 3) усвідомлення слави предків у відстоюванні свободи народу й індивідуума; 4) козацький виклик національній і суспільній біді, що породжує життєву активність постави «*караюсь, мучуся, але не каюсь*» (Роман Рахманний передав його і таким ляпідарним ствердженням «Кобзаря»: «*На те й лихо, щоб з тим лихом битись*»); 5) цілковита, вживаючи Франкове слово, абнегація (самозречення) в готовності не допустити чергового пробудження України зі сну «*в огні й окраденою*» злими лукавими людьми. Це страшне поетове віщування прикладене публіцистом, зокрема, до апокаліптичної спадщини Чорнобиля в однойменній статті 1986 року; 6) несприйняття офіційних фальшивих ідеологем у поцінуванні минулого й у плануванні майбутнього. Наприклад, слов'янофільства російського штибу з чільною ідеєю гуртування слов'ян під скипетром «білого царя». На противагу їй Шевченко разом із кирило-методіївськими братчиками висловив мрію про те, «*Щоб усі слав'яне стали Добрими братами*». Тобто рівними, суверенними й незалежними народами, відповідно до слушного коментаря Романа Рахманного (стаття «За який світ?»).

Основними ж виявами високого почуття національної гідності на лінії «текст – інтертекст», тобто в даному разі диптиху «статті Р. Рахманного – поезії Т. Шевченка» бачаться: а) критика чванства «*синів сердеиної України*». Адже не може для нього бути підставою таке: «*Що добре ходите в ярмі, Ще лучче, як батьки ходили? Не чваньтесь, з вас деруть ремінь, А з їх, бувало, й лій топили*». Зрівню несприйняття й суспільної пасивності

земляків, які, знаючи про кривди України, *«дивились і мовчали Та мовчки чухали чуби»*, всілякого лицемірства й особливо вислужництва перед ворогом (стаття «Каламарні душі, чорнилом політи»); б) тверде усвідомлення певної і безсумнівної мети (*«За що боролись ми з ляхами, За що скородили списками Московські ребра?»*). Вона вирізняла згаданих істориком українських вояків УНР, УГА, УПА, учасників визвольного руху 1941-1953 рр.; в) гаряче патріотичне чуття. Цю «найбільшу Шевченкову заповідь» (Р. Рахманний) явлено в перлинах лірики «Чи ми ще зійдемося знову...», «Мені однаково...», «Псалмі 43» з «Давидових псалмів». І є вона серцевинною в шерегові статей та есеїв «України атомного віку», з різних позицій обговорюється, виконує лаятмотивну роль в донесенні думки; г) практична діяльність, хоч би позірно дрібна, в себе вдома й на чужині на доказ правдивості безсмертного Шевченкового слова про те, що *«Не вмирає душа наша, Не вмирає воля. І неситий не виоре На дні моря поля»* (УАВ, III, 504).

Аналіза української дійсності як єднальний фермент тексту й інтертексту набула у відтворенні Батьківщини часу Миколи І Палкіна містких і виразних конотацій. Ремінісценції та алюзії на Шевченка стали вагомим компонентом публіцистичної синтези в розвитку теми. Опосередкований спосіб актуалізації довічних думок великого Тараса виявила теоретична студія «Сучасні критерії українського патріотизму» («Свобода», 1978). У її «портретній» частині «Українець ювілейного державницького року» лист до діда політв'язня Валерія Марченка подано як інвективу, конгеніяльну до «комедії» «Сон». Критичне вістря (як і в статті «Конституція всеросійських водоносів і дроворубів»: там само, 1979), спрямоване проти тих, що допомагали знімати на користь Москви «полатану сорочку» з України. Сама ж духово дуже постать молодого патріота в моментальній візії публіциста сформувалася «на стику» літературних характеристик. Попервах Тарасового Яна Гуса (поема «Єретик»), на що вказує порівняння з кедром. Але виріс він не серед поля ливанського, як у Шевченка, а на тій «дикій пустелі» (Іван Багрянний), на яку советська влада перетворила колись самостійну Україну.

Чи взяти б інший приклад – убивчий сарказм «Кавказу» в малюванні «тюрми народів». Сила сатиричного розвінчання не змаліла навіть у конструкції «від супротивного» (стаття «Подвійний подвиг Левка Лук'яненка»). Знаменита формула *«Од молдованина до фіна На всіх язиках все мовчить, Бо благоденствує!»*, обіграна й у статті «За який прапор?», сполучила урядово-адміністративно-цензурні причини того всезагального мертвотного «благоденствія» під пресом царів і генсеків. За висновком політолога Р. Рахманного, природа Росії однакова, «незалежно від змінливості її режимів» (РПУ, 608). Із цієї причини у вірші «І день іде, і ніч іде...» петербурзький українець дивувався, *«чому не йде Апостол правди і науки»* (РПУ, 281). Такого типу реакцію автор статті «На вавилонських рі-

ках України» не вітав за її пасивну споглядальність, хоча прийняв, зважаючи на право знищеного неволею поета* на сумовито-філософічну думку. Надалі ж пропонував сучасникам протиставитися недові. Задля цього й Тарас Шевченко по заслання закликав українців *«Громадою обух стати Ти добре вигострить сокиру Ти й заходишься вже будить...»* (фінал статті «Дон Кіхот і Гамлет на горі»). Визнаючи велич Тарасового заповіту «не для бібліотечних сховищ», друге «Я» автора з цієї статті справедливо пропонує тут як невідкличну доцільність добре «вигострить сокиру» української політичної концепції. Слова майже тридцятип'ятилітньої давности особливо актуальні в сучасній Україні, що показує: як і літературна, публіцистична класика актуальності не втрачає...

Для Романа Рахманного шевченківська думка, окрилена віршовим метроритмом і мелодикою, стала одним із джерел усвідомлення потреби очиститися від колоніального лепу (*«Умийтеся! Образ Божий Багном не скверните!»* – РУП, 283), імпульсом до самоусвідомлення: *«Я не самотній, є з ким В світі жити»*. Таким є шлюсарський роздум про людську й журналістську самотність того, *«хто дивиться на людей душою»* («Про дві самотності та очі читачів»: «Сучасність», 1967). А підведено до нього широким спектром життєписних ілюстрацій до висвітлюваної проблеми самотності. Власним перекладом восьмивірша універсаліста Гете задіяно й осмислення своєї самоти Іваном Франком. Він, як відомо, поборював її ревним виконанням суспільного обов'язку. Від сердечного ж болю лірик звільнився, виповівши його в «Зів'ялому листі» за допомогою Гетевського Вертера. Його словами Франко застерігав від спроб перемагати самотність свинцевою крапкою в скроню. Нарешті, супутнім є відсилення до Шевченка. Він в автентичній психологічній реінтерпретації Романа Рахманного рятувався від ностальгійної самотності, яка вилітала рій за роєм думами – «уявними „розмовами“ про славне українське минуле з запорожцями, гетьманами й гайдаками, які – на крилах його уяви – прилітали з далекої України в його самотню хатину на чужині» (РПУ, 63).

Взагалі публіцист адекватно сприйняв Шевченків потяг до філософування, для якого відповідним виявився «вільний» за будовою романтичний ліро-епос. Так, він відчув і зумів адекватно зінтерпретувати у статті «Трава ростиме і після нас» («Свобода», 1976) філософські розмірковування Шевченка над вічною загадкою життя. Скажімо, рефлексію, відбиту в рядках *«Все йде, все минає – і краю немає... Куди ж воно ділось? Відкіля взялось? ...»* (УАВ, I, 572). Від усевладдя задумливої резигнації, щему самотності поета-засланця оберігав єдиний, за Томасом Карлайлом, маєток людини – надія. Йій Роман Рахманний присвятив есе «Міркування про

* Не можна погодитися, що неволя знищила дух Тараса. В пісках Азії він утратив фізичне здоров'я, проте міцне духове здоров'я, потужну національну суть виявили його твори, написані після заслання.

надію» («Молода Україна», 1973). Як антидот від абсурдності буття в неволі постає змодельоване психологічною інтроспекцією сподівання Тараса, що в майбутньому українське *«щире серце молоде»* відгукнеться на його поетичні думи. Щирісповідальними є інтонації заслання, актуалізовані в «Міркуваннях...». Говорячи про силу надії в житті невольника, поет, естет і речник краси до меж божественних, увів прозаїзм, що вияскравив нестерпність тягара існування без сподівань: *«Як же його у неволі Жити без надії? Навчить мене, люди добрі, А то одурію»*. Коментар есеїста зглибив принципи дії психічного механізму, що врівноважує протилежні площини свідомості людини й оберігає психіку від заламання. Розкриття чинників цієї дії Роман Рахманний віднайшов у посланні «А. О. Козачковському»: *«Так ти, і Україна, І Дніпро крутоберегий, І надія, брате, Не даєте мені Бога О смерті благи»*.

Тарасове невмируще слово, щирісповідальний тембр «Кобзаря» виступили в статті «Коли ще звірі знали українську мову» ще в одному аспекті. Досліджувати його розпочав буковинський послідовник Шевченка Юрій Федькович (оповідання «Кобзар і жовняри»). Тут ідеться про значення Тарасової поезії-пісні для краян на чужині, в цьому разі, українських поселенців за океаном. «Кобзар» був для них Новим Заповітом. Отією нештучною творчістю, що *«Без каменю, без золота, Без хитрої мови, а голосна І правдива, як Господа слово»* (РПУ, 20). А для самого Шевченка його поезія – слово, свідомо поставлене на сторожі коло нащадків, *«отих рабів малих німих»* (УАВ, III, 159), як дієва єднальна сила. У першому ж розділі другого тому «України атомного віку», по-шевченківськи названому «Слово на сторожі», введено тему ролі українського слова в боротьбі за волю Батьківщини.

Публіцистичний виклад Романа Рахманного заснований на вартісній ідеї високого гатунку про довічну універсальну актуальність щирого слова поета-пророка. Тому так природно накладаються навіть особисті зв'язання Шевченка («На вавилонських ріках України») на екзистенціальні буття Української Нації. У тому числі скрайні: так, емоційний стан *«Жити не хочеться на світі, А сам мусиш жити»*, зумовлений упослідженістю українства в XIX столітті, органічно прольонгований у XX-те. Сталося це за допомогою введень від автора на кшталт «Добре знав цю ситуацію Тарас Шевченко, коли писав на заслання...». Полярний настрій *«Хоч доведеться розп'ястись, А я таки мережать буду Тихенько білії листи»* передає перебіг внутрішньої боротьби заслання. Емоція стала проявом непохитної вірності собі й відданості Україні, яку ніхто не рятує, *«козачество гине»*. Письмо Романа Рахманного дефінітивно рішуче в окресленні життєвого й творчого виклику Кобзаря: *«Цілій царсько-російській імперії [...] Шевченко, перебуваючи на березі своєї психологічної „вавилонської річки“, протиставив свою рішучість жити й діяти по своїй волі та обороняючи своє творче „я“ власним розумом, власним словом»* (РПУ, 270). Слушно

наголошено нечисленність таких відповідей деспотам в історії людства. Для підкреслення питомих внутрішніх підвалин шевченківської відповіді цілковито переосмислено та прикладено до особи його автора рядок «Кавказу»: «Шевченкова база була інша – не позичена і ніким не дана» (виділення наше – В. П.; РПУ, 475). Позбавлений саркастичного звучання, цей поетів образ виявився придатним і для характеристики цінності української преси вільного світу – «*воно не прошене, не дане*».

Тонке обігрування слова-зброї Т. Шевченка та його патріотичної думки показове у відкритому листі до літераторів УССР «За гідну українську державу» анафоричністю серцевинного «*Мені однаково, чи буду Я жити в Україні, чи ні...*». Спершу цитація постала як новочасна клятва Гораційв на вірність Батьківщині, як присяга власна, олійниківська, – своїй державі. Нею для публіциста залишилась УНР громадянином якої він був і вірність якій протягом років зберігав у соборі душі. Далі мотто «*Мені однаково*» знов і знов виникає та множитья, шрифтом уже не завжди виділяючися. В межах сповідальної наростаючої градації ця анафора поступово розкриває портрет автора, шевченківської «духової» людини, з його заповітною мрією про ідеальну Українську Державу.

Тож йому однаково, наприклад, чи збагнуть його думки й почуття київські правлячі кола УССР, яких не муляло московське ярмо. Йому однаково, яку політичну структуру матиме Українська Держава – аби була вона гідною. Навіть байдуже, міг би він там побувати чи ні. Якщо ні, то достатнім було б саме усвідомлення її існування у формах, обраних її народом. Та не однакові йому, множив критичну масу патріотичних незгод публіцист, численні свідчення другорядности українців у ССРСР. Не індиферентне й постійне таврування кожного прояву національної свідомости як прояву «буржуазного націоналізму». Нестерпними для нього є: сама думка про півстолітню фізичну ліквідацію українських діячів червоною владою; неповага київського уряду до власної республіки, її конституції, холуйство перед Кремлем; колоніальна дійсність України, обсадженої ренегатами – рабами рабів.

Отже, цю щирю статтю пронизано не тільки патріотичними настроями вірша «Мені однаково...» Шевченка, а й власними найдорожчими переконаннями. Її конструктивна ідея та патос можуть бути визначені як публіцистичний концепт гуртування «материкових» і екзильних братів-українців навколо ідеалу вільної державницької нації. Та брутальна кампанія, що розгорнулася в підсоветській пресі проти відкритого листа «За гідну українську державу» та його автора, довела: режим зрозумів небезпечність його дійових закликів.

Візіонерська природа поезії Тараса Шевченка найкраще надавалася Р. Рахманному для унаочнення зв'язків «минуле – майбутнє», розкриття віщого дару Кобзаря. Так, апокаліптична спадщина Чорнобиля (Див.:

УАВ, III, 331), мовляв, справдила його віщування «Україну злії люде Присплять, лукаві, і в огні її, окраденую, збудять...». Хист передбачати прийдешнє неначе передався від поета – публіцистові. Зокрема, всього через кілька років історія довела слушність прогностично зірких слів автора «На вавилонських ріках України» у передбаченні, слідом за Тарасом, краху нового Вавилону, тепер – советського. Стаття розкрила страх ворога перед наближенням тієї хвилини, коли збуджений український народ «розтрощить трон, порве порфиру» совето-російської імперії. Надхненні Шевченкові рядки вірша-пророцтва «Бували війни й військові свари...» публіцист Рахманний самобутньо приклав до рідного народу. Адже це він – отой «козак безверхий». Безверхий, оскільки окупанти йому постійно стинали «верх» (Див.: РПУ, 297). А коли так, то доцільніше діяти, зрозуміли ті ж Валерій Марченко й Василь Стус. Інакше справдиться поетове моторошне віщування: «Погибнеш, згинеш, Україно...».

Поряд із виявами розосередження художніх «шевченкізмів» в есеїстиці Романа Рахманного діє закон їх концентрації та своєрідного тлумачення значень. Ідеться, насамперед, про есеї «Березень – місяць двох Тарасів», «Ми – українці Шевченкового роду», «Український псалом 1988 року» та «меморат» «Їхнім подвигам віддаймо їхні імена». Перший із них переріс межі відгуку з календарної нагоди. Тим більш актуальний він для «широких мас», вихованих на советських офіційних відзначеннях роковин Шевченка – помпезних свят, що вихолощують глибинну національну суть Тарасових ества й ідейної спадщини. Есеїст відштовхнувся від містичної близькості дат 9 й 10 березня (дні народження і смерті) і 5 березня – дня, коли в борні з тим же ворогом України загинув Тарас Чупринка (Шухевич). Зіставлення дат допомогло зрозуміти внесок обидвох неспівмірних постатей у справі зростання українського народу. І дійсно, шевченкознавча частина статті, цінна сама по собі, стала ще більш опуклою та зримо рельєфною в розкритті читачам масштабу чину обидвох Тарасів.

Шевченко, зразу постулював автор, своєю поезією зорієнтував українців до змагу за самовизначення, за народовладну рідну державу. Своїм життям і творчістю підніс на новий, вищий щабель, їхню національну свідомість. Цим зрушив їх до вищого існування, став духовим батьком українства, месією мистців, учених і політиків, апостолів правди. Одним із тих, хто впроваджував його заповіді в дійсність став генерал Чупринка. Від Кобзаря він засвоїв (як доречно використав есеїст-шевченкознавець рядки поеми «Іржавець») державницьке й дипломатичне вміння віднаходити спільну мову з «хвастовським полковником» (Палієм, у цьому контексті потенційним спільником). Метою ж було – супроти Москви й Берліну «одностайне стати» й не повторити полтавської трагедії братовбивчого протистояння. Подвиг Шевченка ввів український народ в європейський концерт самостійних націй. А військові звершення Чупринки та його во-

яків (цілковитих антиподів здобичників, охочих *«люльки з пожару запалити»**), довели світові дієвість Шевченкової націотворчої науки.

Цікаво, до речі, що й перше звертання до поеми «Іржавець» у статті «День збройної України» («Українська Думка», 1983) природно сполучило репродукований Шевченків сюжет про пошанування козаками чудотворної ікони Пречистої з мотивом гідності оборонців української державної незалежності. Проте в щойно названому виступі тему було вперше підпорядковано «маріологічному» аспектові розкриття історичної традиції українських вояків віддаватися під пресвітлий омофор Божої Матері як своєї покровительки.

Університетський професорський досвід Романа Рахманного допоміг сформулювати аргументовану відповідь на запитання про головну заповідь «Кобзаря». Її він знайшов у знаменній пораді з «казематної» медитації «Чи ми ще зійдемося знову?»: *«Свою Україну любіть, Любіть її... Во время люте, В останню тяжкую минуту За неї Господа моліть...»* (РПУ, 546). Літературознавчий коментар катрена оприявнив Шевченків заклик віддати всю любов Україні. Батьківщину потрактовано широко – як сукупність людей і вартостей, сформованих упродовж тисячоліть на українській історичній території між Попрадом і Кубанню. Ця любов особливо необхідна *«во врем'я люте»* й до *«останньої тяжкої минути»* кожного українця. Найбільша Шевченкова заповідь передбачила, за Романом Рахманним, і намагання жити й діяти згідно з нею на основі етноконсолідуючої солідарності. Коли для окреслення життя та творчості Тараса Шевченка було віднайдено значущий образ-символ «огняного стовпа», що вказував гебреям напрям до землі обітованої, його послідовники – Іван Франко й Леся Українка – асоціюються з Мойсеєм Української Нації, то Чупринку осмислено як найвидатнішого з організаторів того руху до волі.

Завершальну частину есею названо всупереч відомому романсові «Коли розлучаються двоє». Тут піднесено значення жінки, що аж ніяк не є тільки «забутою тінню» української історії за ролею, яку вона відігравала в ній. Зіставлення переведене в площину протиставлення: на відміну від Чупринки, доля не вщасливила Шевченка – «найбільшого оборонця прав жіноцтва» (Роман Рахманний), творця справжнього культу дівчини, жінки-матері – подружнім життям із *«другом щирим»*. Воно високо означене *«сердечним раєм»* у прегарному триптиху «Молитва», де поет просить відплатити всім за заслугами (царям – кайданами) чи за потребами. Роботящим рукам – дати силу. Українцям – братолюбство та єдиність поглядів. Собі ж благає в Господа любови. Та з часом Шевченко усвідомив, що самому бранцеві-засланцю легше. Адже не маючи рідних, він не засмучує нікого. Досконало знаючи «Кобзаря», есеїст проілюстрував вищесказане по-

* Тут, звісно, не маємо на увазі козаків із поеми «Гамалія» – визволителів українських бранців.

сланням до М. Костомарова з циклу «В казематі». Воно ґрунтується на дійсному факті: арештованого «братчика» Миколу перестріла на етапі мати. Побачене надзвичайно вразило поета («*Чорніше чорної землі, Іде, з хреста неначе знята*»). Його відчуття полегші від власної самотності вилилося в рядки «великої правди» (Роман Рахманний): «*Молюся! Господи, молюсь! Хвалить тебе не перестану! Що я ні з ким не поділю Мою тюрму, мої кайдани!*». Так доля двох Тарасів стала для автора некалендарним приводом з'ясувати, що таке відданість обов'язку й справжня любов навіть «поза межами особистого болю» (образ відсилає до заголовку, ймовірно, посталої з берега пам'яті популярної повісти обдарованого галицького письменника Осипа Туряньського «Поза межами болю»).

Визнання заслуг українського жіноцтва, особливо матерів, – таким є засновок статті до Дня матері «Їхнім подвигам віддаймо їхні імена» («Поступ», 1989). Цілком слушно тут підкреслено особливу роллю Олени Пчілки в житті Лесі Українки. Марії Кульчицької – в біографії Івана Франка. «Благословенної в жонах» Катерини Бойко – в долі Тараса. Її пісні формували, зацентрував Р. Рахманний, естетичне чуття майбутнього поета. Без цього впливу він, імовірно, «*умер би орючи на ниві*» й не реалізувався як геній. Рання розлука назавжди матері й синочка не може приховати тяглих благодіючих наслідків дев'ятилітнього сердечного їх життя разом. Пізніше поет і засланець, уже визнаний великим, його обезсмертив. Про це свідчать процитовані рядки – від «... *співала, Свою нудьгу переливала В свою дитину*» до «... *молила, Щоб доля добрая любила її дитину*». Виступаючи проникливим біографом-дослідником, Роман Рахманний розглянув «І виріс я на чужині...» як словесний пам'ятник світлій пам'яті Катерині Бойко.

Дещо осібно стоїть у Шевченкіані Рахманного «Український псалом 1988 року». Він вирізняється як використаним художнім матеріалом, так і характером його опрацювання. В зачині – епіграф із 43-ї Давидової псалми в шевченківській інтерпретації «*Боже, нашими ушима Чули твою славу, І діди нам розказують...*». Початок, вибудований есеїстом у стильовому ключі «немолитовної молитви», втілює мотив Господнього маєстату. Поступово в ньому зміцніли скаргливі інтонації, близькі до шевченківських. У Рахманного вони зумовлені протестом проти віддання українських людей на поталу «*ворогам проклятим*». Але як вияв вищої Божої ласки потрактовано послання до українців сонму пророків на чолі з архистратигом Тарасом, численного войства. Емфатичний плін джерела, збурений трагічною дійсністю ХХ ст., увібрав і «благальні» компоненти Шевченкової псалми. Вони зумовили особливий темпоритм і стиль нарації: «*Не молимося чужим богам, А Тебе благаєм: Поможі нам...*» (РПУ, 516). Словами «псалмопівця Давида і нашого пророка Тараса» проречене заповітне бажання:

*Поборов Ти першу силу,
Побори і другу,
Ще лютишу!..*

Визнання божественного провіденціалізму не суперечить в есеї Шевченковій ідеї вияву волі народу в борні проти деспота на противагу пасивності («*Смирилася душа наша, Життя тяжко в оковах! Встань же, Боже, помози нам Встати на ката знову!*»). Це прочитання відповідає джерелові, як було це й у принагідному ляпідарному його осмисленні в статті «Східноєвропейська революція і ми» (1968). Тут до «ворогів нових» автор прирівняв космополітичні псевдоуніверсалізми, згубні для незагартованих українських душ: «*Розкрадають, як овець, нас І жеруть!..*».

Есей «Ми – українці Шевченкового роду» Р. Рахманний атрибутував як «розмову» з найбільшим українським поетом задля «зміцнення своїх політичних переконань» та з метою «ще більше наснажитись його національною відпорністю». На користь цього заміру говорить, зокрема, усвідомлена наратором генеза наших дідів і батьків від Тарасової «державницької школи». Сторінки «Кобзаря», згідно образного порівняння есеїста – її цеглинки. Тому спілкування розумом і серцем із цією Книгою Книг здатне незмірно поглибити українське розуміння національної честі. Фактологічно коректними й заслужено високостильними є дефінітивні окреслення постаті Шевченка як поета-пророка України й державницького мислителя. З глибини в есеїста проривається навіть рима: «багатьма талантами „опромінений, ласкою Божою в серце зраниений“, болем і гнівом народу зроджений та власною волею сформований» (РПУ, 565-566). Усім великодержавним «цеховим скализубам» на чолі з «неістовим» Вісаріоном Белінським – чорнопіднебінним знищувачам українського слова – він мужньо заявив про свідоме прийняття хреста «мужицького» поета: «*Буде з мене, поки живу, І „мертвого“ слова*». Сміливість та національний радикалізм сполучилися в нього з надзвичайним хистом, який не знав «учнівського» періоду.

Адекватно оцінив Р. Рахманний публікації в альманасі «Ластівка»* і перший «Кобзар», що вивели автора в число чільних літераторів Європи. Будитель рідної нації, він об'єднав українців в одну сім'ю, дав повноцінний літературний статус мові, незмірно підніс письменство. Шевченкові поеми й «дрібні вірші-перлини» відновили історичну пам'ять українства про державницьку славу предків. Але й навчили, додамо до цих присутніх характеристик, критично ставитися до деяких історичних мітів і діячів минулого, – про це есеїст говорить у третій частині. Головне ж, Тарас створив національний «компут» (цим словом козаки йменували свій повний зареєстрований склад, уфондувавши для нащадків однокореневе слово «комп'ютер»). Маємо на увазі – дав розуміння нації як культурно-історичної спільноти і мертвих, і живих, (і «напівживих громадян найсувереннішої республіки», згідно іронічного доповнення в «Повісті про Гуса-

* «Ластівку» в есеї неточно названо журналом. Але російська цензура не дозволила Є. Гребінці видавати журнал, і зібрані твори він умістив у разовому альманасі.

ка-Невмираку»), і ненароджених українців, на рідній землі та поза нею сущих. А ще Шевченко вказав оті шляхи віковії, якими простуватиме нація геть далеко від свого полону-неволі.

Есеїст мав рацію, коли назвав Т. Шевченка першим мислителем із українців, який розкрив тоталітарну природу лукавої споруди імперії Романових. Так, у знаменитій «картині генерального мордобиття» (Іван Франко) поеми «Сон» Тарас розкрився подібно до іншого європейця високої культури – маркіза де Кюстіна. З усією художньою яскравістю та вбивчою силою політичної сатири поет розвінчав російську ієрархію рабства нижчого проти вищого, сваволлю самодержавного п'ястука як підвалини імперії двоголового орла-мутанта. Не ліберальним її реформатором, а переконаним противником-борцем, який вірив у дочасність існування тиранічного царату, був Кобзар. Бачив шляхи його знесення та до скону йшов ними. Така концепція постаті Шевченка в есеїста – автентична. Іпостась борця доповнена не менш важливою конструктивно-будівничою парадигмою: «Шевченкова віра в самостійну Україну ґрунтувалася на солідарності й любові всіх прошарків рідного суспільства та на взаємоповазі й людяності в міжнаціональних стосунках» (РПУ, 567).

Уже не вселюдським, а національним пророком, як цікаво мислив і формулював Роман Рахманний, Шевченко уклав своєрідну угоду з рідним народом і Богом. Есеїст виявився на висоті науково точного розуміння знаменитого «Заповіту», зокрема, контрверсійно тлумачених ученими його рядків «а до того Я не знаю Бога».* Адже шевченкознавець обстоював (як того ж року й Леонід Рудницький у літературознавчій студії) найбільш правильне розуміння цієї частини твору. Душа поетова, мовляв, витатиме над Україною, допоки визвольна боротьба не завершиться перемогою. Тільки тоді він усе покине і полине «До самого Бога Молитися». Таке зобов'язання добровільного тривалого невпокоєння – не тільки чергове втілення релігійного мотиву посмертного життя. І навіть не стільки християнсько-містичне відображення особливого етизму Шевченка. Есеїст зробив глибокосутній висновок про те, що «більш ідейне самовідречення ледве чи знайдеться десь у світовій літературі або в історії християнського людства» (РПУ, 568).

Людина палкої віри й поет ревного релігійного чуття (аж до оскаржень Найвищого Зверхника у світовому лихові), Шевченко ще в «Кавказі» виявив тверду віру в Боже протегування борців за свободу. В 43-ій псалмі він піднісся до верхів'їв патосу в проханні до Бога морально підтримати їх у борні проти ката. Згідно з актуалізацією есеїста, словами Давида поет домагався «Божої справедливості для праведної українсь-

* Кільцеве обрамлення статті «А до того – я не знаю „людства“» по-своєму модифікує крилаті слова: доки українці не стануть сувереном своєї долі, доти слід забути про спокійні дебати щодо вселюдських справ.

кої визвольної справи» (РПУ, 569). Заповіти Шевченка, пронесені патріотами в ХХ ст., втілилися в універсалах УНР, у чині борців 10-30-х рр., у справі відновлення української державності 1941 року, у боротьбі УПА та в русі політопору в СРСР. Приспана лихими владарями й збуджена в огні, Україна досі окрадена у можливості послуговуватись рідною мовою й отримувати нею престижну освіту на великій своїй частині, окрадена й у пляні здоров'я духового й фізичного своїх дітей. Тим-то дорого-вказом для нас залишаються, констатуємо слідом за Романом Рахманним, ідеї великого Вчителя й справедливого Судді. Це ж бо він сам – отой пророк, настрій очікування якого, поєднаний із подивом, так досконало-«малолітературно» передав Великий Тарас («... чому не йде Апостол правди і науки» – камертон статті «Нам кожному бути сторожем брата свого»). Шевченкова мистецька багатоцінна й міднострунна спадщина промовлятиме до кожної живої душі й у тій ідеальній українській державі майбутнього, про яку мріяли Тарас Шевченко, Роман Олійник-Рахманий і багато мешканців краю тихих зір.

Отже, призирані, систематизовані та пересіяні через дослідницьке аналітичне (у тому числі літературознавче) сито пієтетні осмислення публіциста й есеїста осягів творчості великого Тараса переконають у правомірності «суду Шевченком» діл його попередників, сучасників і наступників. Мірило це було, є і буде високим для кожного діяча, уряду чи партії в силу того, що Кобзар – щедрий власник вічного світла істини, носій остаточної правди в справах міжлюдських і вселюдських. Його художній світ – це універсум гуманності, демократизму та патріотичності, схованка краси. Дуже часто есеїст використовував Шевченкові образи як найвагоміші з аргументів, своєрідні злитки золотих думок, емоцій і переживань непідробної щирости, що надали Тарасовій вікопомній творчості характеру «Нового Заповіту» (Дмитро Павличко). В умілому орудуванні Романа Рахманного первні національних святощів і звичаєвих цінностей постали крізь призму «Кобзаря» в усьому розмаїтті й функціональній тягlostі, примножилися політичною прозорливістю самого публіциста. Врешті, злітувалися з його далекою метою творчою метою акумулювати патріотичну енергію українства обабіч залізної завіси, продовжити в атомну добу шевченківське протистояння «анахронізму й загумінковості недоукраїнства» (Іван Дзюба). □

Микола Шатилов

3 повсякдення літературної провінції

(Частина I)

1. Хай живе загумінок!

Україна ніколи не мала своєї літературної столиці: харківський Квітка-Основ'яненко, полтавський Панас Мирний, чернівецький Юрій Федькович, чернігівський Коцюбинський... Думка – чия, вже не пам'ятаю – приголомшила неспростовністю доказів і великий час тішила невисловленим, проте легко відгадуваним висновком: українській літературі чужий провінціалізм. Та одної далеко не гарної днини добрав я розуму, що під гарний висновок геть-то не потрапляє совєтське красне письменство. Можливо, вплинули спогади його піонерів – Юрія Смолича, Івана Сенченка, Василя Минка, Юхима Мартича... Усі вони мали за свій обов'язок пояснити, чому на світанні творчої діяльності, покидавши свої містечка, опинилися у Харкові: часописи, видавництва, письменницькі осередки... Однак ніхто не пояснював, навіщо більшовикам літературна столиця в щойно поневоленій країні. Одні до гробової дошки не ставили собі такого питання, а іншим не дозволяли правдиво відповісти на нього Шелести та Щербицькі. Чорна діра однаково зяяла в не-однакових спогадах і заохочувала читача самотужки шукати за істиною. Він осягав – і то без історичних джерел! – заміри поневолювачів: щоб ефективно – аж до вигублення! – маніпулювати національною інтелігенцією, її насамперед треба скупчити під закидом якомога принагіднішим національно. Процес централізації, а разом і провінціалізації літературного життя був неприродний від своїх початків. Коли Київ заповіли головним містом, Харків спорожнів до кількох тижнів: ні видавництв, ні часописів, ні провідних письменників. Аж так нагло перебігають, звісно, не природні, а гвалтовні процеси.

Літературна провінція була потрібна займанцям не менше ніж її антипод.

Одно, що вони могли утримувати обмежений ідеологічно-наглядний апарат, а друге, слушно передбачали, що столиця (Харків чи Київ – байдуже) неодмінно і скоро зазнає загумінкових впливів та почне деградувати; а тим-то єдиним орієнтиром писацької братії зостанеться Москва. Десь половиною двадцятих років до Москви подався гурт талановитих одеситів. Усі згодом укрилися славою як російські поети і прозаїки. Не годиться твердити, що всі вони, якби Україна вже тоді була державою, повелися інак, але Едвард Багрицький... Літературознавці давно визна-

чили залежність його «Думи про Опанаса» від Шевченкової поезії. Це не феномен. У світовій літературі таких залежностей чимало. Феноменальним є те, що Багрицький вільно чувся в Шевченковій мовній стихії і за сприятливіших історичних умов міг вільно стати поетом українським. Перейнятість Багрицького духом нашої мови посередньо засвідчив Володимир Сосюра, чий спроба пера (російською!) славний одесит не схвалив, пораявши писати українською.

Пізніше Микола Хвильовий міг скільки душа забажає волати: «Геть від Москви!». Заражене мікробом провінційности красне письменство його не чуло.

Найспокусливіше московські болотяні вогники світилися в періоди, коли імперська влада, не даючи попуску на периферії, тіль-тіль попускала віжки в імперській столиці. У такі періоди російська література збагачувалася коштом українських, білоруських, абхазьких, киргизьких авторів. Не перекладів, а саме авторів, яких провінціальний маразм вичавлював з національного середовища. Відомий приклад – перевтілення українського поета і повістяр Віталія Коротича на російського публіциста. Приклад маловідомий – Юрко Барабаш, колишній український критик і теперішній російський історик літератури. А між ними десятки попідманюваних болотними вогниками і невіджалувано втрачених Україною талантів.

За советської влади літературна провінція видала мільйони й мільйони безкебетних книжок, ізжерши мільйони й мільйони державних карбованців. Для большевицьких орударів, які щадили на духовному поживку аж до самої смерті, марнотратство нечуване. Чи не простіше було, пославшись на бажання трудящих, геть-чисто зліквідувати загумінкових писак? Ні, займанці їх потребували! Книжкова продукція провінціалів, поступаючись столичній якістю, набагато перевершувала її числом і творила псевдохудожній *масив*, що мало засвідчити меншовартість української літератури. Проти російської, звичайно.

Поки трималася советська влада, поти й трималися на плаву поспіль збиткові обласні видавництва, найчілнішим призначенням яких було не задоволення читацького попиту, а підгодівля покірного провінційного літератора. Чому покірного? А тому, що його позбавлено вибору. Видавництва «Дніпро», «Радянський Письменник», «Молодь» – це Київ. А що у справдешній, адміністративно-географічній провінції? По всіх отих Харковах, Львовах, Одесах і Донецьках?..

Неспромога метнутися з рукописом туди-сюди, мертва прип'ятість до стійла з годівницею; вкрай збіднені інтелектуальні контакти; кожночасне, мов на долоні, перебування під пильним доглядом всевидючого ока; приреченість на те, щоб варитись у своїм соку – це лише-но поодинокі ознаки літературного побуту провінції.

А ще пиятика!

2. Похмільний синдром

Примхою долі перший професіональний поет, з яким я, вчорашній школяр, спіткався, був і першим з тих професіональних пияків, що траплялися мені потім. Станіслав Шумицький, він же – Стас, він же – Шум. Стас читав за столом мої нікудишні віршики, а я, нагло усвідомивши їхню нікудишність, страшенно пік рака. Стасове гладенько зачесане руське волосся знай розсипалося. Закидаючи його назад розчепіреною п'ятірнею, він зиркав на мене й собі шарів, перейнятий збентеженням початківця. А може, з іншої причини. Через стіл тягло смачним, але незнайомим запахом. Хоч який збентежений, а все ж таки подумки назначив: не самогонка! Дух її надокучав мені на заводі. У позатиканих кияшками півлітрівках привозили самогон поїзники – більшість нашого робітництва, що мешкало по коломіських селах.

До поїзників належав і Стас. Та в його селі, в Каравані, гнати не мали потреби, бо цупили в гуральні чистісінький спирт. Ось чим повіяло на мене тоді, а ще й віяло пізніше, коли, заробивши пролетарський стаж і ставши студентом, стрічав я Стаса на привокзальній тролейбусній зупинці. Долучившись до зміястої черги, носом чув: десь попереду Шумицький. А вже потім помічав притерте пальтечко з наставленим коміром, на який з-під кошлатої кепки спадали пшеничні пелехи. Стас їхав на службу. А служив він у «Ленінській Зміні», харківській молодіжній газеті, яку його покоління, а за ним усі прийдешні, хто зневажливо, а хто не без симпатії, називали панібратськи скорочено ЛЗ.

По якійсь часі почали ми їздити до ЛЗ удвох. Не щораз появлявся Шумицький під чаркою: гуральня гуральнею, а спирт'яги, хоч і крадений, за спасибі не насипали. Звично терпів, поки вийдемо на Сумській. Порівнявшись з крамницею, гаразд знаною літературно-мистецьким людом як п'ятий гастроном, шпарко скручував і перед прилавком, де височіли скляні конуси з вином, вигрібав з кишень дрібняки. Не вигрібалось, звертав на мене сірий свій погляд-питання. А як і по моїх аж гуло, лишалося просити в Шурочки-бібліотекарки. Ой, скільком попозичала, зазнаки знаючи, що на вічне віддання! Здається, і я, грішний, їй винен.

Ставалося, що Шурочка перепрошувала: «Випередили вас, хлопчики...». Шумицький гарячково метикував: до кого? На Чернишевську! Часопис «Прапор»! А там Світлана Сулима, літературна редакторка. Не Шурочка, звісно, та десь-колись й вона могла зласкавитись. Певен, що по невдалих відвідинах «прапорянської» красючки помстився їй Шум епіграмою:

Хоч коли просили ми
у Світлани Сулими,
відмовляла Сулима:
«Ні копійчки нема...».

А загалом, Шумицький був з тих, що комашини не зачеплять, і зло ніколи не писав. Поезію його можна окреслити епітетом – лагідна. Компо-

зиторів вона спокушала. А Борис Михайловський, склавши щось новеньке, притягав великого концертного баяна (магнетофонів іще не заводилось), і товариство купчилося в отій самій, де я колись пік рака, кімнаті, щоб послухати. Удалася Борисові пісня чи ні, а вітали співавторів захоплено: Стасикова – це раз, а два – після пісенних оглядин гріх не почаркуватись. Виряджали гінця. Найчастіше повертався він не з горілкою (півлітра 2 крб. 87 коп. – кусається!), а з «бецманами», великими – по нуль вісім – пляшками білого міцного.

Стас і п'янів професійно – швидко. Що більше п'янів, то ставав жалюгідніший. Мінився – пополотніє, й очі йому побіліють, – коли насміхали з найсвятішого, з мови. А насміхали щокрок. У п'ятому гастрономі, коли брав двісті грамів шинки на заїдки, продавчиня гарчала: «Та говоріть по-людськи: віт-чи-на!». На пошті примушували переписати текст телеграми, щоб знов-таки було по-людськи – не українською. Український поет Станіслав Шумицький полотнів і вдавався до лексики ненормативної.

Боліло воно всякому, та вголос про це не згадували. Навіть у чотири ока з приятелем. Навіть під п'яну руку. Стасиків направили, незабутній Іван Вирган, зв'язався Василеві Соколу, коли той, вже не советський громадянин, відходив на еміграцію: «Повір, я просто вмираю тут, в оцьому задушливому місті! Слова рідного не почуєш... А сам вимовиш – глянуть на тебе як на ненормального».

Скрашала Вирганові життя вона, чарочка.

Осіньного, гнилизно мрячного й чорного вечора, коли ні в мене, ні в Роберта Третякова, ні в Сашка Черевченка, хоч як скребли, ні на що не наскребалось, а всі три душі горіли, заблукали ми аж на Павлове Поле, де Роберт і мовив нерішуче: «А може, до Виргана?». Сашко, списаний севастопільський моряк, у поезіях якого й море було «синє наче спирт», безоглядно підтримав. Непрохані-некликані гості Виргана не заскочили. Тямовито посміхаючись у вислі козацькі вуса, заходився виставляти на стіл карафочки з травниками – барвистими, запашними, паморочливими. Степом повіяло в хаті. А Вирган, наче перепрошуючи («Я вам у книжку почитаю. Нічого?»; так і сказав: у книжку), й читав про степ. Отого хрестоматійного вірша, що його немов уткано з трав. Назви їхні – для нас екзотичні – ще більше баламутили наші городські голови. На прощання подарував поет кожному слоїк домашнього варення.

Так і йшли нічним Павловим Полем, тримаючи на оберемок пузаті слоїки. А коли минали Саржин Яр, де подобав гуляти Вирган, Сашко позаздрив: «От йому всі травиночки-билиночки на ім'я відомі. А ми? Де горобина, де калина, не розпізнаємо. А чому Саржин? Треба елегантно й просто: яруга імені Івана Виргана». Перегодом, уже навесні, таблицю саме з таким написом і виготовив Сашкові підмогоричений майстровий. Пришпандьоривши її десь понад ярмом, Сашко зателефонував: «Іване Оникійовичу, новина: Саржин Яр перейменовано. На вашу честь! Не ві-

рите? Закладаємось! Пара калганівок. Приходьте і приносьте!»). Розигри Виргана потішили. А може, не так розигри, як те, що випала нагода зайвий раз посидіти на сонячних схилах під квітастими яблунями.

У спогадах Василя Сокола є й таке: «... за рік чи два до смерти Іван настійно умовляв мене разом помандрувати пішки шляхами України. ... При згадці про Виргана признався мені Мисик, що і в нього давно живе таке бажання: бодай на часинку втекти з мовно спотвореного Харкова до землі, до людей, які хоч у мові зберігають національний дух». Обох, і Виргана, і Василя Мисика, свічка яких ясно горіла, мав Шумицький за своїх учителів, і прагнення втекти було в нього таке саме. У учителів був каторжанський і – що, може, й важливіше – покаторжанський досвід. Вони здавали собі справу, що заробляти на хліб писанням звітів з партійних конференцій, сподіваючись, що це не знищить тебе як поета, годі й думати. А Стас, як усі ми, сподівався.

Повештавшись по містечкових газетках, він, зрештою, повернувся до міста, з якого втівав. Пропитий, змарнілий, обшарпаний. Похлистував і найдешевше, наймерзотніше, прозиване *чорнилом* плодово-ягідне вино. Пив усе, що лилося. Пив безошадно, до упаду, а падав абиде – під брамою, в куцах, на вулиці... Приїде «ракова шийка», підбере. Дедалі частіше ночував по міліціях та витверезниках. Отак і востаннє: приїхали, підібрали... А вранці знайшли Стаса на Клочківській.

По-звірськи збитого, неживого. Міліція відхрестилася: наше діло півняче, ми його випустили. Слідство? Не було слідства. Урвав його дзвінком обкомівський інструкторець.

Посіяні за клятої брежнєвщини поголоски кільчаться й дотепер: загадкове вбивство. А я певен, що вбили Стасика міліціонери, бо чинив опір. Той опір, проти якого фізичний – ніщо. Може, вимагав, щоб протокола писали українською, а може, не хотів відповідати по-російськи. На харківських ментів це впливало як червона шмата на бугая: «А-а-а, хахляцька морда?!», – і вмиваєшся юшкою. А як витрусять спілчанське посвідчення: «Тю-ю-ю, воно ще й писака! Ну, в нас попошукаєш, де п'ятий кут!».

Поховали Шумицького тишком-нишком, без некрологів і панахид. Це попервах нікого не здивувало. Нема ради, в обкомі покладено, що не вартий того небіжчик – поведінка антигромадська. Та ось притаскався мов громом прибитий Борис Михайловський: пісні на слова Шумицького не виконуватимуться – вказівка! Залягла навколо поетового імені тиша, як у домовині. Дивно. Добачити щось крамольне у Стасикових віршах не спромоглися б і нацьковані на все *національне* такі кагебешні слідчі пси, як майор Гальський чи капітан Марчук (так, так, той що ниньки – генерал армії). Чим то насолив бідолаха владомощцям? Отже лише тим, що був справжній, а не декларований український поет.

Скільки їх освідчувалось у коханні рідній мові! Скільки зраджувало її, спілкуючись з усіма – від міліцейського сержанта й вище – представника-

ми російської влади! Стас не зраджував – обставав. Як обстають за честь коханої. Не добираючи ні вчинків, ні слів. Одного харківсько-російського поета, який надто вже розшалівся, доводячи переваги своєї культури, присадив колись-то погірдно: «Кінчай піритись! Ти у мене в гостях!». Той не взяв утямки: «Де це, в гостях?». Шумицький відказав руба: «У мене, в Україні!». Зборище – а з ним і той, до кого Стасик звертався – вдало, що не чує, й кинулося хутчий видушувати недопитки з «бецманів», які тулилися на більярдному столі. Та в установі, покликаний день і ніч пильнувати, чули. Ой, добре чули!

Найпросторіша в ЛЗ кімната, куди влазив і невеличкий більярд, перетворилася в другій половині шістдесятих на своєрідний письменницький клуб. То порізно, то гуртом служили в редакції, крім Станіслава Шумицького, поети Роберт Третьяков, Олекса Марченко, Олександр Червченко, повістярі Валерій Павленко, Олег Шабельський, Віктор Гаман... А ближче до шостої вечора, під шабаш, сходилися присяжні відвідувачі. Аркадій Філатов, Іван Болдирів, Анатоль Ревуцький, Олександр Брагинський, Віталій Поліщук – віршотворці; Леонід Осадчук, Анатоль Ярошенко, Савелій Ципін, Лесь Самойленко – прозаїки; кривий драматург Олександр Басюк (око йому висадили чекісти, в сорок дев'ятому, на допитах); брати Юрченки, Михайло та Сергій, – перекладачі з польської; Борис Рященко – теж перекладач (з англійської); а ще фізик-атомник Володя Софронов і чи не перший український психотерапевт Олексій Гройсман, обидва – талановиті публіцисти.

Зрідка котрийсь, як ото злидений Басюк, доходив без випивки. Приключок безліч – від справити іменини до обмити гонорар. А можна й без приключки. Оковитої не жалували, коньяк – ще менше. Полюбляли сухеньке винце, фамільярно зване *сухариком*. Пили не заради забуття (це нас іще чекало!), а для компанії. Микола Хаблак, знавець слобожанської старовини, казав повчально, що харківці, засівши по обіді вчотирьох перед шкаликом, більше гомоніли та попихкували люльками, а шкалика, гляди но, десь аж присмерком упорають. Ми й собі гомоніли та попихкували. Та все ж таки й тоді про щось хотілося не пам'ятати. Про те, що пам'яталося по-тверезу: базіка – нахідка для стукача. А телепнеш дві-три склянки червоної, з фіалковим вилиском, відсвіжущо терпкої гамзи (продавали її в оплетених сулійках), де й подінеться твоя недовірливість. Який син, стукачі!

Сподобане сухеньке на короткий час поступилося місцем трункові, який, завдяки Олексію Гройсманові, споживали лише харківські – можна битися об заклад! – літератори. Акратофор – сирець шампанського – густенький, золотавий, він скидався на пересолоджений виноградовий сік і, здавалося, геть не мав міцності, але досить було не вгадати норми – валив з ніг не гірше від найлютішої самогонки. Акратофором наділяли Гройсмана вдячні пацієнти, яких він позбавляв алкогольної залежності на заводі шампанських вин. А що пацієнтів було велика сила, то в кабінеті нашого психотерапевта стояв безвиводний штабельок темно-зелених

балцанок. Звідти вони мало-помалу перекочувували до кімнати з більярдом. Угледівши на її порозі кандидата медичних наук Олексія Гройсмана, автора вже складеної статті, Олег Шабельський (саме вчитував гранки), наділив його псевдом «О. Акратофоренко».

Допізна в ЛЗ не гуляли. По восьмій зачинала докучати нічна сторожиха, невинно, але з осудом запитуючи: «Ви ще працюєте?». Похапки гладили дорогу і вивалювали на Сумську. Анатоль Ревуцький голосив хрипуватим баском самопародійне:

Ой, ти, вулице Сумська,
хідники із шльохами...
Я по ній себе таскав,
п'яний і забрюханий.

Якось, випереджаючи сторожисині нагадування, підвівся Миколка Хаблак: «Чуеш? Сурми заграли!». Громаді припало до вподоби, й відтоді, той, що закликав ладнатися в похід Сумською, проголошував: «Сурми заграли!». Тому незабавки і прозвали походян *сурмачами*.

У п'ятому гастрономі *сурмачі*, зважаючи на те, яке кому вино наточать, поділялися наче за громадянської війни, на білих та червоних. Але поза ним знову ставали злютованим загonom, який, коли й мав ідеологічне забарвлення, то радше – зелене. Ні з тими, ні з тими! Приділяли в загоні й військові ранги. Мене, скажімо, вивищили на полковника, а Сергійка Юрченка йменували поручником. «До Петрика, полковнику?» – «Ні, поручнику! Вперед!». Петрика, доброго знайомця, терпеливого позичайла, який вів порядок за шинквасом кав'ярні «Харків'янка», проминали. При старості літ Леонід Осадчук, намагаючись розбурхати мою пам'ять, наводив подробиці: «Та тоді це було, тоді... Коли в Петрика чарчина коньяку, а ще й з шоколядкою на срібному папірчику коштувала – здуріти можна! – карбованця!». Проминали і скляний «Пінгвін», де Анатоль Ревуцький, відповідаючи на хамство вгодованого буфетника, роздушив у своєму боксерському кулацюзі кухоль. Заюшила кров, мішаючись з горілкою. «Не вмієш пити, – сказав низенький Гройсман і, взявши здорованя Анатolia двома пальчиками за борлак, доточив погрозливо. – Собаку почеплю!». Попосміялися з того собаки, але пізніш удавалися до Олексі: «Почепи...».

А покищо прямували через Театральний майдан до крамниці з винними автоматами. Загрібши в касирки жменю мідяних, з поперечним жолобком, жетонів, поділивши їх нарівно, торкали слабеньке столове винце. А кріплене чекало неподалік. У погрібці зі стрімкими дерев'яними сходами, де пахло мокрою тирсою і просяклыми вином короками, які спритно вистрелював з бутелькових шийок чорновусий вірмен Гришко. Ніколи в нього пустокою не світило, а надвечір – нема дотовпу: гула юрма і комашилася. Скляницю підносиш, а в тіснєві підіб'ють під лікоть – пиши пропало. Дармо, коли *чорнило*, а коли *букет*, у якому третина – шампанське, а дві – кримський південнобережний портвейн, є за чим пошкодувати.

За погрібцем навідували вряди-годи блакитний дощаний павільйон, з тих, що по всіх усядах – хоч у місті, хоч у селі – звався «Голубий Дунай». Містився він там, де тепер пам'ятник советській владі, але краще символізував її нетривкість: павільйончик давно згорів, а пам'ятник – ані руш. До «Голубого Дунаю» вчашали самі за себе блатні, швидкі на руку, не любляли інтелігентських балачок, і *сурмачі*, черкнувши чогось, що відгонило вермутом (продавці тамтешні розбавляли несовісно), протовплювались на вихід. Зрідка чимчикували Університетською ще й на Павлівський майдан, щоб узяти в довжелезній (харківці кепкували: «Гумка») крамниці рислінгу та й засісти в зачучвереному скверіку на березі Лопані, де ніхто не мішатиме побесідувати по щирості.

Ніхто й не мішав. Міліціонери, звіддалік пізнавши, що громадяни «п'ють культурно», не наближались. Бабусі, що повиходили на посудяні лови, ховалися поза кущами. Примандрує хіба на цигарковий вогник одна з тих, заримованих Ревуцьким. І то не для того, щоб запропонувати свої послуги, а так – перемовити словечко, попросити ковточок. Підсяде на крайчик лавки, напне по-селянськи пелену на коліна, а хильнувши, подякує: «Славні хлоп'яки! Я вам за це заспіваю. Сороміцькі коломийки. Ви городські. Ви таких не чували: твоя ступа, мій товкач, як, то не плач!». Сільські, ще не пообтерті містом дівчата з поблизьких фабрик – кондитерської та швацької. Доспівала і запропастилась у темному просяді. Проторохтіли й бабусі заповненими склотарою сітками. А нам договорити кортить. Про найголовніше. Як учора. Як позавчора. А всюди вже позачинено. Бувало – це проти вихідних – перлися морока його знає куди – аж на летовище, де буфети торгували до четвертої ранку. А звідти або першим тролейбусом, або таксівою, або, як ми з Акратофоренком, доктором Гройсманом тобто, піхотою, бо домівки недалеко.

Дибачучи під мерхлими зірками, доктор іншим разом читав щось на взір лекції, а іншим – порпався у собі. У першому випадку перевіряв, як я догадувався, на слухачеві пасажі з майбутньої монографії, а в другому – намагався виправдитись: ось він, мовляв, лікує заливах, а сам чи не щодня пиячить із *сурмачами*. . . Сполучаєш те і те, відкидаєш спеціальні терміни, одно слово, спрощуєш, і виринає висновок: пити – помреш і не пити – помреш. Помилятиметься той, хто, прочитавши таке, скаже, що Олекса проповідав богемно-люмпенський примітивізм. Навпаки, проповідав він категорії досить складні і не завжди безпечні. Пити мусимо! Це як протиотрута. Інакше, надихавшись м'язмами доби (ми ще й гадки не мали, що існуємо в безрусі), похлинешся власною блювотиною. Але вбачай! Добі йдеться про те, щоб ти не виходив з горілки, щоб якомога скоріше вхопила тебе *білочка*. . . Ти заважаєш! Заважаєш будувати світле комуністичне пекло. Добу треба обкрутити круг пальця: пити, але не спиватися. Прощаємось на Одеській. «Оце скільки йшли, – каже Гройсман, – стільки й ввижалося мені, що відьма в потилицю лоскоче. Знаю, кашне кусюче, але. . . Ви собі як хочете, а я

цілісінський тиждень нічого, крім кави, в рот не візьму. Антракт!». Своїх антрактів стало тримався. Мало хто з нас його наслідував, й лишилося нас, колишніх *сурмачів*, мало. А я, запевне, дещо затямив з отих світанкових лекцій, бо часто подумки дякую Олексію Гройсманові.

А якщо не летовище, якщо встигали ще «під завісу», покидало товариство надлопанський скверичок і повагом чвалоало назад. Поки заясніє перед тобою синенький пінгвінчик, гляди, вже й у голові проясніло, і вже кортить тобі зажити чогось міцненького. У «Пінгвіні» колотили *ведмедів*. Найдешевший, а тому нам якраз і під смак – «Кривава Мері»: півсклянки горілки, до якої широким лезом ножа збігає помідоровий сік; влягається на дні, а чиста мов сльоза горілочка сягає аж по вінця. Вихилив – і заїдків не треба. Хитро, мудро та й недорогогим коштом! А як волочиться копійка, пригощайся «Вогняною Кулею»: горілка, коньяк, лікер, шампанське, портвейн... Останній трунок, який випив у своєму житті. Уп'явся очима в перелік *ведмедів*: вибираю напоследок, де менше грамів. Ось – 25 г, 25 г, 25 г... «Вогняна Куля». Колотіть! *Сурмачі* сміхом зайшлися: «Ото полковник! Ото зав'язує!».

А не забрав до живого серця «Пінгвін», є ще Петрик. «На закуску» його берегли. Заледве примітивши сталих бувальців, мовчки, не питаючи, збирав у лаві чепурух. А поряд з кожною тарілочка, а на тарілочці шматочок шоколяди з рештками сріблястої обгортки – натюрморт, що його аж до скону пам'ятав Льонько Осадчук. Сходимо, а в чепурушках уже й плещеться. Усі враз, як на команду, душком! І той спільний, здатний усіх об'єднати жест хто-небудь неодмінно підіпре Робертовими – Третякова – рядками: «... а батько також випив чарку, так наче кинув за плече». «Поети, поети», – неважливо, але заразом і схвально харамаркав, знімаючи з полиць декоративні закордонні бутельки, непитущий Петрик. І знов та сама Сумська, і знов з протилежної перії дивиться бронзовий Тарас. Осудливо? Знов, як завше, коли заллеш сліпи, настирно снується в голові щойно почуте: а батько також..., а батько також... І Миколка Хаблак, кивнувши на пам'ятник, каже: «А він, батько Тарас, також мас-так був... цілуватися з чаркою».

Літніми вечорами, коли з-поза Тарасової спини, за якою широчів Шевченківський парк, тягло запашистим духом покроплених водограями троянд, коли тинятися по шинках нікого не брала хіть, а звичка брала своє, *сурмили* на інший манір. Завантаживши *сухарем* укладисті – за тодішньою модою – портфелі, плентали Римарською, де й собі був непоганий, але зараз безпотрібний нам винний погрібець, переходили брукований дикарем Бурсацький узвіз й пірнали під високі тополі тінявої Університетської, щоб отаборитись на подвір'ї Покровського монастиря. У затиллі Архієрейського Дому, поряд із повапнованими смітниками, на краю порослого лободою урвиська. Панувала там незвична, як на велике місто, тиша. Ото тільки низиу, з Клочківської, пробивалися час до часу передзвони трамваїв.

Підпивали льодяне – аж зуби заломить – винце. А поки підступить черга третьої-четвертої півлітри, – ник! – уже й степліло. Не так швидко підступала, бо зволікали з відходом і засиджувалися до потемку.

Приманювала нас ця містинка. А чим саме, не застановлялися. Спитай – відповідь не держалася б купи. Може, що патрулі сюди не заглядали. А може, що краєвид ставав перед очима знаменитий... Сонце, заходячи за Холодною Горою, вигравало на хрестах далекої Озеряньської церкви й вохрило в'язничний мур, за яким і на мене чекала камера; та, з-за ґратів якої, коли здертися на скісне підвіконня, побачиш отой схил, де колись пилося-гулялося. Тінь наповзала на холодногорські сади; глибшала, темнішала їхня зелень, а з-поза почорнілих горбів іще мрівся підсвічений опаловими променями Куряж. Це туди, до Курязького монастиря, аж з Основи ходив молоденький послушник Грицько Квітка. А дорогою забігав у церкву, щоб ударити поклону Озеряньській Божій Матері.

Не поетизуймо минуле! Про клясика ніхто й ніколи жодним словечком не пропохпився. Про іншого – так само. Теж Грицька, але – Сковороду. А посиджували ми там, де й він міг посиджувати. З Євангелією чи сопілочною. Колегія он де – за дощаними коробами щедрих на сопух смітників. Атмосферочка! Та попри неї, попри те, що примари славетних не тривожили нас, атмосфера монастирського подвір'я була непевно містична. Усе, що ми приносили в собі, втрачало за широкою брамою свою реальність. Хрущовсько-брежнєвсько-чапаєвські анекдоти, якими знай сипав, знай сипав Льонько Осадчук... Не скажу: без утоми. Приставав і Льонько. А приставши, падав долілиць, щоб чверть годинки перекуняти. Таку мав унаду. А потім, ніби ніде нічого, хилив далі та вибухав побрехеньками. Деінде попосміялися б і квіт. А тут немов читали Бекетта, в абсурдній прозі якого кохався Олег Шабельський, почувалися глядачами, підсвідомо раділи зі своєї ілюзорної непричетности до всього підступного, забріханого, цілком зфальшованого, що там, за брамою. Аж так піддавалися ілюзії, що й поранкові злигодні Валерія Павленка (за *сурмацькою* гієрархією – капітана першої ранги, каперанга) сприймали як щось потойбічне, несправжнє, химерне.

А каперанг, який досі або дудлив мовчки, або так само мовчки закликав, звівшись між коліна білявого чуба, оговтався, повеселішав і повістував про події, в яких не було нічого ні потойбічного, ні несправжнього, ні химерного. Про те, як приймали його сьогодні до партійних лав. Як представ він наввипинки перед синедріоном старих большевиків. Як воду варили з нього: «Здаєте собі справу, куди прийшли, парубче? Не шануєте передовий загін людства. Не шануєте...». А вся непошана, що ні білої сорочки, ні краватки чорної. Скрухо хитали плішивими головами, зневажливо мружили сльозаві очі, перемовлялися, вдаючи, що геть забули про існування такого собі Павленка: «Інтелігенти, трясця їх матері! Забагато собі дозволяють! А квоти для них які, квоти... Та за товариша Сталіна...».

Постукав олівчиком райкомівський секретар. Принишкла старизна. Затвердили каперанґа кандидатом. Ніхто його не здоровив, але й не дорікав ніхто тим, що поліз, мовляв, у bagno заради кар'єри. Це десь, у непевному *там*, став він кандидатом на членство в партії повій та злодіїв, а тут, для нас – залишався Валерою Павленком, колишнім виконробом, вигадливим лихословом, автором ніжних, з еротичним підтекстом, «міських оповідань», яких лякалися всі часописи. Зараз каперанґові радше співчували. А тому й дозволили, щоби перший – від душі, не рахуючи ковтків – сьорбнув з останньої пляшки. Відсапавшись, пустив її каперанґ колувати.

Олег Шабельський відступився: «Ні вари з того, ні пари! Мені вже десь не туди йде. У лікті!». Підпитий міг забалакати ще й як абстрактно. Проте й новельки в нього, які писав з-біса тверезо, були абстрактні. Страхітливо абстрактні. Як усе, що сподівало на нас за мурами Покровського монастиря. «Які, в дідька, лікті?! – пожбував у темінь провалля порожню пляшку Борис Рященко. – У мене під дужку, диви...». Тицьнув себе пальцем трохи вище пупа, і з рота йому дзюрком приснуло щойно випите. «Кажу ж, добро переводити», – підхопився Шабельський, а за ним і вся тепла компанія. Порозходимось, а завтра знов усі вкупі – бадьоренькі, непохмелені.

Так тривало роками.

Похмелятися почали наприкінці шістдесятих, у «Вечірньому Харкові», куди слідом за Робертом Третяковим прийшли і я, і Сашко Черевченко, і Кадя (Аркадій) Філатов. Пляшками вже не розкидалися. Навпаки, хоронили їх у фотолябораторії, де валялася не знати ким забута допотопна диктова валіза. З нею котрийсь і хльопав уранці до знайомого приймальника, який у своїх брав завсіди, хоч би й висіла в нього над віконечком цидула: «Нема тари». А товариство зосереджено чатувало. Тинялися з кутка в кутка, знишка зиркаючи на двері: хрін його не взяв, по смерть тільки посилати... Нарешті, злегка погойдуючи здоровенною валізою, виринав і посланець. З випнутою кишенею. Адамові слізки! Роберт з удаваною відразою шморгав плечима і приказував скоромовкою: «Не-хочу-не-буду, не-хочу-не-буду». Точнісінько, як на поштівці з вередливим кошенятком, яке Робертові припало до душі. Оте його «не-хочу-не-буду» повторювали на всі лади і за всяких обставин. Аж до того, що на пропозицію головного редактора вписатися в партію хтось мимовільно, не загадуючись, відказав: «Не-хочу-не-буду».

Похмелившись, бралися за пера. А там і полудень. І вже телефонують сусіди-телевізійники – Льонько Осадчук і Лесик Самойленко: «Сурми заграли!». І вже вироїлися на майдан перед харківським хмарочосом – Держпромом, і навкоси, курсом на готельний ресторан. Перерва обідня, але ніколи там не обідали. Канапками та піріжечками обходилися. Головно – бойові сто грамів укинути. А можна і сто п'ятдесят. А можна, як день гонорарний, дозволити собі... Уявіть! Вінця тоненького келишка з духовитою рідиною наче замороззю взялися – сахарною пудрою їх притру-

шено; а ще й цитриночка – півкружальця насаджено. Вихилив – і погналася душа в рай. Гомоніли, що коньячно-цитринового *ведмедика* винайшов останній імператор. Антисовєтський *ведмедик*! Смішно, але ще й то му замовляли його з великою охотою.

А звечоріє, той самий курс – на готель. Тільки тепер уже на четвертий поверх, де буфетниці дозволяли «приносити». Не через те, що посуд – їм. Жіночки спроможненькі, копійчані підзаробітки їм ні до чого. Дорожче, що літератори сюди стежечку протоптали. Сережки з діамантиками, на пухкеньких пальчиках золоті каблучки... Та хто їй отак іще до душі казатиме?! А Сашко Черевченко, навалившись на кругляве скло вітрини, деклямує, плутаючи слова: «Твої губи розтулена рана! Ми хотіли й не знали чого. Від кохання весела і п'яна ти тулилась до серця мого». Умліває буфетниця, а котрий-будь заїжджанин поділяється враженнями: «Ач, на поезію потягло... Готові хлопці!». Та хлопці не згодні: до закриття ще ого-го! А Льонько Осадчук учав на четвертий поверх і сам по собі на всяку діб. З такої нагоди Лесик Самойленко й склав віршика:

Анітелень в готельнім коридорі,
аж нагло тінь за ліфтом промайне:
забувши, що бухвети на запорі,
Л. Осадчук іде по стременне.

Спробуйте не похмелитися... Спроба могла скінчитись досить прикро.

Чи світ чи зоря, не діждавшись гінця з диктовою валізою, махнули Кадя із Сашком (головний наказав!) збирати матеріял для днешнього числа: щось там прохідники метра перевиконали. Махнули – і як у землю ввійшли. Воно й доправди: ввійшли. Навіть, як з'ясував головний, перебалакавши з передовиками підземного виробництва, й на світ божий вилізли, а далі – ні чутки ні вістки. Уже й число без їхньої статті надруковано... Та вже ж задзеленчав у Роберта телефон. Довгий дзвіночок, міжміський. Сашко! «Пересилайте гроші! Негайно! Телеграфом. А ми, поки те та се, у кіні пересидимо. На два квитки маємо». Для головного була у поворотців версія офіційна. Для товаришів по чарці – правдива.

У прохідників око напрактиковане. Доглянули, що голови аж так попухли, що й каски шахтарські не налазять. Ужалілися. Виклинцювали чвертку. Запричастилися. Потеревенили: метри проходки, пляни, відсотки... Та скоренько на поверхню. А там!.. Морозець за ніздрі пощипує, сніжечок іскріє... Годинонька й собі просить: позич, та випий. Вокзал з його забігайлівками, гадюшниками, генделіками по всіх закапелках – ось він. Але й ментяр!.. До стилої мами! Прискіпаються – не відкараскаєшся. Куди? На перон! Стоїть: далекого сполучення, з вагоном-рестораном, і ще п'ятнадцять хвилин стоятиме. Встигаємо. Дівчатка привітні, обриси крохмальні й дух наче в бабусиній хаті, коли вугілля в печі коцюбою перегорнули. Не стямилися, як і потяг рушив.

Відтоді, як ударився хтось в горілку на день-два, жартували: «Про метро піше». А невдовзі було вже не до жартів. Повісивсь Юрко Мекеров, горілчаний брат Льонька і Лесика. Не вийшов з тижневого запою – згорів! – задушевний товаришок Олексі Гройсмана – Павлик Ветров. А по часі загинув Василь Бондар. З нами він не *сурми*в, але з багатьма жив у доброті. Це в нього: «... я пив та пив ту воду у мідній кухлі. А поряд тремтіли як диво з див дівочі уста припухлі». Поетова юність! По сороківці попліскувала в кухлі горілочка. Не було іншої ради: юність починалася в Хорольській Ямі, в німецькому таборі смертників, тікаючи з якого й стрів він оті «уста припухлі».

А я стрів їх у першій Василевій збірочці: чорна тверда палітурка, по якій в'юнився колючий, переплетений червоними маками, дріт. Осердям книжки був страховинний Дахавський цикл, що його, як і виколотий на зап'ястку блакитний номерочок, вивіз Василь з пекельного концентраку. Нічого страшнішого ніж «Капо» (за безміром мерзотности вивернутої на руби людської душі!) в жодного з поетів мені вже на очі не наверталось. Людина, яка видісталась з Хорольської Ями, перейшла гестапівськими тюрмами, все витримала в Сирці й уникла смерті в Дахаві, залишається або навік-віки переляканою, або годі її залякати. Василь ходив по правді і лагерні поезії коментував не криючись. Опаска з німецьким словом КАРО означала переважно, що власник її – комуніст. Не лише в Дахаві. По всіх таборах! Виживали самі і помагали вижити своїм підлигачам, мордуючи нечервоних в'язнів... Чи обговорювали оті коментарі по хороминах, що їх (слухно постеріг Роберт Третьяков) оздоблювали «пілястри і колони, які нічого не несуть»? Де ж би не обговорювали, коли по кагебешних та обкомівських кабінетах сиділи нащадки дахавських коляборантів! Василя Бондаря знищили як небажаного свідка. Кинули під трамвай.

А мене Василь одного дня порятував. Деньок той недільний не випав: похмілля люта, за душею ні шеляга. Зібрався з силою та й в середмістя – ануж, і сподобаю когось. А сподівав не когось – нашого, з відставних *сурмачів*. На пиво? Вибачай, полковнику, не позичаю. Принципово. А що вибачати? Багач не відає, що бідний обідає. Посоліднішав. Пригріла «Соціалістична Харківщина», де заправляє бабка Шурка, членкиня всіх обкомів. Убрала в шори! Воно то й так, алеж і Василько Бондар під бабкою, під Шуркою... Оце подумав, скручую в парк, щоб передихнути на лавочці, бо ноги вже не носять, і – ніс-у-ніс... Васько! Він аж поточився. А поточившись, встиг, мабуть, оцінити мій блідий вигляд. Тільки й того, що муркнув: «Ходімо!». Гадав, коновкою пива пригостить, та рундучок оминули. Шевченківський парк спаскудили колись велетенським – бетон і скло – картузом з неоновими літерами по околиці: «Кришталь». Під дашок картуза і потяг мене Василь. Перед шинквасом гарикнув: «Два по двісті!». А мені стиха: «Не хапайся. Поволеньки. Інакше не допоможе. Я,

брате, щодо цього... Університетська освіта!». От так і врятував... Розходилися врзнобіч. За кілька кроків чую, гукає. Сварився пальцем: «Не здумай пивком полірнути! А краще...». Зчепивши пальці замком, ухопив себе за борлак. Наче Олекса Гройсман, коли нахвалявся своїм собакою.

У кого й собака, а в мене був кінь.

Кінь з сімейних переказів: прадіда мого Василя Мартиненка. З крові й кости гуртоправ, він, доробившись великих маєтків, оселився посеред старобільських степів, на хуторі Боголюбівка. Від рання до смеркання ганяв на бігунцях пшеничними ланами (він і прозивався – Пшеничний). А в бігунцях – з перегонів куплений чистокровний орловець. Зате надвечір, як пообідає з жіночкою, дебелою та ще й скаженої польської вдачі Глафірою, перед ганком уже бідарка й коник миршавенький. Миршавенький, але відданий, але навчений... Розумаха! Повезе за кільканадцять верстов. до містечка. Біля корчми стоятиме мов укопаний! Аж виведуть попід сили, а мо', й винесуть багатиря боголюбівського. Вйокнули – й кінь гайда навідворіт, на хутір. Де ступою, а де й підтюпки. Сам знає. Одного разу, загубивши в степу сонного їздця, сам і прийшов. Спинивсь, як годиться, коло самісіньких сходів та й прикипів на місці: до світу чекав, коли хазяїн ізсядуть. Той не своїми прибіг. Обняв коня. А тут і пані Глафіра, взявши руки в боки, на ганок вийшла – перегнати на росу чоловіченька. Та зачула, як він щось коневі у вухо шепоче. Пересердилась: «Що ти, Василю?». Обернувся. «Коня, Глашенько, жалко. Негодований, непоєний... Я оце йому заприсягався: до корчми ні ногою, чарки і з хати повикидаю». Не повикидав. Понаїде панство – і старобільське, і сватівське, і куп'янське, і харківське – всіх частує, з усіма цокается... Міг і губи вмочити. А щоб перехилив – хай Бог милує!

Коли в мене питали, чом не п'ю, відповідав: «Коня жалко».

(Продовження буде)

Микола Шатилов – talafus@tiscali.cz

Хто ж спровокував конфлікт?

(Siemaszko W., Siemaszko E. Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia 1939-1945. – Warszawa, 2000. – Т. I. – С. 1-1000; Т. II. – С. 1001-1440)*

У праці під такою претенсійною назвою польські науковці (у назвах деяких інших праць наявні сполучення слів «масові мордування», «етноцид» чи «геноцид», або ж «екстермінація польського населення на Волині») роблять підсумок своїх довготривалих досліджень цього контраверсійного питання, залучивши значний об'єм свідчень, документів та спогадів учасників тих подій.

Саме дослідження розпочалося в 1984 році за активного сприяння осередку жовнірів 27 Волинської дивізії АК. Як його проміжний результат у 1990 році вийшла друком книга Йозефа Туровського та Владислава Семашка «Zbrodnie nacjonalistów ukraińskich dokonane na ludności polskiej na Wołyniu 1939-1945».

Передусім викликають здивування хронологічні рамки, зазначені авторами. Якщо взяти до уваги те, що польські науковці по можливості фіксують всі акти терору (побиття, грабунки, образи, погрози, обмеження свободи, підпали, невдалі спроби вбивств, вилучення майна тощо), то постає запитання: чому ж вони обмежилися періодом Другої світової війни? Можливо, необхідно було розпочати ще з 20-х років ХХ століття, адже в той час також траплялися підпали, грабунки й побиття. Тобто вже сама назва монографії свідчить про те, що Семашки намагаються штучно розширити масштаби польсько-української конфронтації, яка відбувалася на Волині в 1943-1944 роках. Напевно, автори поставили собі за мету переконати громадськість, що волиняни та поліщуки були «п'ятою колоною» в розгромі II Речі Посполитої в 1939 році, хоча в дійсності українці воювали в лавах польської армії, боролися за польську незалежність. Відтак, вважаємо за необхідне нагадати польській стороні про події 1938-1939 років у Карпатській Україні, коли саме польська резидентура другого відділу Генерального Штабу під кодовою назвою «Ральф» та інший підрозділ – експозитура N2 у Львові організовували вбивства свідомих українців і навіть створили спеціальні групи, які під виглядом вояків «Карпатської Січі» бандитували, чинили вбивства з метою дискредитації українського національно-визвольного руху. До складу таких груп зарахову-

* Семашко В., Семашко Е. Убивства поляків Волині, учинені українськими націоналістами в 1939-1945 рр. – Варшава, 2000. – Т. I. – С. 1-1000; Т. II. – С. 1001-1440.

валися виключно поляки, що мешкали в містах Стрию, Сколому, Дрогобичі. Вони добре володіли українською мовою, знали побут та звичаї гуцулів, бойків, лемків. У фондах Особливого архіву в Москві є докладна інформація про діяльність цих загонів, включно з оперативними мапами місцевості, де коїлися ті злочини. Можливо, саме цей досвід використувався пізніше поляками на Волині.¹

Незрозумілою є й позиція авторів у висвітленні подій періоду від 17 вересня 1939 до 22 червня 1941 року, коли Волинське воєводство долучили до УРСР. Загальновідомо, що всіма репресіями заправляли карально-репресивні органи НКВД, а не мирне українське населення, яке зазнавало не менших утисків, аніж поляки. Навряд чи український люд регіону можна звинуватити в тому, що він радо вітав прихід військ Червоної армії, служив у міліції або якихось інших советських органах. Дослідники зазначають, що українці масово доносили на поляків, проте жодних документальних підтверджень не надають. Отже, напевно, у цьому пляні не є чистою совістю і в поляків. Теза шановних авторів про «масоводоносительство» українців виглядає тут малопереконливою: великий сумнів викликає достовірність багатьох свідчень, цитованих в обох томах монографії.

Використання як основного джерела повідомлень-реляцій учасників подій лише з польського боку також підбиває довіру до інформації, вміщеної в цій праці. Спогади за своєю суттю є суб'єктивними, тож історики намагаються їх використовувати як допоміжне джерело. На жаль, у солідному дослідженні, про яке йде мова, все зроблено навпаки. Зокрема, про це свідчать часто повторювані твердження про те, що українці масово ходили під польськими будинками, наспівуючи «Смерть, смерть ляхам – смерть. Смерть московсько-жидівській комуні», і що наприкінці літа – восени 1941 року в багатьох місцевостях Волині було вивішено плякати із закликами нищити поляків, жидів, москалів. Однак автори не наводять жодного тексту такого плякату, не розповідають, як вони виглядають. Лише перераховують села та містечка, де їх нібито бачили. Отже, твердження про наявність друкованих закликів до масових розправ є більш ніж сумнівним. Усі оголошення того періоду друкувалися й затверджувалися німецькою окупаційною владою, це можна перевірити, переглянувши відповідні архівні фонди, які в українських державних архівах так і називаються – «окупаційні».

У першому томі Семашки роблять короткий інформаційний огляд Волинського воєводства 30-х років XX ст. і наводять статистичні дані про чисельність польського населення в період з 1931 до 1942 року. Особливо цікавими є дані за 1942 рік, узяті з Archiwum Akt Nowych. На жаль, використання адміністративно-територіального поділу 30-х рр. унеможли-

1. Поровчук В. Документи колишніх польських спецслужб розсекречено // Волинь. – 2002. – 7 червня.

лює ретельну перевірку тих відомостей, оскільки в українських архівах вони даються порайонно, згідно чинного в УССР адміністративно-територіального устрою. Викликає певні застереження інформація щодо населення міста Рівного: «До 1941 р. в місті жило біля 43% жидів. Інша частина мешканців була поляками (40%) і українців всього 17%». За документальними даними на 1 жовтня 1941 року в Рівному проживало 36550 осіб, із них представників польської національності – 8706 осіб, що складає «всього» 23,8 відсотка, а не 40 відсотків, як вказано авторами. Українців дійсно було всього близько 16 відсотків.² Очевидно, що питання чисельності польського народу на Волині в 1942-1943 рр. залишається відкритим і вимагає ґрунтовного дослідження.

За подібним «літературним» сценарієм автори зараховують деякі села й хутори до числа виключно польських. Наприклад, по Корецькій гміні – колонії Юзефівку, Любомирку, Старокорецькі хутори, з гміни Степанської – хутір Труди (до речі, у 1940 році там переховувався Тарас Боровець – «отаман Тарас Бульба», якого автори охрестили Максимом Боровцем). Встановлено документально – там переважало українське населення.

На жаль, Владислав і Ева Семашки зовсім «забули» про кримінальну злочинність, що також існувала на Волині і для якої війна означала відсутність правосуддя, а разом з тим можливість приховати свої злочини у вирі бойових дій та каральних акцій. Зрозуміло, що частина польського населення стала жертвою саме кримінальних злочинців, яким було однаково, кого вбивати чи грабувати. Але ніким не доведено, що всі спровоковані війною кримінальники були представниками української нації. У книзі ж – усіх їх просто нарекли «українськими націоналістами».

Червоною ниткою через обидва томи проходить теза, що ані польське підпілля, ані шуцмани, ані мирні мешканці не чинили акцій у відповідь проти українського населення, поводити себе тактовно й лишень відбивалися від банд бугбівців і бандерівців. Ось цитата зі с. 808: «У травні 1943 року німці завербували молодих поляків [...] (у Сарнах) до відділу Schutzmannschaften і, забезпечивши їх зброєю, спрямували проти українських націоналістів і советських партизанів... Schutzmannschaften провели також кілька акцій у відповідь в українських селах, підпалюючи господарства і стріляючи по українцях».³ Подальших пояснень немає, бо вони не вигідні авторам двотомника. Ми ж спробуємо висвітлити деякі події того часу, спираючись на документальні дані, які не бажають використовувати Владислав та Ева Семашки і, тим більше, робити відповідні висновки.

У звіті станичного с. Мізочик Мізоцького району (нині Здолбунівський район) Рівненської області, датованому літом 1943 року, зазначаєть-

2. Державний архів Рівненської області (далі – ДАРО). ф. Р-33, оп. 1, спр. 355, арк. 2.

3. Siemaszko W., Siemaszko E. Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia 1939-1945. – Warszawa, 2000. – Т. I. – С. 808.

ся, що в 1936-1938 рр. у селі проживав тільки один поляк, який згодом перебрався в село Білашів. А там

ляхи зробили для українського народу такі річи: вбили з нашого села 3 чоловіки, спалили 2 клуні, пограбували сало, гуси і кури. Вбили таких:

Виногроцького Івана з 1911 [р. н.] – вбито в Мізочі

Надленюк Савка

Мосійчук Профір з 1887 р. – вбито у селі 24/VII-43 о год 12...

Полтавець

Пост. 4/VIII?43 р.⁴

У селі Такурах Здолбунівського району 9 липня 1943 року жертвами поляків стали 20 українських громадян, що підтверджується тими самими документами.

Разом з німцями та мадярами поляки спалили село дотла. На жовтень 1943 року тут згоріло 223 господарства.⁵

У селі Здовбиця Здолбунівського району були застрілені поляками:

1. Демчик Федір (1892-5.VIII.1943);

2. Година Варвара (1914-15.IX.1943);

3. Шолудько Захар (1900-5.VIII.1943);

4. Шолудько Марія з трирічною дитиною (1906-5.VIII.1943).⁶

І цей скорботний список можна продовжувати.

У квітні 1944 року керівник Рівненського підпільного обкому КП(б)У В. Бегма надіслав у Київ звіт про діяльність свого партизанського з'єднання протягом 1943 року, де також згадувалось польське з'єднання № 3 (ком. Сатановський Р.), яке знищило 390 українських націоналістів і 47 поранило (при цьому зазнали лиха чимало простих українських селян).⁷

Автори Семашки, описуючи сутички в Рокитнівському районі, «забули» повідомити про той факт, що за сприяння польського населення колоній Рудня Льва, Довгань, Окопи, Боровські Будки протягом 1943 року в селі Карпилівка советські партизани разом з поляками знищили близько 250 українців. Тільки 31 жовтня 1942 року під час третього нападу було спалено живцем і вбито 183 українців, у тому числі члена надрайонного пропагандивного відділу ОУН «Коника».⁸ Власне, через те місцеві боївки і підготували акцію у відповідь, яка провадилася на території цих колоній у грудні 1943 року (раніше ця місцевість перебувала під захистом Яна Наліпки та його партизанського загону).

7 квітня 1943 року «погано озброєна» польська самооборонна боївка з Гути Степанської, знову ж таки разом з большевицькими партизанами, здійснила напад на кілька відділів УПА, що відпочивали після рейду в с.

4. ДАРО, ф. Р-30, оп. 2, спр. 63, арк. 3.

5. Там само, спр. 65, арк. 35-40.

6. Там само, арк. 20.

7. ДАРО, ф. І, оп. І, спр. 4, арк. 76.

8. Літопис УПА. Нова серія. – Київ-Торонто, 1999. – Т. 2. – С. 302.

Бутейках гміни Степань. Село доценту згоріло і повстанці вирішили, що за «спалені Бутейки, за вісім убитих стрільців, за ранених Крука, Комара мусить відповісти Гута. Народ цього чекає».⁹

Про бій в Івановій Долині на Костопільщині, який відбувся наприкінці квітня 1943 року, написано вже чимало. Навіть псевдоісторик В. Поліщук спромігся оприлюднити опис цієї акції стрільцем УПА, зробивши гарну купюру-вирізку з тексту, щоб, не дай Боже, не «образити» польську сторону. Тож спробуємо заповнити прогалини. Зокрема, на одній із сторінок ішлося про такі події: «Кам'яноломний комбінат в Івановій Долині до того всього став притулком для всякої міжнародної сволоти. Тут сіли „господарювати“ більше сотні німаків, кілька десятків голляндців і поверх двох сотень ляхів. Щоб прогодувати цю голоту селяни сіл Головина, Підлужного, Трубиці, Звіжджа мусили остатками своїх можливостей поповнювати харчові запаси наїзників... Німці дійшли до такої розгнужданости, що дозволили ляхівським недобиткам для вправ стріляти за Горинь в села...».¹⁰ Ідилічна картина – під охороною німців польська поліція організовує стрільби по живих мішенях в українських селах. Окрім того, в Івановій Долині знаходився великий запас вибухових речовин, тому основна мета нападу українських повстанців на село полягала в захопленні вибухівки та знешкодженні ворожого гарнізону, а не в знищенні місцевого польського населення, як то подає багато хто з польських авторів, у тому числі й Семашки.

Втрати ворога після нічного бою становили: з німецького боку – 40 стрільців і 2 офіцери, з числа польської поліції – 150 осіб. Наступного дня німці «віддячили» своїм помічникам, розстрілявши 25 поляків за зраду.¹¹

Чимало документів засвідчує, що польське населення і мережа польського підпілля «Вахляж», ZWZ-AK активно співпрацювали як з німцями, так і з большевиками. Тривалий час у советській літературі оспівувались подвиги агента-бойовика Ніколая Кузнецова (він же «Пауль Зіберт»), котрий за допомогою польського підпілля АК організував у Рівному кілька гучних убивств німецьких партійних і військових функціонерів. Після того нацисти розстріляли кілька сотень заручників-українців, оскільки на місця атентатів підкидалися документи, які компромітували українських націоналістів. Цю інформацію підтверджує у своєму дослідженні колишній підпільник Вінцентій Романовський: «Геніальний советський партизан Николай Кузнецов разом з двома росіянами, а також з одним українцем і групою з кільканадцяти жовнірів Армії Крайової, самовіддано працюючи поза партизанським загonom, сіяли паніку серед окупаційної німецької влади України. Саме через це 11 листопада відбулися роз-

9. ДАРО, ф. Р-30, оп. 2, спр. 9, арк. 118-120.

10. Там само.

11. Там само.

стріли в'язнів і спалення осель на вул. Білій, в Сосонках і на Видумці в околицях Рівного».¹²

Дуже скромно автори оцінюють акції польських «пляцувок», проведені в українських селах, при тому навіть не намагаючись підсумувати загальне число їх жертв. У передмові (точніше у примітках до неї) Рішард Павловські стверджує, що в ході акцій у відповідь було знищено тільки 100 українців (а понад 300 загинуло в боях). І це, мовляв, усі жертви з українського боку. Та навіть кілька цитованих вище документів свідчать, що то далеко не так. Ну, а авторів Павловські нічого не залишається, як і надалі звинувачувати українських істориків у фабрикаціях фактів про загибель українського населення:

українська сторона мусить різними способами підвищувати рахунок власних втрат «з рук польських». Що ж, «сфабрикуємо» ще один документ:

«Поіменний список вбитих ляхами українців с. Гільча.

У списку 11 осіб спалено поляками 10.VII.1943 р.

1. Кучкарук Максим 1894 р. н.
2. Кучкарук Соломонка 1893 р. н.
3. Савчук Пантелеймон 1865 р. н.
4. Савчук Юстина 1869 р. н.
5. Новандюк Трохим 1883 р. н.
6. Троян Євген 1891 р. н.
7. Калюжна Олена 1876 р. н.
8. Гришина Микола 1918 р. н.
9. Коберник Наталія 1873 р. н.
10. Заремба Марина 1900 р. н.
11. Суходол Антон 1885 р. н.».¹³

А ось ще один звіт тих часів (весна 1943 року):

У наслідок лядських провокацій народ стає до самооборони. Горять лядські колонії. Ляхи втікають до міст. Це явище загальне; є випадки, що самі підпалюють свої хати і добровільно голосяться на виїзд, німці вивозять їх з родинами на роботи до Німеччини [...] одночасно частину ляхів німці лишають для агентурної служби, частину озброюють – творять шуцмандшафти. (Столин – 120 чол., Дубровиця – 60 чол., Сарни – 100 чол.). Є випадки втечі ляхів зі зброєю. З Сарн 27.IV[1943] втікло 40 озброєних ляхів.

Виразна активність ляхів проти нас. Сарненська округа:

- 8.IV. ляхи замордували кілька родин в с. Ромейки;
- 10.IV. напали на с. Яцулі, замордували 6 осіб;
- 10.IV. напали разом з німцями на с. Нівецьк, ограбили і замордували 7 осіб;
- 23.IV. напали на хутір Дубова Гора, спалили і замордували 3 родини;
- 20.IV. спалили у с. Сварині – 30 хат;

12. Romanowski W. ZWZ-AK na Wołyniu 1939-1945. – Lublin, 1993. – S. 278.

13. ДАРО, ф. Р-30, оп. 2, спр. 65, арк. 8.

15.IV. спалили разом з більшовиками с. Вербче – 20 хат;
За їх справою [доносом] арештовано в Сарненщині біля 20 осіб з терену...¹⁴

У другому томі праці Семашків на с. 1007-1028 подано короткий довідковий матеріал про українські націоналістичні угруповання. Він містить десятки (свідомих чи несвідомих?) помилок, особливо у розділі «Wykaz funkcyjnych ukraińskich ugrupowań nacjonalistycznych...» (с. 1014-1032), що свідчить про абсолютну непоінформованість поважних авторів щодо націоналістичного підпілля на Волині. Про те, як Тарас Боровець став Максимом, ми вже згадували, а тепер порівняємо дані про керівництво ОУН Костопільського повіту з правдивими даними, принаймні підтвердженими архівними документами.

Польські дані про теренове керівництво:

Повіт Костопіль –

127. Керівник надрайону Стахій Ковальчук – 1945;

128. Надрайонний організаційний референт Григорій Левчук-«Бурлій» – 1944;

129. Надрайонний референт СБ Григорій Таргоній-«Лис» – 1944.

Теренове керівництво (дані Семашків):

Надрайон (повіт) Костопіль, 1943 рік –

1. Надрайонний провідник «Ворон»;

2. Надрайонний політичний референт «Хвильовий»;

3. Надрайонний референт СБ «Шворний» (М. Середа);

4. Надрайонний організаційно-мобілізаційний референт «Степовий» (В. Марков-Марковець);

5. Надрайонний референт зв'язку «Горний».

У 1945 році посаду Костопільського надрайонного провідника ОУН обіймав Іван Кроль-«Зінько»-«Клим», йому підпорядковувався районний провідник Людовипільського району Стахій Ковальчук-«Юра», який у праці польських авторів чомусь став керівником надрайону.

І подібних помилок стає дедалі більше – наприклад, командира УПА-«Північ» Дмитра Клячківського-«Охріма»-«Клима Савура», за твердженням Семашків, призначили на цю посаду в 1942-1943 рр., хоча в дійсності він обіймав її лише від 1943 до 12 лютого 1945 року, до часу загибелі в бою з підрозділом внутрішніх військ НКВД. Вишкільний старшина УПА-«Північ» Василь Сидор-«Крегул» діяв на Волині в 1943 році, а відтак за наказом ГВШ на початку 1944 року був переведений на посаду командира УПА-«Захід». У книзі ж вказуються зовсім інші хронологічні рамки – 1942-1945 рр.

Тобто цей розділ у другому томі не витримує жодної критики. Можна ще згадати інформацію про чисельність відділів УПА на квітень-травень

14. Там само, спр. 37, арк. 91-92.

1943 року. У дійсності вона становила всього 2-3 тис. вояків, розкиданих по території двох областей, а не 15-20 тисяч, не є правдивим і твердження Семашків про перехід до лав українських повстанців 5 тисяч поліцейських у період з 8 по 15 березня 1943 року. За наявними джерелами, на той час загони УПА, як правило, нараховували по 40-50 вояків і по суті швидше нагадували партизанські боївки, аніж регулярні військові підрозділи.

Роблячи висновки з назв таблиць, поданих Семашками, можна припустити, що ці автори зробили велике наукове відкриття. Ось, наприклад, табл. ч. 4 – «Кількість нападів на Поляків зі смертельними випадками, здійснених ОУН-УПА і українською поліцією (1939-1945)». Чи, наприклад, таблиця ч. 5 – «Кількість Поляків, замордованих ОУН-УПА і українською поліцією в 1939-1945 рр.» Згідно з вищезазначеним, УПА та українська поліція діяли вже в 1939-1940 роках. Однак українським історикам нічого не відомо про діяльність таких мілітарних, чи поліційних формувань у той період. А щодо польських дослідників, то цей факт тільки ще раз підтверджує їх упереджений підхід до такого неоднозначного питання. Штучне розширення масштабу конфлікту свідчить і про те, що автори праці розглядають Волинь і Полісся всетаки як Східні креси II Речі Посполитої. Власне, саме цей підхід був головною причиною польсько-українського протистояння на Волині. Гасло «Польша од можа до можа» в 40-х роках XX століття зіткнулося з іншим – «Здобудеш Українську Самостійну Соборну Державу, або загинеш в боротьбі за неї».

І ще один висновок: такі маніпуляції з хронологічними рамками дають можливість збільшувати кількість жертв. Базуючись на результатах своїх досліджень, Семашки «доводять», що польська сторона втратила мінімум 36543-36750 осіб, максимальна ж цифра – 50000-60000 осіб – виглядає швидше як нічим не підтверджена гіпотеза.

Проте й цифра 36000, згідно з аргументами, наведеними вище, також викликає серйозні сумніви, оскільки частина джерел фіксує лише ймовірні втрати.

Із семашківської таблиці ч. 4 випливає, що в 1940 році відбулося всього чотири напади на поляків, то чи варто взагалі говорити про «масові людобойства» поляків у той період? Подібною є ситуація 1939 та 1941 років. І це ставить під сумнів концепцію авторів у цілому. У 1945 році зафіксовано 18 актів «мордерств», що не дає підстав говорити про них як про масове явище, відповідно, штучні хронологічні рамки, запропоновані польськими авторами, знову звужуються.

Утім, повернімося до 1943-1944 років, які, власне, і треба розглядати з різних позицій, бо саме тоді сталася «Пожежа» на Волині.

Найцікавішими у праці Семашків є таблиці ч. 7 та ч. 8, які відображають події 1943 року та їх наслідки. Тут інформація подається помісячно, що свідчить про деяку невпевненість авторів у своїй штучній концепції. Так, за січень 1943 року польським дослідникам вдалося виявити 93-94 вбивства по-

ляків, з яких більш-менш достовірну інформацію наведено лише про 56 (з них 30 – у повіті Сарни, 16-17 – у повіті Костопіль і 29 – у Крем'янецькому повіті). За лютий – відповідно 305 і 254. Ось тут, мабуть, і треба шукати відповіді на запитання, як і де саме розпочинався польсько-український конфлікт на Волині. Місяці жовтень, листопад і грудень 1943 року свідчать про деяку розрядку конфліктної атмосфери й очевидну незацікавленість керівництва ОУН і УПА в продовженні акцій проти польського населення. Заперечувати відсутність таких акцій немає сенсу. Вони прослідковуються на подіях у Любомльському повіті, чи постійних спробах УПА захопити Панську Долину, або осередок самооборони Засмики.

Дані вищезгаданої таблиці засвідчують, що достовірною є інформація про 18186-18208 жертв. Тим не менше, автори твердять про 33347-33454 загиблих.

У цій статистиці є й позитивний момент: у такий спосіб відкидаються раніше розповсюджені псевдоісториками дані про 100-200 тисяч жертв із польського боку.

І останнє. Українці також можуть виставити свій рахунок жертв «від польських рук». Вихід у світ цієї книги позбавляє сенсу проведення різноманітних заходів – на зразок конференцій «Польща-Україна: важкі питання» – покликаних нібито вирішити складні історичні проблеми польсько-українських взаємин, бо польська сторона чує тільки себе. Автори вищеназваної монографії не спромоглися чітко визначити причини конфлікту, не проаналізували політичну й військову ситуації на Волині в період Другої світової війни, але зробили однозначний і прямолінійний висновок щодо розв'язання українцями геноциду проти польського населення в регіоні. Та в першу чергу, соромно за фундаторів двотомника Семашків – такі серйозні установи, як Канцелярія Президента Річпосполитої Польської, Міністерство культури Польщі й Бюро Безпеченства Народового (польська СБ), що підтримують видання досить сумнівних, а подекуди і сфальшованих історичних праць.

На завершення цієї публікації варто було б подати уривок зі звіту советських партизанів, які, як відомо, не мали особливих симпатій до українських націоналістів:

Польский офицер по имени «пан поручик» – руководитель польского националистического отряда в Гуте Степанской ездил к немцам, пил с ними и вел бои с националистами, играя с немцами и партизанами двойную игру... в село Гутостепанское немцы выдали полякам 4 пулемета и штук сто винтовок. Кроме того, они выкопали пять пулеметов, и в результате там имеется до 200 пуляков, вооруженных винтовками и 9-ю пулеметами. В селе Ставках немцы выдали полякам до 30 винтовок. Во многих селах, расположенных вблизи немецких гарнизонов, немцы дают полякам 3-5 винтовок. В селе Стаховка до 500 вооруженных поляков. По донесению наших людей, эти вооруженные

поляки готовяться к походу против националистов, а часть инструкторов связана с немцами.

Немцы с поляками сейчас проводят операции против националистов: окружают село, выбивают всех националистов и уходят («Польський офіцер на ім'я „пан поручник“ – керівник польського націоналістичного загону в Гуті Степанській їздив до німців, пив із ними й вів бої з націоналістами, граючи з німцями й партизанами подвійну гру [...] у село Гутостепанське німці видали полякам 4 кулемети й штук сто гвинтівок. Крім того, вони викопали п'ять кулеметів і в результаті там є до 200 поляків, озброєних гвинтівками й 9-ма кулеметами. У селі Ставках німці видали полякам до 30 гвинтівок. У багатьох селах, розташованих поблизу німецьких гарнізонів, німці дають полякам 3-5 гвинтівок. У селі Стаховка до 500 озброєних поляків. За донесенням наших людей, ці озброєні поляки готуються до походу проти націоналістів, а частина інструкторів зв'язана з німцями.

Німці з поляками нині проводять операції проти націоналістів: оточують село, знищують усіх націоналістів і ідуть геть».)¹⁵

Отже, запитання про те, хто ж спровокував та розпочав польсько-українську різанину на Волині в 1942-1943 роках і отримав найбільші військово-політичні дивіденди, для науковців, що мислять не заангажовано, згідно з принципом історизму, після прочитання книги В. та Е. Семашків залишається без відповіді.

Ігор Марчук

15. Там само. ф. 1, оп. 1, спр. 1, арк. 36-38.

Про авторів

Ігор Лосів

кандидат філософських наук

Михайло Швайка

консультант Верховної Ради України,
народний депутат України І скликання,
державний службовець першого рангу,
доктор економічних наук, професор,
академік

Юрій Щур

студент 4 курсу історичного факультету
Запорізького держуніверситету

Оксана Савчин

завідувач відділу інформації та використання документів
Державного архіву Тернопільської області

Володимир Сергійчук

доктор історичних наук,
професор Київського національного
університету ім. Тараса Шевченка

Анатолій Кентій

співробітник Центрального державного архіву громадських
об'єднань України, заслужений працівник культури України

Галина Сита

старший науковий співробітник
Інституту математики НАН України

Сергій Квіт

доктор філологічних наук, доктор філософії УВУ,
декан факультету соціальних наук і соціальних технологій
Національного університету «Києво-Могилянська академія»,
професор, директор Могилянської школи журналістики

Віталій Шевченко

кандидат філологічних наук

Володимир Погребенник

доктор філологічних наук, професор,
завідувач катедри української літератури
НПУ ім. М. П. Драгоманова

ПРЕДСТАВНИКИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ»

АВСТРАЛІЯ:

Postup Ukrainian
Co-operative Trading Society,
13-15 Russell Street,
Essendon, Victoria, 3040.

КАНАДА:

The League of Ukrainians in Canada
83 Christie Street,
Toronto, Ont., M6G 3B1
Tel. (416) 516-2443
Fax. (416) 516-4033

АРГЕНТИНА:

Mr. Naum Pauk
Calle Soler 5039
1425 Buenos Aires,
Rep. Argentina

НІМЕЧЧИНА:

Ukrainisches Institut für
Bildungspolitik e.V.,
Zeppelinstr. 67/0,
D-81669, München.

БЕЛЬГІЯ:

Mr. O. Kowal
72 Blvd, Charlemagne,
1000 Bruxelles.

ФРАНЦІЯ:

Union des Ukrainiens de France
186, Blvd. St-Germain,
75261 Paris Cedex 06.

УКРАЇНА:

Представництво УІС в Києві,
01034, м. Київ – 34
вул. Ярославів вал, 9, пом. 5, 6.
Тел./факс: (044) 229-41-22.

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ» НА 2003 РІК

Країна	Річна передплата	Піврічна передплата	Окреме число
Австралія	110 дол.	60 дол.	10 дол.
Аргентина	55 дол.	30 дол.	5 дол.
Велика Британія	45 фунт.	23 фунт.	4 фунт.
Канада	110 дол.	60 дол.	10 дол.
ЕС	90 євро	50 євро	8 євро
США	90 дол.	50 дол.	8 дол.

Передплата в інших країнах – рівновартість доларів США.
 В Україні – ціна договірна.
 Спонсорські передплати для України 25 доларів США або їх рівновартість.
 Передплату просимо ласкаво вносити наперед безпосередньо на адресу
 адміністрації «Визвольного Шляху» в Лондоні або на адреси наших представників.
 Чеки виставляти на: The Ukrainian Information Service, Ltd.

УВАГА!

Оголошується літературний конкурс ім. Богдани Світлик

Організатори конкурсу: Центр Національного Відродження ім. Степана Бандери, журнал «Визвольний Шлях», курінь УПЮ ім. Б. Світлик НСОУ Пласт.

Конкурс проводиться за номінаціями «проза», «поезія», «драматургія» у двох вікових групах:

- автори віком до 28 років;
- автори старші 28 років.

У конкурсі беруть участь раніше не друковані твори українською мовою, присвячені національно-визвольній боротьбі ОУН і УПА, окремим подіям періоду Визвольних Змагань ХХ століття та героям руху опору.

Машинопис просимо надсилати до 1 січня 2004 року за адресою: 01034, м. Київ, вул. Ярославів Вал, 9, к. 6, редакція журналу «Визвольний Шлях».

На машинописі прізвище та ім'я автора не вказувати, зазначити лише вік. До машинопису окремо в запечатаному конверті додати такі дані про автора: прізвище та ім'я, дата народження, адреса, номер телефону. Якщо автор хоче, аби його твір друкувався під псевдонімом, слід зазначити це окремо.

Твори не рецензуються й не повертаються. Жюрі визначає переможців у кожній номінації відповідно до вікової групи. Кращі твори будуть опубліковані. Окремо будуть відзначені твори для дітей та юнацтва.

Результати конкурсу публікуватимуться в травневому числі журналу «Визвольний Шлях» та в газеті «Шлях Перемоги».